

zaReZ

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 11. rujna 2.,3., godište V, broj 111-112
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Slaven Tolj - Permanentna bitka za kriterije

**Srbi u Hrvatskoj - Boris Rašeta, Drago
Roksandić, Borivoj Čalić, Rade
Dragojević, Čedomir Višnjić**

Raskrižja kultura - Traume i identiteti

Marat-Sade - Majka revolucija i njezini glumci

@nimal portal

Gdje je što?

Info i najave 4-6

Priredio Milan Pavlinović

U žarištu

Nelagoda u klupi *Andrea Dragojević 3*

Dijalog između civilizacije *Biserka Cvjetičanin 7*

Razgovor sa Slavenom Toljem *Nataša Govedić 8-9*

Institucionalna hipokrizija *Rastko Močnik 10-11*

Nova zvijezda na književnom nebu *Nataša Petrinjak 11*

Razgovor s Jasminom Odoševićem i Milanom Bulajićem *Omer Karabeg 12-13*

Tema: Srbi u Hrvatskoj

Priredio Rade Dragojević

Savršen alibi za savršen zločin *Boris Rašeta 14-15*

Razgovor s Dragom Roksandićem *Rade Dragojević 16-17*

Voltaire panonskih Srba *Borivoj Čalić 18*

Žigić – političar kojemu Zagreb duguje svoj industrijski razvoj *Rade Dragojević 19*

Zavičajni rječnik istočne Slavonije *Đorđe Nešić 20-21*

Između hrvatske domovine i srpske otadžbine *Čedomir Višnjić 21*

Vizualna kultura

Prostor različitih brzina *Marina Gržinić 23*

Dnevničko dokumentiranje stvarnosti *Branko Franseschi 24*

Izložbena kriška torte *Silva Kaličić 34*

Glazba

Zgodne nezgode *Trpimir Matasović 35*

Odvažan i beskompromisan festival *Davor Merkaš 36-37*

Karizmatični dinosauri *Vladimir Brljak i Vatroslav Miloš 38*

Kazalište

Plakirov ili Puckov zov *Nataša Govedić 39*

Majka revolucija i njezini glumci *Agata Juniku 40-41*

Razgovor s Ivanom Mesekom *Suzana Marjanić 42-43*

Reagiranja

Nataša Govedić 44

Kritika

Bože, sačuvaj me Amerike! *Katarina Luketić 22*

Falš-ton bruji svemirom *Andrej Šmit 45*

Sloboda u suvišnosti *Ljiljana Ina Gjurgjan 46-47*

Ženski razgovori s godinama *Grozdana Cvitan 47*

Povratak velike filozofije *François Ewald 48*

Prirodo, Majko, ja te mrzim! *Darija Žilić 49*

Mimo neosjećajnosti *Goran Rem 50*

Poezija

Daleka zemlja *Slavko Jendričko 51*

Esej

Minimalna Vencija *Raffaele La Capria 52*

Riječi i stvari

Soba puna latinskog *Neven Jovanović 53*

Animal portal

Sretni strojevi razumiju prirodu *Snježana Klopotač 54*

Razgovor s Lisom Franzetta *Domagoj Pintarić i Bernard Jan 54*

Queer portal

Štikleci i senzacije *Trpimir Matasović 55*

TEMA BROJA: Raskrižja kultura: Traume i identiteti

Priredila Grozdana Cvitan

Kako smanjiti napetost *Grozdana Cvitan 25*

Razgovor s Jorgeom Burmeisterom *Grozdana Cvitan 26*

Razgovor s Maurine K. Kelly *Grozdana Cvitan 27*

Razgovor s Vesnom Šendula-Jengiće *Grozdana Cvitan 28-29*

Položaj žrtve u izabranoj traumi *Avi Berman, Miriam Berger i Ivan Urlić 30-31*

Razgovor s Renzom Korintelijem *Grozdana Cvitan 31*

Razgovor s Rudolfom Gregurekom *Grozdana Cvitan 32-33*

naslovnica: Festival svjetskog kazališta, Zagreb, Josef Nadj, *Il n'y plus de firmament*, Vidy-L, Lausanne, Švicarsa

impresum

zarež

dvojedini za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4813-572

e-mail: zarež@zg.tel.hr

web: www.zarež.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

glavna urednica: Katarina Luketić

zamjenica glavne urednice: Nataša Govedić

izvršna urednica: Lovorka Kozole

poslovna tajnica: Dijana Čepić

uredništvo:

Grozdana Cvitan, Sanja Jukić, Agata Juniku, Trpimir Matasović,

Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,

Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

suradnici:

Boris Beck, Karlo Nikolić,

Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,

Sabina Sabolović, David Šporer

grafički urednik:

Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević

priprema: Davor Milašinčić

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba
Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarež

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvojedini za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarež:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,

za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Na meti

Nelagoda u klupi

Andrea Dragojević

Sistem državne naobrazbe ne garantira ono što bi se moglo nazvati humanističkim univerzalizmom, nego je riječ o konfesionalno-etničkom partikularizmu, dok je humanistički univerzalizam protjeran u pučkoškolske enklave, poput one židovske ili škole Montesorri

Govorne sposobnosti našega djeteta taman su dosegle moduliranje glasa kao da pjeva, njegova se fina motorika uglavnom iscrpljuje u palmarnom hvatanju igračaka, dok mu intelektualne sposobnosti vrhunac bilježe u oralnom ispitivanju svijeta, dakle tek što je djetesce privirilo u peti mjesec života, a već mu biramo pučku školu. Pa nas je tako razveselila vijest da imamo što izabrati: gotovo u isto vrijeme u Zagrebu su se pojavile čak dvije alternativne mogućnosti školovanja – židovska osnovna škola Lea Deutsch i škola Montesorri.

Škole kao test lojalnosti crkvi i državi

Najprije da odgovorimo odakle je proizašlo to da se javnoj državnoj školi ne može ponuditi povjerenje glede obrazovanja i odgoja vlastita djeteta, odnosno odakle je proizašla situacija izvjesne nelagode pred programom koji nudi državna škola, pa da se stoga mora pogledavati na alternativne izlaze? Dio odgovora ponudio je i zagrebački rabin Kotel Da-Don, kazavši da neki od razloga ponovnog otvaranja židovske osnovne škole u Zagrebu, nakon 60 godina diskontinuiteta, leže u činjenici što se u okviru programa redovnih škola na neodgovarajući način tretiraju, ili se uopće ne spominju, antisemitizam i holokaust. Toj nelagodi svakako pridonosi i to što se u državnim školama ozbiljno narušava princip laiciteta uvođenjem katoličkog vjeronauka u okviru redovne nastave, kao izbornog predmeta usred đачke satnice (sic!). Kad se tome doda i prakticiranje krajnje partikularistički

pisanog programa povijesti u osnovnim i srednjim školama, stvar se dodatno komplicira. U više istraživanja potvrđeno je kako se povijest u našim školama, da to kažemo na lijep način, uči na krajnje redukcionistički način, tj. tako da se nacionalna povijest tumači u smislu nacionalnog milenarizma prema kojemu sve povijesne silnice, od pojave krapinskog pračovjeka pa do danas, vode samo do jednog cilja – ostvarenja hrvatske države. U tom smislu u udžbenicima historije svoje mjesto teško nalaze oni akteri iz čijeg kremena nije frcnula domoljubna iskra, a često se izbjegavaju ona poglavlja koja prema autorima udžbenika ne bi vodila tome cilju (nemala južnoslavenska ili jugoslavenska komponenta u hrvatskoj političkoj povijesti ili se minorizira, ili se ne spominje, ili se falsificira).

Što se vjeronauka tiče, možda je najvažnija činjenica to što za predavanje tog predmeta nije dovoljna samo stručna kvalifikacija, nego se kao predavači mogu pojaviti isključivo praktični vjernici. Dakle, kvalificiranost za neki predmet uvjetovana je svjetona-

zorom kandidata. U tom smislu vjeronauk ne mogu predavati, recimo, ateisti. Isti princip, ali u drugom predmetu, u jednom se trenutku htjelo podići u rang državne politike. Naime, treba se sjetiti nekadašnje ministricе prosvjete Ljilje Vokić koja je svojedobno kazala da hrvatski jezik može predavati samo etnički Hrvat. Takav kriterij koji se temelji na izboru nekoga prema njegovim pripisanim osobinama (spol, etnicitet, dob...), zapravo je svojevrsna rasizacija školstva. Što se formalne fakultativnosti vjeronauka tiče, ona je doista samo to – formalnost. Naime, činjenica da se vjeronauk namjerno stavlja usred stanice, te da djeca koja ne pohađaju te satove nerijetko trpe od posljedica ekskomunikacije, rezultiraju praktički zanemarivim brojem onih koji se uopće usude izostatiti. Vjeronauk je zapravo svojevrsni školski i javni test lojalnosti ne samo crkvi nego i državi, vladajućoj ideologiji, katoličanstvu, hrvatstvu, ili kako tko želi shvatiti. U praksi, dakle, uopće nije riječ o nekakvoj dobrovoljnosti, nego o prisili mnoštva. Kada se zna da su djeca u školskoj dobi u onoj fazi socijalizacije u kojoj se trebaju uklopiti u zajednicu, a ne zaobilaziti je, dakle kada je izražena konformizacija, jasno je koliko ovaj prisilno asimilirajući mehanizam šteti njihovoj psihi.

Ponos, a ne poniznost

Ovdje tek ovlaš nabačeni kroki ukazuje na to da se u okviru državnog školstva jedva može govoriti o posredovanju univerzalnih vrijednosti. Jer, koliko god holokaust bila stvar vezana uz židovsku povijest, taj fenomen je nezaobilazan u tumačenju povijesti dvadesetog stoljeća u cijelom svijetu. Isto vrijedi i za antisemitizam, iako taj pojam svoju tužnu univerzalizaciju doživljava bitno ranije. Što se vjeronauka tiče, nezgrapnim trpanjem tog predmeta u školske prostorije i njegovo namjerno lociranje u sredinu satnice, te regrutiranje nastavnika iz crkvenih krugova, od jedne liberalne inicijative – da se djeca uvedu u osnove religija – čini krajnje partikularnu praksu i, što je također vrlo opasno, zapravo je riječ o prisilnoj vjerskoj nivelaciji (i nekatolici i ateisti zbog socijalnog pritiska pohađaju katolički vjeronauk).

Sistem državne naobrazbe ne garantira ono što bi se moglo nazvati humanističkim univerzalizmom, nego je riječ o konfesionalno-etničkom partikularizmu, dok je humanistički univerzalizam, paradoksalno, protjeran tek u pučkoškolske enklave, poput one židovske ili škole Montesorri. Sjećanje na vlastito školovanje u tom kontekstu postaje sjećanje na bolju prošlost, u kojoj svoje zasluženno mjesto ima čak i naivna lekcija “drugarice učiteljice” đacima prvacima o tome kako rječicu “prosim” valja zamijeniti onom “molim”, jer ponosni socijalistički *uomo universale* nema što “prosit”. Za školu smo, dakle, koja umjesto poniznosti odgaja ponosne ljude, odnosno za krilaticu smo *labor omnia vincit* (rad sve svladava, trudom i radom sve se može postići), nasuprot onoj *ora et labora* (moli se i radi).■

U okviru državnog školstva jedva se može govoriti o posredovanju univerzalnih vrijednosti

Novi film ponovno!

8. međunarodni festival novog filma, od 22. do 28. rujna, Split

U Splitu će se osmi put održati Međunarodni festival novog filma, respektabilna filmska manifestacija jedinstvenog koncepta i kontinuirane razine prezentacije recentne svjetske produkcije, nastale mimo žanrovskog i produkcijskog mainstreama.

U trima festivalskim selekcijama (filmskoj, video i novih medija), u posebnim selekcijama (forum, fokus i slika) te retrospektivnim programima korejskog eksperimentalnog filma, kanadskog videa i programima digitalnih filmova naslovljenim *heavenly trash* i *onedotzero*, tijekom sedam festivalskih dana predviđeno je 158 projekcija, među kojima je čak 37 dugometražnih filmova! Retrospektivnim programom i posebnom nagradom za izniman doprinos razvoju filma festival će laurirati Jean Marie Strauba i Daniele Huillet, autorski dvojac koji djeluje još od sredine šezdesetih godina.

Tijekom festivala predavanja iz teorije novih medija održat će dvojica svjetski poznatih sineasta i teoretičara Tamas Banovich, kustos net i digital-art odjela poznate njujorške galerije Postmasters, te vodeći svjetski teoretičar novih medija Lev Manovich.

U programu festivala, između ostaloga, naći će se i kratki film *Listening* britanskoga glumca i redatelja Kennetha Branagha (tri nominacije za *Oscara*, *Zlatna palma* za režiju na festivalu u Cannesu) i kontroverzni dokumentarac *The Gift* Louise Hogarth o fenomenu namjernog zaražavanja virusom AIDS-a. Od hrvatskih predstavnika vidjet ćemo animiranu hrvatsko-austrijsku koprodukciju *Mogu si to jako dobro zamisliti* Daniela Šuljića, *Jazz* Kristijana Jenka i *Under Construction* Vladimira Kneževića, te hrvatsko-njemačku koprodukciju *The State of Mind* Tonija Meštrovića. ▀

Podstanari ratnih vremena

Grozdana Cvitan

Marina Šur Puhlovski, *Orada*, Pop&Pop, Zagreb, 2002.

U iznimno produktivnoj stvaralačkoj fazi, Marina Šur Puhlovski javlja se s dvije knjige godišnje. Među knjigama pristiglim u posljednje vrijeme je i zbirka kratkih priča *Orada*, formalno određenija od ostalih knjiga iz novije produkcije autorice.

Galerija čudaka

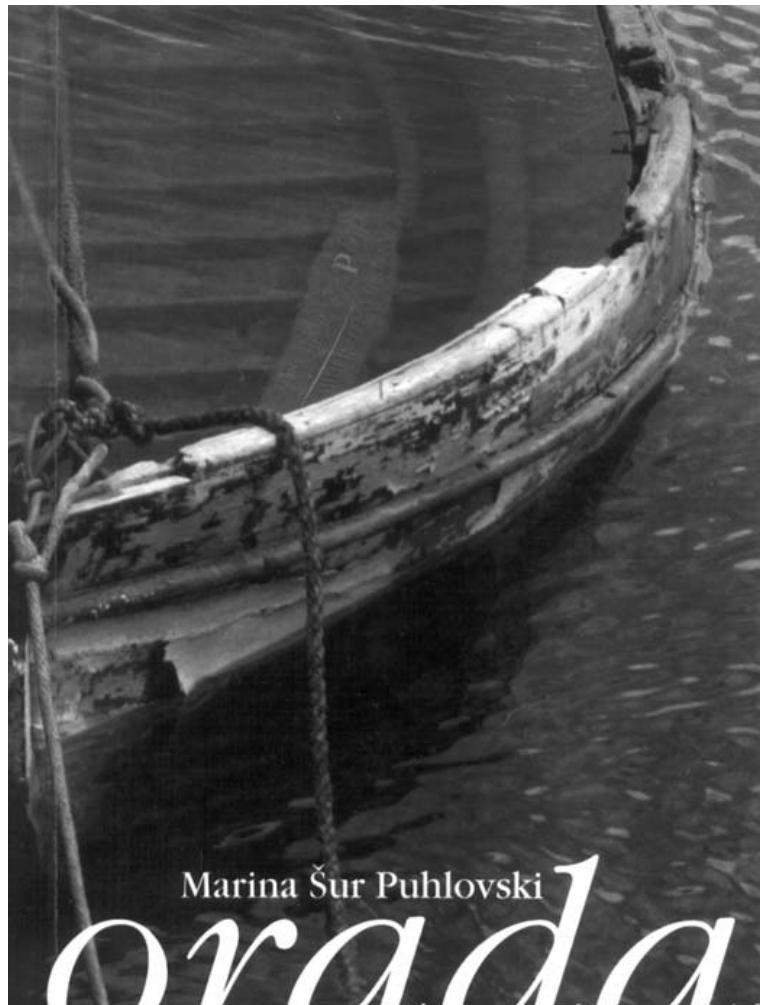
Pojavivši se kao djelo između dnevničko-esejističke proze i zapisa s rubova literature, *Orada* najavljuje povratak klasičnim književnim izričajima. Samopis kojem se autorica prepušta u najnovijim knjigama, u *Oradi* se koncentrira oko sasvim određene i literarno rijetke teme iznajmljivanja stanova. Rijetke s obzirom na činjenicu da se pripovjedačica pojavljuje u ulozi stanodavca. Međutim, ta joj uloga literarno omogućava susret s galerijom likova koje u život šalje oglas ili poznanstva, a iz života izlaze uglavnom slijedom nesporazuma. Stan je svojevrsna glavna uloga ili uvjetovana činjenica većine priča i jedinstveno, nepromijenjeno mjesto radnje na kojem se tijekom godina okupljaju čudni ljudi kao u vrši ili mreži, a koje njihova stanodavka ne propušta prepoznati kao materijal za čuđenje i zapisivanje.

U stanu se tako kroz godine izmjenjuju biografije koje bi teško bilo okupiti bilo gdje drugo. Možda je tome pridonijela i činjenica ratnih godina u kojima su stan u središtu grada za visoku cijenu mogle iznajmiti samo neke nove pojave koje su se odnekud dovukle. Zajedno s ratom izblendale se iz podstanarstva, poneki i iz grada, u svakom slučaju većinom prestajući biti prolazni putnici određenih i poznatih odnosa unajmljivača i podstanara. Prva i zadnja priča zbirke *Orada* odudaraju od te cjeline stana kao mjesta radnje. Knjiga započinje naslovnom pričom i u njoj je autorica u ulozi najomprimca, točnije turist u apartmanu malog dalmatinskog mjesta. Dakle, u situaciji prihvatanja tuđih prostora, uvjeta, čak i prehrane. Sve to može ostaviti trajne uvrede. To je društvena slika koja se slaže s onim što nastavlja niz priča.

Stariji i činjenica ratnih godina u kojima su stan u središtu grada za visoku cijenu mogle iznajmiti samo neke nove pojave koje su se odnekud dovukle. Zajedno s ratom izblendale se iz podstanarstva, poneki i iz grada, u svakom slučaju većinom prestajući biti prolazni putnici određenih i poznatih odnosa unajmljivača i podstanara. Prva i zadnja priča zbirke *Orada* odudaraju od te cjeline stana kao mjesta radnje. Knjiga započinje naslovnom pričom i u njoj je autorica u ulozi najomprimca, točnije turist u apartmanu malog dalmatinskog mjesta. Dakle, u situaciji prihvatanja tuđih prostora, uvjeta, čak i prehrane. Sve to može ostaviti trajne uvrede. To je društvena slika koja se slaže s onim što nastavlja niz priča.

Stanari tuđih života

Kraj knjige duhovit je niz slika ili upravo ono što autorica naslovljava *Trač story* o osobi koju bi u kontekstu tematike o stanodavcima i podstanarima bilo moguće prepoznati kao podstanara u tuđim životima s pretenzijom i ambicijom glavnog stanara i vlasnika stana. Pod uvjetom da im ostanu stanovi, ali ne i ljudi. Uostalom, stanovi su mjesta po kojima se ljudi rastaču i gube u naplavinama stvari. Iz njih ponekad cure samo glasovi ili buka u koju se pretvaraju snovi o uljuđenim prostorima trajanja. *Orada* kao cjelina je zbirka u kojoj je između dvije osobne traume smještena slika određenog (ratnog) vremena kroz šaroliku podstanarsku ekipu koja je očijukala s mogućnošću da zagospodari i prostorom i vremenom. ▀

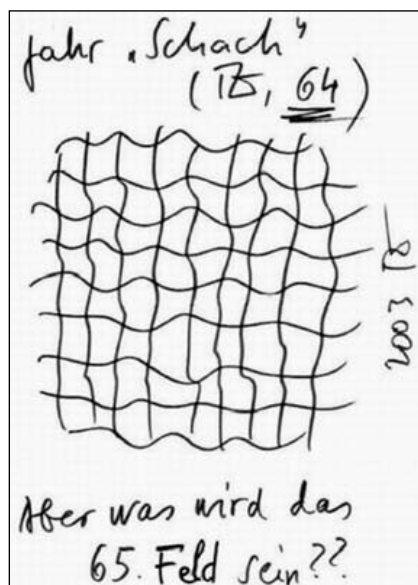

Jumbo poezija

Od 3. rujna Zagreb se pridružio međunarodnoj kulturnoj akciji *Vrijeme za pjesmu*, kojom se suvremena poezija predstavlja na gradskim oglasnim prostorima putem jumbo plakata. Akcija se provodi u šest europskih gradova istodobno: Pragu, Budimpešti, Bratislavi, Beču, Ljubljani i Zagrebu. Obilježavajući dvadeset godina postojanja u Beču, ove godine je plakatiranje poezije prvi put dobilo međunarodne razmjere. Pred ulazom u HNK u Zagrebu otvorena je akcija pod naslovom *Poezija bez granica – Susreti* i trajat će trideset dana.

Tijekom akcije gradski jumbo plakati predstavljat će poeziju Elisabeth Schawerda iz Austrije, Zdeneka Rotrekla iz Češke, Dezsoe Tandori iz Mađarske, Jana Buzassya iz Slovačke te Borisa A. Novaka iz Slovenije, a Hrvatsku predstavlja Anka Žagar. Autore koji sudjeluju u toj transgraničnoj poetsko-plakatnoj akciji izabrali su nacionalni PEN klubovi. Njihove pjesme napisane na

temu *Susreti* bit će izvedene na izvornom jeziku i predstavljene u prijevodima. Projektu je namjera približiti poeziju široj javnosti zaposjedanjem jumbo plakata i drugih oblika reklamiranja na javnim prostorima. Tako u idućih trideset dana umjesto reklama možete čitati stihove. Iako je akcija službeno započela 3. rujna, i ranije su se u Zagrebu mogli vidjeti pojedini plakati. ▀

Prva godina kuglanja

Multimedijalni klub Kuglana 2 iz Koprivnice tijekom rujna slavi godinu dana kontinuiranog rada i promicanja popularne i urbane kulture. U proteklih 365 dana rada neki od vrhunaca posjeta i medijskog odjeka bila su ekskluzivna gostovanja poznatih glazbenih američkih skupina Nashville Pussy i New Bomb Turks te niz ostalih inozemnih gostovanja glazbenih skupina iz cijelog svijeta poput: Ned (Francuska), Squall (Irska, Kanada), W.O.T. (SAD), Monkey Business (Italija). Od brojnih domaćih gostovanja u Kuglani 2 su nastupili Bambi Molesters, Edo Maajka, LET 3, El Bahattee, Urban & 4, Stampedo, Pun Kufer, Djeca, Analena, Radikal Dub Kolektiv...

U sklopu filmskih večeri MovieManie klub je organizirao niz gostovanja, počevši od Dalibora Matanića i projekcije *Finih mrtvih djevojaka*, *Virdžine* Srđana Karanovića, *Josephine* Rajka Grlića, *Sami* Lukasa Nole pa do suradnje s Motovun film festivalom, Kinotekom (Daniel Rafaelić), Hrvatskim filmskim savezom, Clubtureom, drugim festivalima i kino i video klubovima. Organizirale su se i *tribute* večeri Monthy Pythonima,

Stalneyju Kubricku, retrospektive japanske, evropske, američke nezavisne kinematografije.

U sklopu literarnih večeri Kugline Literre uz *Sexopolis* Milane Vuković Runjić održavale su se promocije knjiga Ante Perkovića, Zorana Lazića, Velimira Grgića i Tončija Kožula, večer slam poezije, predstavljanje mlade pjesnikinje Elizabete Milanović i mnoštva neafirmiranih autora putem ciklusa *Izložba pjesama*. Mnogobrojne izložbe (Nikolina Ivezić, Mario Grobenski), performansi, kazališne predstave (Daska, nedjeljne matineeje za djecu) također su se odvijale unutar zidina Kuglane 2. Doista impresivno za maleni klub iz malog mjesta u tzv. provinciji. Čestitke za entuzijazam i hrabrost.

U nastavku rada tijekom jeseni i sljedećih godinu dana klub najavljuje gostovanja Hladnog Piva, Pips Chips & Videoclipsa, Cinkuša te nekoliko iznimnih inozemnih gostovanja svjetski poznatih izvođača. Nastavak filmskih, literarnih, kazališnih, izložbenih i inih djelatnosti također slijedi... Slavljenički vikend otvorit će u petak, 12. rujna, Dalibor Matanić u ulozi života kao DJ Bella. ▀

info/najave

Svjetonazori bez problema

Karlo Nikolić

**6. fizički kongres Litkona, Pula,
od 6. do 11. kolovoza 2003.**

Qvog ljeta litkonovci su se skupili u Puli i to u sklopu Media Mediterranea festivala. U Ferijalnom savezu spavali smo, jeli i kupali se, a čitanja, projekcije i performansi odvijali su se u bivšoj vojarni *Karlo Rojc*. Posljednja večer u *Rojcu* bila je posebno zanimljiv dio ovogodišnjeg ljetnog okupljanja. Pozornica u dvorištu s tek jednim reflektorom uprtim u izvođača djelovala je pomalo makabrično, ali i otvoreno za različite načine interpretacije. Autori su to znali iskoristiti pa su čitanja bila gušt za čitače (to mogu iz prve ruke potvrditi) a nadam se i za (nažalost malobrojne) slušače.

Bez panike

Sve je počelo u srijedu, 6. kolovoza, okupljanjem sudionika, a zatim posjetom strip izložbi te kratkim turističkim obilaskom Pule. Drugi dan uslijedilo je kupanje, klopaje i druženje, a onda večernja predstavljanja časopisa i performansi Beogradanki Sanje Petkovske, Tamare Šuškić i Igora Banjca. Promovirajući časopis nitko od govornika nije bio pretenciozan ni dugo pametovao, i cilj je ipak bio zainteresirati, ali i zabaviti publiku. Petak je bio raverski dan. Neke od nas, koji nisu stari partijaner, takav koncept nije baš oduševio, ali što da se radi. Pomalo zabrinuti, krenuli smo za gradić u blizini Pule zvan Barbariga na dvodnevni (točnije dvonoćni) party na otvorenom. Ipak, nije bilo razloga za paniku.

Kad smo stigli i skrasili se na plaži, party je za većinu postao fešta uz more, vino i gitaru-vremeplov kroz pjesmaricu klasika ljetne scene. Uz legendarno ljigave *Krivo je more* i *Jednu moju* bilo je mjesta i za skladbe Elvise J. Kurtovicha, a

na Barbarigi smo se, u šumarku, na kraju i dobro naspavali. U subotu se našlo vremena i za još malo muvanja Pulom, a navečer su Olga i Ivan vodili radionicu *Supstancija i energija* u kojoj su svi zdušno sudjelovali. To jest gotovo svi. Disidenti smo bili Jovan Gvero i ja. Nas dvojica smo uz pivo diskutirali o politici, kulturi i *teve* programu u Srba i Hrvata, nalazeći previše nemilih sličnosti.

Razbarušeni šarm

Već spomenutu, udarnu nedjeljnu večer, zamalo su upropastili organizatori festivala. Još na radionici hiper teksta Borisa i Svena program za pisanje nije funkcionirao, onda je tonska proba za večernja čitanja i projekcije kasnila nekoliko sati, da bi uslijedili problemi s opremom nužnom za projekciju filma *Le revellateur* uz glazbenu pratnju Nedima Čišića i Adrijana Zovka. Mostarci su, unatoč tehničkim problemima, ipak bili sjajni, baš kao i nerazdvojni tandem Brane Oblučar i Sladan Lipovec iz bjelovarske Buke, koji su svojim kratkim filmom dokazali kako se odlično nadopunjuju. Na kraju balade, kao prave alternativce i borce za ljudska prava, sve nas je rastjerala policija. Naime, za čitanja i projekcije imali smo dozvolu do dva sata iz ponoći, a mi smo je (zbog nemara organizatora) prekršili. Ipak, bez zadržke se može reći kako je i ovaj kongres odlično uspio. Razbarušeni šarm litkonovog kongresa skriva posve ozbiljnu nakanu povezivanja ljudi sličnih svjetonazora i interesa ma otkud oni dolazili. S tim nije ni moglo biti problema. Sudionici: Igor Banjac, Semra Kikić, Tašo (*Ambrosia*) Jovan Gvero (*Severni Bunker*), Olga Glišin, Ivan Pravdić (*SKC-mutant*), Hrvoje Jurić, Ivana Percl Jurić (*Neo Afš, Termalno*), Nedim Čišić, Antonija Majača, Feđa Šiširak, Adrijan Zovko (*Kolaps*), Karlo Nikolić (*Zarez*), Branislav Oblučar, Sladan Lipovec (*Akt*), Ana Seferović, Tamara Šuškić, Sanja Petkovska, Dunja (*Profemina*), Nikola Madzhirov (*Blesok*), Sven Cvek i Boris Koroman (*Libra libera*), Ivana Armanini (*Komikaze*), Goran Bogunovi, Bojan Žižović i Tatjana Tomić. ☐

FESTIVAL SVJETSKOG KAZALIŠTA ZAGREB 2003.

15. IX SCHAUBUEHNE
AM LEHNER PLATZ,
Berlin/ Henrik Ibsen: **NORA**,
redatelj: **Thomas Ostermeier**
(Njemačka)
HNK u 20,00h

16. IX EX-MACHINA,
Montreal: **TRILOGIJA
ZMAJEVA**, redatelj: **Robert
Lepage** (Kanada)
Jadran fim, , u 17,00h

16. IX SCHAUBUEHNE
AM LEHNER PLATZ,
Berlin/ Henrik Ibsen: **NORA**,
redatelj: **Thomas Ostermeier**
(Njemačka)
HNK u 20,00h

17. IX EX-MACHINA,
Montreal: **TRILOGIJA
ZMAJEVA**, redatelj: **Robert
Lepage** (Kanada)
Jadran fim, , u 17,00h

17. IX Théâtre Vidy,
Lausanne :
**IL N'Y A PLUS DE
FIRMAMENT**,
redatelj i koreograf: **Josef
Nadj** (Švicarska)

ZKM U 20,00h

18. IX Théâtre Vidy,
Lausanne:
**IL N'Y A PLUS DE
FIRMAMENT**,
redatelj i koreograf: **Josef
Nadj** (Švicarska)

ZKM U 20,00h

19. IX Laura Betti, Rim:
**PIER PAOLO PASOLINI
e LA RAGIONE DI UN
SOGNO**, projekcija filma
Kinoteka u 21,00h

20. IX MENO FORTAS,
Vilnius/ Kristijanas Donelaitis:
GODIŠNJA DOBA, redatelj:
Eimuntas Nekrošius (Litva)
HNK u 20,00h

21. IX NUOVO TEATRO
NUOVO (Napulj), Teatro
stabile d'innovazione i
TEATRO GARIBALDI
(Palermo)/ Jean Genet
QUERELLE, redatelj:
Antonio Latella (Italija)
Jadran film, u
19,00h

21. IX MENO FORTAS,
Vilnius/ Kristijanas Donelaitis:
GODIŠNJA DOBA, redatelj:
Eimuntas Nekrošius (Litva)
HNK u 20,00h

22. IX NUOVO TEATRO
NUOVO (Napulj), Teatro
stabile d'innovazione i
TEATRO GARIBALDI
(Palermo)/ Jean Genet
QUERELLE, redatelj:
Antonio Latella (Italija)
Jadran film, u
19,00h

Cestom kroz Europu

Karlo Nikolić

**Moviemiento – Festival
europskog kratkog filma ceste,
27. kolovoza 2003., park Ribnjak,
Klub Purgeraj, Zagreb**

postavljen je široko i nisu svi filmovi bili o stoperima i bikerima. Na festivalu su viđeni radovi iz Španjolske, Švicarske, Nizozemske i Njemačke, u rasponu od realistične tužne ljubavne priče iz autobusa (*Historia de un buho*) do nadrealnih animacija u filmovima *Level* i *Shredder*. Hrvatsku je predstavljao film Branka Ištvančića

Moviemiento je novi filmski festival nastao na zasada američkoga filma ceste. Riječ je o pokušaju prenošenja te poetike u evropski prostor. Koliko *Easy Rider* ima veze s Evropom Zagrepčani su mogli provjeriti na terasi kluba Purgeraj na posljednjoj večeri Moviemienta – festivala koji, baš kao i protagonisti njegovih filmova, putuje. Naime, organizatori i sudionici već su šest tjedana u pokretu. Festivalski autobus krenuo je iz Berlina do Amsterdama preko Berna za Barcelonu, a zadnja stanica bila je Zagreb. Filmovi su prikazani u Mostaru i Reykjaviku.

Uz to, projekcije se organiziraju na nekonvencionalnim mjestima, uglavnom pod vedrim nebom, te se i tako naglašava otvorenost i komunikativnost. Iz mnoštva prijavljenih filmova, žiri je probrao deset naslova koji se tematski uklapaju, a i zadovoljavaju kvalitetom. Žanrovski obrazac

Rastanak. Najboljeg na prvom Moviemientu u svakom od gradova birala je publika, glasajući na određenim listićima.

U stanici između zagrebačkih projekcija nastupile su žonglerke iz Nove lože lude mame. Nakon pomnog promatranja projekcija, uslijedilo je druženje uz D.J.-a i koktele. Događanje je prošlo ugodno i bez incidenta, imajući u vidu da je istu večer igrana utakmica Dinamo (Zagreb) i Dinamo (Kijev) i grad je bio pun nabrijanih navijača od kojih su neki zalutali i u Purgeraj. Ideja putujućeg festivala je, uz povezivanje evropskih filmaša i filmoljubaca, i promicanje multikulturalnosti i tolerancije. Sudeći po zagrebačkoj večeri, ta se zamisao uspješno ostvaruje. Festival Moviemiento sufinanciraju Europska unija, Hostel A+O, Red Bull i Goethe institut Barcelona, a o festivalu možete doznati više na Internet adresi www.moviemiento.com. ☐

Izbor iz Močvare

Program kluba Močvara od 15. do 29. rujna 2003.

Ponedjeljak, 15. rujna, 20:00

Filmske večeri u Močvari
Short Cuts: program zabavnih, zanimljivih i neobičnih kratkih filmova iz cijelog svijeta koje jamačno nigdje niste imali prilike vidjeti.

Večer ekstremnog art filma:
20:30 *Salò, 120 dana Sodome* (r: Pier Paolo Pasolini, gl. ul: Paolo Bonacelli, Giorgio Cataldi, 1975., 112 min, talij. s engl. titlom)

Adaptacija kultne istoimene knjige markiza de Sadea pune eksplicitnog nasilja i seksa, prebačena u doba Drugog svjetskog rata. Posljednji film talijanskog majstora i autorova kritika fašizma, nakon čijeg je snimanja ubijen u nikad razjašnjenim okolnostima. Najkontroverzniji film svih vremena, po nekima najbolji, po drugima pak najgori film ikad snimljen.

22:45 *Sweet movie* (r: Dušan Makavejev, gl. ul: Carole Laure, Pierre Clementi, 1974., 95 min, franc. sa slov. titl.)

Potpuno suludi art ćušpajz seksualnih i svakakvih drugih bizarnosti genijalnog Dušana Makavejeva, iz kojeg bi se trebala iščitati autorova "kritika komunizma kao totalitarnog društva". Uključuje hranjenje i mazanje izmetom, izbor za Miss djevice zajedno s provjerom djevičanskog statusa, i ubojstvo u bačvi punoj šećera.

Ponedjeljak, 22. rujna, 20:00

Filmske večeri u Močvari
20:00 Short Cuts
Večer s Akijem Kaurismaekijem:

20:30 *Unajmio sam plaćenog ubojicu* (r: Aki Kaurismaeki, gl. ul: Jean Pierre Leaud, Margi Clarke, Kenneth Colley, Joe Strummer, 1990., 79 min, engl. s hrv. titl.)

Nakon 15 godina vjernog služenja firmi Henri Boulanger je naprasno otpušten! U nemogućnosti da se sam ubije, unajmljuje profesionalca da obavi posao. U taj čas u život mu ulazi prelijepa djevojka, a ubojica postaje nedostupan. Genijalna komedija jednog od najduhovitijih i najboljih režisera današnjice i jedini autorov film snimljen bez finških glumaca i izvan Finske.

22:30 *Boemski život* (r: Aki Kaurismaeki, gl. ul: Kari Vninen, Matti Pellonp, Jean Pierre Leaud, Samuel Fuller, 1992., 100 min, finski s hrv. titl.)

Francuski pisac, albanski slikar i irski kompozitor pokušavaju spojiti kraj s krajem živeći boemskim životom u najboemskijem gradu na svijetu – Parizu. Nagrada Fipresci Berlin 1992., Nagrada za najboljeg glumca Evropske filmske nagrade 1992 (M. Pellonp)

Četvrtak, 25. rujna, 20:00

Avant rock koncert koji se ne propušta!

Kubla Khan (Francuska)
Muzika ovog originalnog šesteročlanog benda iz jugoistočnog francuskoga grada Chambery (blizu švicarske i talijanske granice) predstavlja inteligentnu mješavinu avangardnog, progresivnog i psihodeličnog rocka. Često uspoređivani s potpuno različitim grupama kao što su The Ex, Neurosis, Art Bears, King Crimson, Amon Duul II i Magma, Kubla Khan vrlo maštovito osim uobičajenih rock instrumenata koriste i derbouk, mandolinu, flautu, didgeridoo

i saksofon, dok tri neobična ženska vokala na izmišljenom jeziku stvaraju zvučne kulise na tragu Diamande Galas.

Ponedjeljak, 29. rujna, 20:00

Filmske večeri u Močvari
20:00 Short Cuts
Večer dokumentaraca o filmovima koji nikad nisu snimljeni:

20:30 *Lost in La Mancha* (r: Keith Fulton, Louis Pepe, gl. ul: Terry Gilliam, Johnny Deep, Vanessa Paradis, 2002., 93 min, engl.) Dokumentarac o propasti snimanja najskupljeg evropskog filma ikada *The Man Who Killed Don Kihote*, adaptacije Cervantesove romana, koju je Terry Gilliam pripremao 10 godina, a neuspješno je pokušavao snimiti još Orson Welles. Bolest glavnoga glumca, pješane oluje, poplava, prelijetanja NATO aviona i bahatost producenata zaslužne su za gubitak Gilliamove bitke protiv vjetrenjača.

22:15 *Tigrero – a film that was never made* (r: Mika Kaurismaeki, gl. ul: Samuel Fuller, Jim Jarmusch, 1994., 75 min, engl., s hrv. titl.)

Legendarni scenarist, redatelj i pisac Samuel Fuller i ikona američkog nezavisnog filma Jim Jarmusch putuju rijekom Araguaia duboko u brazilsku prašumu, u posjet lokacijama na kojima je 40 godina prije Fuller bezuspješno pokušavao snimiti film *Tigrero* o lovcu na jaguare. Susret s domorocima evocira uspomene propalog pokušaja. ☐

Fiesta latina!!! Zagreb film festival i Močvara najavljuju projekciju filma: Andaluzijski pas Luisa Bunuela i Salvadora Dalia te objavu službenog programa Zagreb film festivala !!!!!!! i

najkulerskiji i najzabavniji koncert sezone!

Senor Coconut

Srijeda, 17. rujna, 20:00

Senor Coconut and his Orchestra (Njemačka/Čile)

Senor Coconut jedan je o mnogih alter ega Uwe Schmidta (aka Atom Heart), jednog od najproduktivnijih i najkreativnijih njemačkih i svjetskih elektronskih eksperimentatora. DJ, producent i glazbenik-Atom Heart je do sada snimio preko 140 albuma pod pseudonimima LB, Geez'n'Gosh, Eric Satin, Los Samplers, Atom and Tea Time, i naravno, Senor Coconut.

Nakon godina djelovanja u Njemačkoj dosađuje mu evropska glazbena scena i 1996. seli se u Čile kako bi istraživao mogućnosti latino muzike koja je za njega bila "neotkriveni planet" bez europskih utjecaja.

+ filmska projekcija povodom dvadesete godišnjice smrti velikog debitanta Luisa Buñuela: *Andaluzijski pas* (1928.), scenarij i režija: Luis Buñuel, Salvador Dalí. Prvi Buñuelov rad, remek djelo filmskog nadrealizma.

+ DJ Mario Kovač – glazbeni začim uz pitku, plesnu, a pomalo i smiješnu glazbu.

www.zagrebfilmfestival.com

Početak odlične sezone

Koncerti u klubu KSET tijekom rujna

Subota, 13. rujna

Guther (Berlin)
Lollobrigida (Zagreb)
Fraulektronix (Zagreb)
Guther su novi njemački electro-pop duo iza kojeg stoje dvoje mladih Berlinčana, Julia i Berend. Za ime su odabrali Julijino prezime, a na pitanje kakvu muziku sviraju ona će vrlo jednostavno odgovoriti: *girl's music*. Kako im je uspjelo prvi album objaviti na cijenje-

noj Morr music etiketi nije poznato, no ostaje činjenica da im je ulazak u društvo takvih imena kao što su Notwist, Lali Puna, Isan, Mum, Tied & Tickled Trio, Ms. John Soda, Komeit ili Styrofoam dao mnogo kredita za budućnost, a ovaj je koncert odlična prilika za provjeriti još jedan bend u usponu.

Uživo imaju i pridruženog basista, a klub je skladu s omiljenom Julijinom krilaticom subotu odlučio pretvoriti u *girl's music* večer s Lollobrigidom i Fraulektronix kao potporom.

Utorak, 23. rujna

Willard Grant Conspiracy (Boston)

Nakon sjajnog lanjskog solo nastupa na kojem je svojom neposrednošću i neobičnom duhovitošću oduševio ugodno popunjeni KSET, Robert Fisher vraća se u klub s matičnim šesteročlanim bandom Willard Grant Conspiracy. Gostuje kako bi predstavio prekrasan novi album *Regard The End* i uveo KSET u novu i više nego bogatu koncertnu sezonu, barem što se američke tiče.

Četvrtak, 25. rujna

Oddateee (New Jersey)
Phat Kset DJ's: Excell & chill!

Rođen i odrastao u Bronxu, Mc Oddateee debitirao je lani kao solo izvođač sa svojim hvaljenim albumom prvijenca *Steely Darkglasses*. Sljedeći tradiciju bendova poput Gang Starr i Tribe Called Quest, Oddateee spaja originalne beatove s inteligentnim i beskompromisnim tekstovima. Album je snimio s briljantnom grupom Dälek, a njihov producent Oktopus ga je i smiksao. No za

razliku od svog matičnog projekta, Dälek su na ovoj ploči kreirali nešto mekšu podlogu bez, za njih karakterističnih, bučnih ispada, ali su beatovi i dalje dalekovski moćni, a semplovi totalno otkvaćeni. Osim što je nastupao s The Smut Peddlers, Dr. Israelom i Prince Paulom, njegovo se ime pojavljuje kako na već objavljenim, tako i na nadolazećim izdanjima Dr. Israela i grupe Sofa Surfers, na čijim pločama ulogu MC-a redovito odraduje zajedno s Dälekom i Sensationalom. ☐

kolumna

Kulturna politika

Dijalog između civilizacija

Biserka Cvjetičanin

Regionalni forum održan na Ohridu krajem kolovoza u svom završenom dokumentu naglašava toleranciju, ljudska prava i međusobno razumijevanje kao osnovicu suradnje i razvoja regije

Kada su 2001. Ujedinjeni narodi proglasili Godinom dijaloga između civilizacija, bio je to poziv svim zemljama svijeta za jačanjem mira i stabilnosti, boljim međusobnim razumijevanjem i dijalogom između različitih naroda, kultura i religija. U vrijeme napetosti, kriza i sukoba, ovaj čin proglašenja Godine dijaloga nije bio samo simboličan. On je u središte svjetske pozornosti stavio jedini mogući put opstanka i razvitka: mir, dijalog, suradnju. Potaknuo je, također, održavanje niza skupova i konferencija o suradnji na svim kontinentima: u New Yorku (rujan 2000.), Vilniusu (travanj 2001.), Islamabadu (travanj 2001.), Tokiju i Kyotu (srpanj 2001.), Parizu (siječanj 2003.), New Delhiju (srpanj 2003.)... Tako je u travnju prošle godine u sjedištu Unesca u Parizu održana ministarska konferencija o jačanju suradnje u Jugoistočnoj Europi i prihvaćen prijedlog Makedonije da se u suradnji s Unescocom na Ohridu održi regionalni forum zemalja Jugoistočne Europe posvećen dijalogu civilizacija i kultura.

Poruka iz Ohrida

Regionalni forum održan je na Ohridu krajem kolovoza uz sudjelovanje predsjednika osam država Jugoistočne Europe – Makedonije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, Albanije, Mađarske i Bugarske, generalnog direktora Unesca te predstavnika međunarodnih i regionalnih organizacija, nevladinih udruga i privatnog sektora. U svim govorima i raspravama izražena je potreba za interkulturnim i interreligijskim dijalogom na ovom prostoru u previranju. Nužnost dijaloga prožima završni dokument skupa donesen pod nazivom *Poruka iz Ohrida*. Poruka naglašava toleranciju, ljudska prava, međusobno razumijevanje, kao osnovicu suradnje i razvoja regije. Izražena je snažna politička volja za mirom i dijalogom kultura, s naglaskom, prije svega, na obrazovanju za promicanje mira i poštivanja kulturne raznolikosti. U *Poruci* se, također, ističe ravnopravnost različitih kulturnih tradicija, te potreba za priznavanjem

različitih vrijednosti i iskustava kojih razmjena može voditi stvaranju novih kulturnih vrijednosti. U *Ohridskoj poruci* dijalog se definira kao nova paradigma sigurnosti, osobito u globalizirajućem svijetu izloženom brojnim izazovima. Istaknuta je važnost aktivne uloge privatnog sektora u promicanju ekonomskog razvoja regije te zajedničkih projekata na razini cijele regije, osobito u području obrazovanja, znanstvene suradnje, kulturnog nasljeđa i medija. Važno mjesto u *Poruci* ima kulturno nasljeđe, koje omogućuje bolje razumijevanje vlastite kulture i povijesti, ali i povijesti drugih kultura i kojem treba dati osobitu pažnju u razvojnim politikama. Prijedlog bugarskog predsjednika da se 2004. u Bugarskoj održi skup o kulturnoj i povijesnoj baštini Jugoistočne Europe išao je u tom pravcu.

Makedonski predsjednik je, nakon prihvatanja *Ohridske poruke*, naglasio da je "to odlučan trenutak za budućnost regije". Naravno, implementacija *Poruke* zahtijeva vrijeme, ali je njena vrijednost u iskazivanju političke volje svih sudionika da se ovoj ranjivoj regiji "koja je proživjela ratove, uništavanja i etnička čišćenja", omogući prosperitet, moderni razvoj.

Kulturna raznolikost

O toj problematici raspravljalo se i na tri okrugla stola, posvećena miru i stabilnosti, demokraciji i civilnom društvu, te kulturi i raznolikosti koji je dao zanimljivu raspravu o učincima globalizacije. Mnogi sudionici istakli su pozitivne aspekte globalizacije, osobito u promicanju kulturne raznolikosti, što su neki nazvali paradoksom suvremenog svijeta u kojem postoji tako snažna prijetnja uniformizacije. Istaknuti su primjeri prave renesanse regionalnih i manjih jezika i kultura, a komunikacija postaje sve otvorenija i dostupna za sve društvene zajednice, kao što je rekao jedan sudionik, u post-modernoj, post-kolonijalnoj i post-konfliktnoj konstelaciji. Riječ je o globalizaciji "s ljudskim licem" koja ima pozitivne učinke na razvoj raznolikosti i dijaloga između kultura. "Nasuprot širokom mišljenju", rekao je Louis Emmerij, voditelj okruglog stola

o kulturi i raznolikosti, "globalizacija ne stoji na putu većoj raznolikosti kultura. Međutim, ono što je potrebno učiniti za daljnje promicanje i razvoj kulturne raznolikosti i dijaloga, jest efikasnije uključivanje lokalnih grupa, čuvara vlastite kulture, u sve razvojne procese". Za voditelja okruglog stola o demokraciji i civilnom društvu, Matthiasa Kleinerta iz Daimler Chrysler AG, "suradnja između političkih, poslovnih i kulturnih sfera predstavlja novu dimenziju modernog dijaloga u svijetu".

Rasprave se nisu vodile samo na teorijskoj razini, nego je predložen i niz konkretnih zajedničkih projekata. Oni obuhvaćaju uvođenje programa za mir, toleranciju i poštivanje kulturne raznolikosti u škole, reviziju nastavnih programa i udžbenika, jačanje suradnje u visokom obrazovanju za novu generaciju nastavnika i moderno obrazovanje za njegovanje pluralizma. Forum je pozitivno ocijenio i projekt osnivanja kulturnih putova kroz Jugoistočnu Europu koji bi potaknuli veću suradnju muzeja, galerija, različitih kulturnih manifestacija. Predviđa se veće korištenje novih tehnologija kao što je *e-learning*, a osobito je naglašena uloga mreža u obrazovanju i kulturi kao fleksibilnih, nehijerarhijskih i horizontalnih načina komuniciranja i suradnje. Predloženo je uspostavljanje opće obrazovne mreže kojoj bi cilj bio razvoj dijaloga između civilizacija. Kriteriji za takvu mrežu odredit će se tijekom konferencije ministara kulture i obrazovanja koja se predviđa za 2004. godinu.

Preporučena je intenzivnija razmjena i suradnja književnika, a kao svojevrsna potpora tom projektu bilo je svečano otvaranje Struških večeri poezije na kojem su nastupili brojni pjesnici iz regije i svijeta – iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, Kanade, Egipta, Indije, Izraela, zapadnoeuropskih zemalja... Premda je 2001. dobitnik Zlatnog vijenca bio veliki hrvatski pjesnik Slavko Mihalić, među tako brojnim pjesnicima iz cijelog svijeta koji su te večeri čitali svoje odabrane stihove – nije bilo nijednog iz Hrvatske. ■

U povodu 6. svjetske ministarske konferencije Međunarodne mreže za kulturnu politiku (INCP) i Konferencije ministara kulture Vijeća Europe koje se od 16. do 22. listopada održavaju u Opatiji na temu: **Kultura i ekonomija/razvoj i Interkulturalni dijalog i prevencija sukoba**

NOVI LIST MARKETING
organizira i poziva vas da se odazovete

NATJEČAJU za izbor najbolje fotografije o temi SUŽIVOT RAZLIČITOSTI

Budući da je sve (na svoj način) KULTURA - tema je opširna, interdisciplinarna, dotiče i razotkriva izraze i oblike svih vrsta kulture, alternativne kulture, subkulture, različitosti i sličnosti, jednostavnosti i složenosti... a SUŽIVOT RAZLIČITOSTI kulturni je imperativ, normativ koji postaje elementom svake kulture jer omogućuje život u globalno povezanom svijetu. Pravo sudjelovanja na natječaju imaju svi zainteresirani (pravne i fizičke osobe) bez obzira na dob, spol i ostale pripadnosti.

Svaki natjecatelj može poslati do pet (5) originalnih kolor ili crno-bijelih fotografija i to minimalne veličine 13 x 18 cm, dostaviti ime i prezime, adresu, e-mail adresu... i svoje dopuštenje organizatoru da prispjele fotografije objavi na stranicama dnevnog tiska.

Stručna komisija pregledat će sve radove, izabrati tri najbolja među njima te o rezultatima izvijestiti kroz dnevni tisak dana 9. listopada 2003.

Autorima pripadaju nagrade:

1. nagrada: 5.000 kuna
2. nagrada: 3.000 kuna
3. nagrada: 2.000 kuna

Izabrani radovi bit će izloženi na izložbi fotografija, u Rijeci, 16. listopada 2003.

Rok za dostavu radova je četvrtak, 2. listopada 2003., na adresu
NOVI LIST Marketing - za - natječaj fotografije - Zvonimirova 20a, 51000 Rijeka,
Info. tel. 051/650 009

NOVI LIST
marketing

SUŽIVOT
RAZLIČITOSTI

Slaven Tolj

Permanentna bitka za kriterije

Ovogodišnji plakat Karantene i raniji interesi u vizualnim i scenskim umjetnostima vezuju Vaš rad uz koncept otoka. Što je otok: mjesto izolacije ili mjesto stvaralačke koncentracije? Ili oboje?

– Naša galerija i dalje se zove Otok zato što smo dosad uvijek pokušavali imenovati ono što radimo pomalo dokumentaristički, dakle ne izmišljati imena, nego naprosto priznati prostor koji smo zatekli. Tako nam se prva galerija zvala Galerija Kovačka 3, a Lazareti, kao centar radionica i lokacija festivala koji sada već ulazi u sedmu godinu, također su originalno ime tog dubrovačkog prostora, prostora koji je inicijalno funkcionirao i kao karantena, dakle "mjesto zaraze". Nama se činilo da ne bi bilo loše nekoga zbilja i *zaraziti* tom umjetnošću koja se ovdje događa. A što se tiče pitanja oko toga što je za mene otok: svakako mjesto koncentracije. Mjesto okruženo morem, oko kojeg se stvaraju različite struje i energije, a opet i neko čvrsto mjesto koje nam daje mogućnost pribranog rada. Osim toga, Dubrovnik je u vremenu formiranja ovog festivala unutar Hrvatske imao izrazito otočnu, marginaliziranu poziciju, bio je okružen vrlo zastrašujuće čvrstim, pa i vojnim granicama, bio je višestruko izoliran, zbog čega je metafora otoka bila prikladna i kao drugo ime za marginu. I na kraju, čini mi se da *otok* ima i značenje oteklina na nekom uvjetno rečeno zdravom tijelu, a mi smo se dugo u Dubrovniku, nenamjerno, osjećali *drukčije* upravo u smislu jedne tihe bolesti, jedne nemoći.

Estetika predanosti istraživanju

Naravno da smo se stalno pokušavali socijalizirati, pokušavali smo komunicirati sa svijetom izvan dubrovačkih zidina, bili smo otvoreni suradnji, ali pritom se događalo da nas je i sam grad Dubrovnik doživljavao kao neko strano tijelo, kao oteklinu. Zato smo se i dan danas skloni poigrati svim tim značenjima *otoka*.

Koliko danas uopće možemo govoriti o inzularizmu u samoj umjetnosti: čini mi se da više ne postoje čisti mediji – vizualne i scenske umjetnosti upravo se na primjeru Vašeg rada neprestano prožimaju...

– Čini mi se da među umjetnostima postoje samo

formalne razlike, koje su posljedice toga što ljudi imaju vrlo različite porive i potrebe kada pristupaju stvaralačkom procesu. Mene, međutim, zanimaju projekti koji proizlaze iz potpune predanosti autora svome radu. Uopće me ne zanima formalna strana projekta, ne zanima me koji su medij ili koje medije odabrali, ne zanima me žanr, dolaze li iz glazbe ili teatra ili vizualnih umjetnosti, ili spajaju sve te elemente. Zanima me da su potpuno u onome što rade i da je njihov motiv temeljno istraživački. Zanimaju me umjetnici koji problematiziraju ono čega se dotaknu. Kao i beskompromisni umjetnici. A samim time događa nam se da radimo s ljudima iz takozvanog alternativnog prostora, koji nipošto nije isti kada govorimo o domaćim i stranim umjetnicima. Vani su nezavisni umjetnici potpuni profesionalci, njihov je rad i njihova dosljednost priznata i nagrađena, a ovdje te stalno pokušavaju prisiliti da prihvatiš neki okvir koji u biti ruši umjetnički integritet onoga što radiš.

Mislite na ideološki okvir ili na institucionalni okvir koji se pokušava nametnuti umjetnicima?

– Mislim da se to ne može odijeliti. Svako okruženje bez integriteta utječe na ono što radiš na bezbroj načina. Najbolje to vidimo kada povremeno ugostimo institucionalne predstave. Za njih je, čak i kad su u pitanju *dobre* predstave, tipično da ljudi koji ih rade i igraju poslu pristupaju kao "odrađivanju", tipično je da ih zanima kako prodati predstavu i njome postići zaradu, što pak ne zanima ni mene ni ljude okupljene oko Karantene.

Kolege i publika

U Dubrovniku već lijepi broj godina djeluje i teatar Lero pod umjetničkim vodstvom Davora Mojaša, kao još jedan otok drukčijeg promišljanja teatra. Zašto je suradnja između Karantene i Lera toliko rijetka i krhka; zašto se tu nije dogodilo neko zajedničko umreživanje?

– Lero je zaista nekad bio teatar za koji su ljudi živjeli, kao što je nekada bio i hrabra, eksperimentalna vrsta kazališnog jezika. Danas je problem što je Lero možda malo previše ostao u sedamde-

Nataša Govedić

Scenski i vizualni umjetnik te umjetnički direktor dubrovačke Karantene o hrvatskom kazalištu, komercijalizaciji umjetnosti, financiranju u kulturi...

Imamo generacije koje se bave kazalištem, a da ih ono pritom naročito *ne* zanima. Što je zbilja dosta apsurdna stvar, ili možda znak opće komercijalizacije umjetnosti kao robe

setima, u vlastitoj mladosti, zbog čega vjerojatno i nije naročito otvoren inicijativama koje pokrećemo. Ja bih vrlo rado da između nas dođe do veće suradnje, najozbiljnije to mislim, ali mislim da Lero danas za to nema ni interesa, a možda ni energije. Indikativno je da čak i onih godina kada su sudjelovali u programu Karantene uopće nisu pratili ostatak programa: doslovce nitko od njih nije došao pogledati predstavu kolega.

Moram Vam reći da je i u Zagrebu iznimno rijetko da glumci i redatelji idu u kazalište pogledati rad kolega, a na inozemnim se festivalima također pojavljuju u iznimno malom broju.

– Može biti da je tako, ali u tom mi se slučaju čini da je to jedan apsurdan fenomen, u kojem dio ljudi smišlja radionice i festivale i projekte za sredinu koja je ih je s jedne strane užasno žedna, a s druge strane misli da si može dopustiti da ih propušta. Ja to ne mogu shvatiti, nije mi jasno zašto nemamo interesa za međusobni rad. Moje je iskustvo da ljudi koji su napravili predstavu katkad ne žele ni ostati poslije razgovarati s publikom, što je sigurno potpuno nevjerojatna, pa i iracionalna reakcija. Ne znam je li tu riječ o zatvorenosti, o uskogrudnosti ili pomanjkanju znatiželje, ali znam da me takav tip reakcije zabrinjava. Jasno mi je da živimo u vremenu u kojem današnje studente glume, koje srećem po Dubrovniku, posebno po kafićima, program Karantene ne zanima ni toliko da ovdje kroče nogom pogledati makar i jednu predstavu, ali problem je u tome što oni ne gledaju ni program Dubrovačkih ljetnih igara, nego dođu ovamo iz krajnje pragmatičnih razloga: da bi dogovorili neke buduće poslove i održati kontakte s redateljima. Imamo generacije koje se bave kazalištem, a da ih ono pritom naročito *ne* zanima. Što je zbilja dosta apsurdna stvar, ili možda znak opće komercijalizacije umjetnosti kao robe.

Egzistencijalne klopke

Koliko ste uspjeli na Karanteni ili oko nje zadržati onu početnu generaciju, s kojom je festival startao?

– Nismo uspjeli, ali to je drugi problem. Egzistencijalni. Istina je da smo imali jednu sjajnu generaciju, koju smo morali pustiti da ode, jer joj nismo mogli ponuditi posao, nismo joj mogli ponuditi elementarnu životnu sigurnost. Kakav uopće umjetnik ima izbor u Dubrovniku? Može se probati uklopiti u jednu sredinu koja nije nimalo poticajna, koja ne samo da ne otvara prostor za

nova nego ne otvara prostor ni za kakva razmišljanja, ili može pokušati otići odavde. Postoji i treća varijanta, u kojoj ostajemo ovdje i pokušavamo stvoriti kontekst u kojem se može raditi i izazovnije stvari. Ta varijanta *paralelnog svijeta* sigurno je najbolja (jer čovjek može preživjeti vlastiti umjetnički poziv), ali i najteža (zato što izaziva brojne otpore). Danas nam je drago da izdržavamo te otpore, jer da nema Karantene, mnogi ljudi ne bi imali ni gdje ni s kim raditi. Isto je tako činjenica da nas je i sam dubrovački kontekst donekle prihvatio upravo zato što nam je dodijelio ulogu "čudaka": sve što se dogodi bilo gdje u gradu i što je imalo neobično, ljudi odmah pripisuju Lazaretima i Karanteni. Mi, međutim, računamo da ćemo s građanima postići jednu ozbiljniju, zreliju komunikaciju. No od toga smo još daleko.

U idealnom slučaju, kada biste imali financijske i ine tehničke mogućnosti raditi točno ono što želite, kako bi izgledali Lazareti?

– Izgledali bi kao jedan permanentno zaposlen i permanentno otvoren kulturni centar, s međunarodnim *artist in residence* programima, s umjetnicima koji bi se javljali

razgovor

prema natječaju, kao i onima koji ovdje ne bi samo gostovali, nego i živjeli po nekoliko mjeseci.

Grad u gradu

Bio bi to "grad u gradu", s pravom knjižarom, kinotekom, galerijom, kazališnom dvoranom itd. Taj projekt smo zapravo već osmislili i predali Gradu na razmatranje. Definirali smo prostor urbanistički, osmislili programe, radionice, edukacijske strategije. Pokušavali smo misliti unaprijed bar deset godina, što je unutar konteksta koji živimo jako usamljena praksa. Grad, naime, još ne zna što bi tu radio i nema nikakvu strategiju razvoja, posebno ne dugoročnu, zbog čega je s njima prilično teško pregovarati. Misli se samo na danas, strašno se mnogo improvizira ili se ide na najlakšu moguću zaradu. Mi i dalje pokušavamo, i dalje se borimo za jedan ozbiljni standard, i dalje nastojimo vlastima objasniti *krajnje realističnu*, društvenu korisnost našeg projekta, ali stvari stoje na birokratskim procedurama. Vjerojatno će proći još dosta vremena da ljudi s kojima dijelimo ovaj kulturni prostor shvate da je najlakše na svijetu zatvoriti se u neku elitističku koncepciju, raditi svoju umjetnost iza nekih zatvorenih vrata, ali meni se čini da je to promašena logika. Mislim da je važno stvoriti mjesta okupljanja i fluktuacije ideja, mjesta kreativnosti i dostupnosti informacija, mjesta na kojima je moguća suradnja mladih i zrelih umjetnika, mjesta diskusije. Mislim da bi time ovaj grad jako puno dobio.

Djelujete mi malo iscrpljeno – kao da vas je umorilo to dugotrajno natezanje oko pitanja kakvu kulturu trebamo...

– Umoran sam samo od tih birokratskih natezanja s vlašću, od pomanjkanja volje da se stvari pokrenu s mrtve točke. Lazarete svakako treba obnoviti, oko toga se svi slažu, o tome je prikupljena dokumentacija, ali zaključci i zahtjevi Povjerenstva za obnovu i namjenu Lazareta jednostavno se ne provode,

samo se sastanči i čeka. To je užasno iscrpljujuće.

Jeste li se možda poslužili i nekim protestnim akcijama?

– Da, javno smo protestirali u medijima i samim time ušli u neke direktne konflikte, čime smo stekli podršku jednog dijela javnosti, kao što smo pokušavali i pokušavali s upornim predlaganjem dijaloga, ali ni u jednom slučaju nismo postigli mnogo.

Stigmatizacije i protesti

Tako da ćemo se izgleda morati odlučiti za znatno veću protestnu praksu,

i to tako da upravo građane zamolimo za pomoć oko lokalnih političara, koji se stalno pretvaraju kako ne razumiju o čemu govorimo i stalno od nas traže da im čitav projekt objašnjavamo ispočetka. Osim toga, Lazareti se pokušavaju stigmatizirati u "najboljem" stilu usmene predaje: čas smo "okupljalište narkomana" (čudno kako stignemo toliko stvari napraviti – za razliku od zbiljskih ovisnika), pa "jugonostalgici", pa što već slijedi na dnevnom redu optužbi. A optužiteljima se najmanje sviđa kad moji suradnici i ja uspijevamo te etikete osporiti i civilizirano sa svima nastavljamo razgovarati. Najnovija etiketa koju susrećem tiče se toga da novac koji se daje za umjetnost u stvari nije dan za *umjetnost* nego za nekakvu privatnu *zabavu* – nije li to logika dječjeg vrtića, logika koja čak ne može shvatiti da umjetnost nije nikakvo dokoličarenje, nego najozbiljniji rad!? To je stvarno iritantno. Posebno zato što dolazi od ljudi koji uopće ne prate naše programe.

Možemo li možda govoriti o strahu od kriterija kao pojavi koja uvelike određuje ono što se zbiva i na našoj umjetničkoj sceni, ali i na gotovo svim razinama javnog života?

– Imamo primjer naše izložbe u Modernoj galeriji: jedna postava eminentnih svjetskih autora koja na svim razinama zadovoljava estetičke standarde do kraja je domišljena i već dva mjeseca funkcionira bez pada kvalitete, premda uključuje i složene instalacije i performanse. To je izložba koja toliko mijenja percepciju da nakon nje sve vidite novim očima: izadete i grad koji je oko vas više nije isti grad, Lokrum nije isti Lokrum. Ali na lokalnoj razini odmah su se začuli povici kako "to nije umjetnost". Zato što *kriteriji* za sobom po definiciji povlače jedno *uvođenje reda*, kriteriji znače da će neprofesionalnost postati još vidljivijom, a to je nešto što dubinski prijete kao su koji živimo. Naravno, to je i razlog da ih se pod svaku cijenu držimo. ▀

Najnovija etiketa koju susrećem tiče se toga da novac koji se daje za umjetnost u stvari nije dan za *umjetnost* nego za nekakvu privatnu *zabavu* – nije li to logika dječjeg vrtića, logika koja čak ne može shvatiti da umjetnost nije nikakvo dokoličarenje, nego najozbiljniji rad!?

Institucionalna hipokrizija

Rastko Moćnik

Hipokrizija današnje političke klase nije u tome što su ti govornici i govornice sada neoliberali, a nekad su bili samoupravni komunisti – nego u tome što im je svejedno koju ideologiju javno zagovaraju

Moguće je navesti mnoštvo primjera za “institucionalnu hipokriziju”. Tako je, uzmimo, u jednostranačkim sustavima mobilizacijski diskurs državno-partijske birokracije proizvodio masovnu apatiju. A ona je, naravno, opet davala povod za reprodukciju mobilizacijskog diskursa, koji je bio značajna poluga birokratske vlasti. Nadopuna tome mehanizmu je da kada dođe do masovne mobilizacije odozdo, do nje nikada ne dolazi na pravom kraju, na pravi način i “pravim kanalima”. “Hipokrizija” je tako jedna od značajnih poluga vlasti. Ona je toliko snažno ugrađena u sustav da je čak i njezina denuncijacija u disidentskom diskursu mehanizam za reprodukciju odnosa vladavine i podređenosti.

Disidentski diskurs

U tim sustavima disidentski diskurs na prvi pogled izgleda zaista subverzivnim s obzirom na instituciju. S druge strane, jednostranačke ga institucije uredno preuzimaju u ritualima samokritike i u povremenim čistkama. Disidentski diskurs je dakle reproduktivan, čak i kada izgleda subverzivnim. Pitanje “kada je hipokritski” zato nema smisla. Zato što je disidentski diskurs po prirodi moralističan, što prividno pobija samog sebe, on je uvijek “hipokritski”. Upravo time što samog sebe pobija, ipak pripada “nepotpunosti” institucije, koju zamjenjuje i tako reproducira.

U zadnjih petnaest godina jednostranačja došlo je u Sloveniji čak do institucionalizacije disidentskog diskursa u kulturnim aparatima, dijelom čak i u školskom aparatu države, osobito putem nastave nacionalnog literarnog kanona. To je bio vjerojatno jedan od značajnih strukturnih razloga što je promjena političkog sustava u stranački parlamentarizam dovela samo do nevažnog

prestrukturiranja u vladajućoj klasnoj koaliciji, ujedno značajno osnažujući njezinu vlast, uvođenjem bitno represivnijih i izrabljivačkih “kapitalističkih” ekonomskih odnosa. Politička promjena tako je osigurala strukturni kontinuitet.

Disidentski diskurs se nakon kraja jednostranačke vladavine “re-institucionalizirao” u “antikomunizam bez objekta”. Freudovska interpretacija mogla bi u toj preobrazbi vidjeti uspostavu *diskursa žalovanja* pri gubljenju objekta i proces njegove “interiorizacije”. Činjenično uzevši, i taj je diskurs na razne načine “hipokritski”: uzmimo stoga što su brojni njegovi govornici i govornice nekada pripadali upravo establišmentu, koji sada unatrag demoniziraju. Zato što taj diskurs manipulira fantazijom “apsolutne moći”, posjeduje snažne interpelacijske potencijale i hrani krajnja politička usmjerenja i grupacije. U mjeri u kojoj se taj novi anti-komunistički diskurs stvarno nastavlja na nekadašnji disidentski, a to bi, doduše, još trebali provjeriti, svakako bi bilo zanimljivo istražiti u kojoj je mjeri bila fantazija o “svemogućnosti Partije” važan mehanizam discipliniranja i nadziranja unutar samog jednostranačkog “establišmenta”. Traumatizacija prošlosti u “antikomunizmu bez objekta” zanimljiv je simptom, koji se vjerojatno hrani iz različitih izvora: jedan od značajnih vjerojatno je panika zbog gubitka normativne instance, znači panika zbog “slobode”. Ujedno je možda taj diskurs i obrana pred regresijom, koju je moguće opaziti u drugim dijelovima vladajuće klasne koalicije. Mogli bismo reći kako je vladajući dio ovdašnje ideološke pozornice prihvatio onu interpretaciju Dostojevskog koja misli da ako Boga nema, više ništa nije moguće. Torbarski, regresivni dio Kirilova iz *Bjesova* čita prilično doslovno i misli kako je sada sve moguće.

Fantom “totalitarizma”

“Antikomunizam bez komunizma” uopće je ona točka u kojoj se križaju najrazličitije višestruke uvjetovanosti:

U blažem i razvodnjenijem obliku antikomunizam je element u *političkoj* ideologiji vladajućih. Ovdje mi se čini korisnim sačuvati razlikovanje koje sam uveo u analizama suvremenog političkog i društvenog sustava u kasnim sedamdesetima i u osamdesetim godinama: razlikovanje između *vladajuće ideologije*, u više ili manje althusserovskom smislu – ta osigurava i održava jedinstvo ideoloških aparata države, i *ideologije vladajućih*, koja osigurava jedinstvo u političkoj vladajućoj koaliciji. Donekle pojednostavljeno, možemo reći kako je sada ideologija vladajućih neoliberalizam, a vladajuća ideologija – još uvijek – nacionalizam. Zato što veći dio današnje političke klase potječe iz nekadašnjih “komunističkih” birokracija, moglo bi se, barem na prvi pogled, činiti kao da je specifična dimenzija institucionalne hipokrizije u političkim institucijama sada baš vladajuća, ujedinijuća, totalizirajuća, ideologija tih institucija. No, ipak je stvar zamršenija.

S jedne strane, ovdašnji je antikomunizam učinak neoliberalne ideološke operacije, koja je rasulo sovjetskog imperija, iskoristila za diskreditiranje *lijevih politi-*

S obzirom na to da je “javno mnijenje” proizvod industrije mnijenja, u kojoj je politička klasa značajan činitelj, svakako je važno da se politička klasa u reproduktivnu djelatnost industrije mnijenja uključuje istodobno kao producent i konzument

čkih opcija. Sa stajališta neoliberalne ideologije moguće je izvršiti amalgam, koji u isti koš stavlja sve ideologije socijalne odgovornosti, solidarnosti i socijalne države. Konačno, u tom horizontu je upravo stoga i moguće konstruirati fantom “totalitarizma”, koji zahvaća razne fašizme i socijalne autoritarizme, uključivo s onima koji su se legitimirali s pomoću “komunističke” ideologije. Na rubovima taj konstrukt obuhvaća čak i socijaldemokratske varijante. Ipak, mjerilo za taj amalgam nije ideološko nego *klasno*. Ishodište mu je obrana sadašnjih odnosa vlasti u svjetskom sustavu – pa čak i protiv zagovornika “odgovornog” kapitalizma, kako u socijalnom tako i u ekološkom smislu. Zanimljivo je da neoliberalna ideološka operacija nije uspjela u središtima, kojima održanje sadašnjeg svjetskog sistema koristi, nego na rubovima gdje ta ideologija neposredno šteti velikoj većini ljudi.

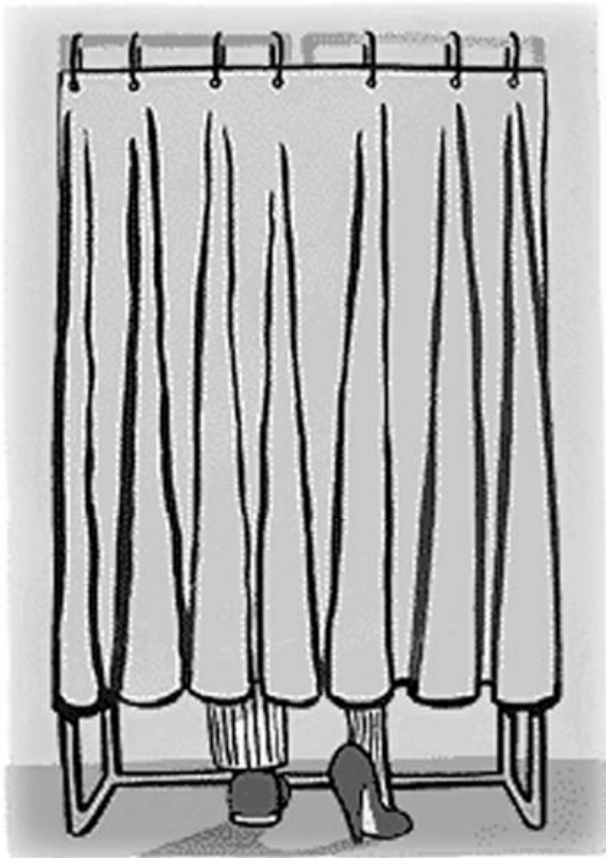
Politika po mjeri javnog mnijenja

Hipokritska dimenzija u sadašnjoj ideološkoj konstelaciji ne djeluje između sadašnje ideologije vladajućih i njihove ranije biografije, nego, da tako kažem, na osi *između iskaza i iskazne instance*. Hipokrizija današnje političke klase nije u tome što su ti govornici i govornice sada neoliberali, a nekada su bili samoupravni komunisti – nego u tome što im je svejedno koju ideologiju javno zagovaraju. Ovdje možemo navesti riječi Mirana Potrča, zastupnika u svim dosadašnjim višestranačkim republičkim parlamentima: “Vrlo je mukotrpno raditi sa zastupničkom skupinom LDS-a (najjače parlamentarne stranke), jer je vode ljudi koji se ne pridržavaju dogovora. Beskrupulozni su i spremni da ono što su jučer rekli sutra mirno poreknu.” Karakteristično je i čega, prema Potrčevoj ocjeni, nedostaje u stranačkoj politici: “Prije ili kasnije, morat će doći vrijeme kada će u Sloveniji morati biti nešto političara koji će braniti svoja gledišta, bez obzira na to hoće li od toga oni i stranke imati koristi ili ne, a ne da većina stranačkih političara najprije pita javno mnijenje, a potom zauzima takvo gledište koje je najbliže javnom mnijenju”. S obzirom na to da je “javno mnijenje” proizvod industrije mnijenja, u kojoj je politička klasa značajan činitelj, svakako je važno da se politička klasa u reproduktivnu djelatnost industrije mnijenja uključuje istodobno kao producent i konzument.

Komu treba iskrenost

Institucionalna hipokrizija današnje političke ideologije i njezinih aparata jest u tome što je “iskrenost” zabranjena u javnom političkom govoru, a istodobno se glavni retorički postupci u političkom govoru izvršavaju u dimenziji onoga što je stara retorika nazivala *ethos*, “značaj, karakter”, što znači u dimenziji “lika”, koji govornik ili govornica uprizoruju pred općinstvom.

Izraz “iskrenost” ovdje upotrebljavamo u konceptualnom značenju, a ne u smislu svakodnevne moralke. Znači nam diskurzivnu strukturu, točnije – povijesni strukturni odnos između iskaza i instance iskazivanja, na koju se smještaju svagdašnja govornica i govornik i na kojoj ju oslovljena i oslovljeni strukturno nužno “razu-

esej

miju". Ta struktura nastala je zajedno s nastankom individualističkih društava, zajedno sa krajem "statusne" konstitucije, koja se temelji na "časti" i "poštovanju", dolaskom društava jednakih i slobodnih pojedinaca, gdje se odnosi između osoba uređuju na podlozi "ljudskog dostojanstva" i "međusobnog priznavanja".

Politika kao reprodukcija političke kaste

Cjelokupan stroj *public relationsa*, "odnosa sa javnošću", nije ništa drugo do razmjenjivanje "likova" za priznavanje statusa, npr. za izborne preference. U tom smislu sadašnje je društvo nevjerovatno arhaično. Sociolog Alain Caillé zlobno je napomenuo kako su današnja društva "kastinska društva, koja djeluju na podlozi egalarističke ideologije". Slično bismo mogli reći za sadašnji vladajući politički diskurs. On je diskurs prestižnog razmetanja, čak i trošenja, *diskurs potlača, koji djeluje kroz filter ideologije "racionalne deliberacije"*. Sadašnje društvo u tome je čak i regresivno s obzirom na društva koja su nekoć prakticirala potlač. I dok su si klan ili uglednik, koji su nekoć uprizorivali potlač, dobra, koja su za vrijeme obreda spektakularno uništili, morali priskrbiti sami i na svoj trošak, sadašnji klanovi i uglednici čine to na račun onih koji plaćaju poreze, što je još primjer više za "institucionalnu hipokriziju".

Sadašnja radikalna institucionalna hipokrizija u prevladavajućim političkim diskursima i političkim aparatima uzrokuje uspješnu cenzuru "političkog": tako da postoje političke institucije, no ne postoji i dimenzija "političkog". To se poznaje kako u položaju koji zauzima "politička sfera" među drugim društvenim sferama, tako i u unutrašnjoj strukturalnoj same političke sfere. "Politička sfera" degenerirala je u aparate reprodukcije političke "kaste" i osamila se s obzirom na druga područja društvenog života. Ta osama je naravno od bitnog značenja za njezinu reproduktivnu funkciju.

Antikomunistička ideologija vladajućih je, uzmimo, u oštroj suprotnosti s prevladavajućom ideologijom koju pokazuju ispitivanja "javnog mnijenja", iako su to, kako stvari sada stoje, zapravo istraživanja "privatnog mnijenja". Postotak ispitanika koji su mislili da su "odnosi u Sloveniji nakon Drugog svjetskog rata bili vrijeme straha i zatiranja" kretao se u godinama od 1992. do 1994. oko šest postotaka (najviša vrijednost bila je 6,8 posto, 1994.). Godine 1998. taj je odgovor pao na samo 3,9 posto. Cijelo vrijeme između 1992. i 1998. postotak ispitanika koji su ocjenjivali kako je u to doba bilo "mnogo toga dobrog i mnogo toga lošeg" kretao se oko dvije trećine. Izrazito pozitivnu ocjenu, kako je to bilo "vrijeme napretka i dobrog života", dalo je 1992. godine 14,5 posto, a 1998. godine 22,9 posto ispitanika (podaci su uzeti iz istraživanja javnog mnijenja pod vodstvom Nika Toša).

Samorazaranje političkoga

U sklopu političke sfere, taj položaj uzrokuje marginalizaciju *političkih* diskursa ili diskursa s naglašenom političkom dimenzijom, kakvi su diskursi alternativnih kultura ili općenito lijevi politički diskursi. Te ideologije gotovo pa da više nemaju pristupa u političke institucije. Zato marginalizaciju političkih opcija koje etiketiraju kao nastavljачe nekadašnjeg jednostranačkog sustava ne uzrokuje neposredno nekakva pretpostavljena "loša savjest" drugih političkih aktera, nego više zajedničko djelovanje antikomunističke ideologije i depolitiziranog institucionalnog uređenja političke sfere. Drugi politički akteri u opcijama "kontinuiteta" ionako mogu vidjeti samo nekadašnje kolege i kolegice, koji u tadašnjem režimu nisu sudjelovali iz karijerističkih pobuda, nego iz ocjene da on uvažava pozitivne društvene vrijednosti.

Takva strukturiranost političkog, koja se temelji na depolitizaciji i istovremenoj perverznoj manipulaciji "iskrenih likova", stvara posebno strukturno mjesto za ideologije koje su u isti mah "apolitične" i "autenticističke" – što znači za diskurse desnog ekstremizma. Taj diskurs, koji uživa približno trećinsku potporu u izboru tijelu i istodobno je prisutan u institucionalnom kosturu političke sfere, mogao bi dopuniti "samorazaranje političkog". Treba istaknuti kako njegove šanse ne proizlaze toliko iz njegovih dosadašnjih uspjeha u ideološkoj borbi, koliko iz njegova prilično postojanog položaja u političkim institucijama i iz istovremene društvene osamljenosti, "izolacionizma", sadašnje depolitizirane političke sfere. Zato što u izolacionizmu političke sfere (institucija i diskursa) sudjeluju i druge političke opcije, ti su izgledi utoliko realniji. ■

Ulomak iz knjige *Tri teorije/Ideologija, nacija, institucija*, Založba /^{*}cf, Ljubljana 1999., prilagodio i preveo sa slovenskoga Srećko Pulig.

Centar za ženske studije objavljuje upis u novi dvosemestralni program:

ŽENSKI STUDIJI

2003./2004.

6. listopada 2003. – 7. svibnja 2004.

Uvod u ženske studije
Autonomni ženski prostori
Vizualne umjetnosti 20. stoljeća:
ženska priča
Žensko zdravlje
Politika reprodukcije i rod
Koncept građanstva iz rodne
perspektive
Ekofeminizam i procesni rad
Žrtve nacionalsocijalizma iz rodne
perspektive
Rod i rat
Žene, nasilje, sigurnost
Lezbijski studiji
Žene u srednjem vijeku
Iskrivljeni odrazi: žene i mediji
Gluma i «vječno žensko»
Ženski Hamlet
Ples kao ženski jezik
Žene i moć

UPISI: 22. - 26. 9. 2003., 17- 20 sati,
Centar za ženske studije, Zagreb,
Berislavićeva 12/1
INFO na tel. 01/48 72 406
email zenstud@zamir.net
www. zenstud.hr

info/najave

Nova zvijezda na književnom nebu

Nataša Petrinjak

**Fantom slobode, br. 1, glavni
urednik Igor Lasić, Durieux,
Zagreb i Art radionica Lazareti,
Dubrovnik, 2003.**

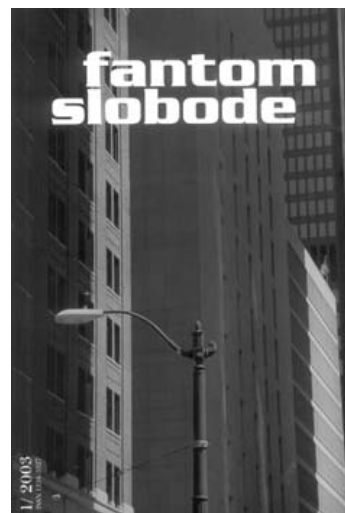
Nov, zanimljiv, skup – tim se riječima posljednjih dana najčešće opisuje književni časopis *Fantom slobode*, suizdavački projekt poznatog nakladnika Durieux iz Zagreba i Art radionice Lazaretti iz Dubrovnika. Prvi broj pojavio se sredinom ljeta bez osobite promotivne kampanje, a danima nakon što su prvi čitatelji već komentirali tekstove nije se mogao nabaviti u knjižarama. Nema sumnje, znatizelj su mjesecima ranije draškale glasine o pokretanju tog časopisa već i zbog njegova naziva. *Fantom slobode*,

naime, zvao se i "prvi bosansko-hercegovački časopis za postmodernu" koji je pokrenuo i vodio Semezdin Mehmedinović, novinar, pisac, knjižničar i barmen, autor zbirki pjesama *Modrac*, *Emigrant*, *Devet Aleksandrija*, kulturne knjige *Sarajevo Blues*, filma *Mizaldo*, te urednik svojevrsne američke podružnice novog *Fantoma slobode*. Iščekivanju su, naravno pridonijela i druga imena što ih nalazimo u popisu uredništva. Igor Lasić, glavni i odgovorni urednik, Dalibor Šimpraga, zamjenik, Ammiel Alcalay, Jurica Pavičić, Andrea Radak, Dušanka Profeta, Slaven Tolj, Nenad Popović, Miljenko Jergović, članovi uredničkog tima.

Prekrasno dizajnirane naslovnice, *Fantom slobode* podijeljen je u deset cjelina od kojih je svaka ilustrirana radovima Ivana Šermeta, Petra Grimanija,

Ksenije Turčić, Igora Rončevića, Antuna Maračića, Ivane Jelavić, Zlatana Dumančića, Gorana Petercola, Slavena Tolja, Vlade Marteka, Gorana Tribuljaka, Borisa Šinceka i Mladena Stilinovića. Uvod u skoro 400 stranica teksta ovaj je put pripao crnogorskom književniku Balši Brkoviću, njegovoj *Poslanici prijatelju – Neka Gospod blagoslovi Germaniju*, a nešto kasnije iz intervjua doznajemo što misli o etici, epici, emancipaciji, postjugoslavenskoj književnoj sceni, Njegošu, Mraoviću, crnogorskim stereotipima.... Svoje nove pjesme časopisu su dali Bojan Gagić, Ahmed Burić i Miljenko Jergović, a dijelove proznih knjiga u nastajanju Dalibor Šimpraga, Drago Glamuzina i – Boris Dežulović, čiji odlomak *Šin vraga* budi nestrpljivost – Boris, kada ćeš završiti cijelu knjigu!?

U *Hall of Fame* upisali su se Imre Kertész, predavanjem što ga je održao prilikom primanja Nobelove nagrade za književnost prošle godine, te Carlos Fuentes, poglavljima iz memoara "pisanim u obliku intelektualnog abeceda-

rija" *En esto creo. Bugojno, Havana, Leipzig* poglavlje je koje povezuje *Povratak medvjeda* Igora Lasića, *Sunce prerezanog vrata* Francois Maspéroa, te *Šala, ironija i dublje značenje* Drage Jančara.

Napetost kakvu obično nalazimo u zamršenostima povijesnih trilera može se naći u sjajnom intervjuu s Latinkom Perović, a ljubitelji tog žanra bit će više nego zadovoljni poglavljem iz knjige *Kako je zločin bio podržan* iz njemačkog publiciste Norberta

Mappesa-Niedieka o organiziranom kriminalu u balkanskim državama devedesetih. *Ništa kontra stripa* odlučno dokazuju Igor Štiks tekstom *Svijet bez Corta* i – Šulle iz Breze. Ručnom preradom slavnog romana o Zagoru i Čiki nastao je novi pod nazivom *Bruckograd, nevjerojatna story*, kao "podsjetnik da se u oblačiće iznad glave uvijek može upisati neka nova i dobra priča".

Kao što se potajno očekivalo i nadalo, najbolje poglavlje časopisa je *Amerika; glasilo intelektualne opozicije*. Semezdin Mehmedinović kao njegov urednik pokušao je odgovoriti *Što se dogodilo s Amerikom*. A potom slijede: Eliot Weinberger *New York; šesnaest mjeseci poslije* i *Kako šute američki pjesnici*, razgovor s Robertom Creeleyom, potom Ammiel Alcalay *Kritički pogled na rat protiv terorizma*, Sinan Antoon *Mostovi i ptice; priča o Bagdadu*, Saadi Youssef *Amerika, Amerika*. Svaki tekst, svaka rečenica, tjeraju na ispisivanje novih, na razgovor, na razmišljanje. U ovom kratkom prikazu najdostojnijim nam se čini tek reći – sjesti i čitati! ■

Jasmin Odobašić i Milan Bulajić

“Ubijanje” mrtvih

Gospodine Bulajiću, nedavno ste izjavili da u Srebrenici nije izvršen genocid. Na čemu zasnivate tu tvrdnju koja je u suprotnosti sa presudom Haškog tribunala generalu Vojske Republike Srpske Radislavu Krstiću, koga je taj sud prije dvije godine osudio upravo za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici?

– **Milan Bulajić:** Stav da u Srebrenici nije izvršen genocid, odnosno da Srbi nisu izvršili genocid nad Muslimanima, zasnivam prije svega na dugogodišnjem istraživačkom radu, dokumentaciji Ujedinjenih nacija i Međunarodnog krivičnog tribunala za prethodnu Jugoslaviju, kao i na mnogobrojnim knjigama, posebno američkih autora. Ne tvrdim da nisu izvršeni zločini, samo tvrdim da nije bilo genocida.

– **Jasmin Odobašić:** Ja tvrdim da je u Srebrenici izvršen genocid. Svidjelo se to nekome ili ne, htio to neko da prihvati ili ne, u Srebrenici je ubijeno između osam i deset hiljada ljudi. To su uglavnom bili Bošnjaci i Hrvati. Zna se ko je to uradio, zna se ko su ubijeni. U evidenciji naše komisije imamo imena 8173 ubijenih.

3000 ubijenih u jednome danu

– **Milan Bulajić:** Ja bih da govorimo o činjenicama. Oko 20.000 do 30.000 žena, starih i bolesnih, sakupilo se u Potočarima kod Srebrenice. General Mladić je na tri sastanka, koja su održana u prisustvu komandanta Unprofora pukovnika Karemansa, svima ponudio da biraju – mogli su da ostanu ili da idu na muslimansku teritoriju. Svi ti ljudi, to potvrđuju izvještaji Ujedinjenih nacija, prebačeni su pod kontrolom Unprofora iz Potočara u Srebrenicu. I svi oni su prihvaćeni, sem nekih malih incidenata. Štaviše, 17. jula 1995. godine predstavnik Unprofora, predstavnik Muslimana Nesib Mandžić i predstavnik Srba potpisali su deklaraciju da je transport te ogromne mase stanovništva izvršen u skladu sa Ženevskim konvencijama.

– **Jasmin Odobašić:** Gospodine Bulajiću, vi pričate smiješne stvari. U kampu u Potočarima i samoj Srebrenici ubijeno je, po evidenciji Međunarodnog crvenog križa, 478 dječaka i djevojčica. Po našim evidencijama i više. Od toga 71 osoba rođena je 1977., 193 osobe rođene su 1978., 130 ih je rođeno 1979., 56 dječaka i djevojčica rodili su se 1980., dvoje 1981., 19 ih je

rođeno 1982., četvoro 1983., jedno dijete je rođeno 1986., a dvoje 1987. godine. Zaista je licemjerno pričati o namjeri Vojske Republike Srpske da ih poštedi. Samo za jedan dan izdvojeno je oko 3000 muškaraca iznad 16 godina, svi do jednog su pobijeni.

– **Milan Bulajić:** Kad govorimo o broju žrtava, bitna je činjenica ko su te žrtve. Kada je ušao u Srebrenicu, general Mladić je tražio od pukovnika Karemansa i od predstavnika Muslimana da se pojave pripadnici 28. muslimanske divizije, da se pojavi Naser Orić i drugi komandanti. Međutim, već prije pada Srebrenice pripadnicima te divizije naređeno je da ne predaju oružje, nego da žene, djecu i stare ljude pošalju Ujedinjenim nacijama i Srbima, a da oni idu u Sušnjar i Jelavić i da odatle krenu u proboj. To je bilo svjesno žrtvovanje muslimanskih muškaraca. Jer, prema procjeni, ne samo generala, profesora-doktora Radovana Radinovića nego i američkog vojnog stručnjaka Richarda Butlera, to je bilo ravno samoubistvu. Tome govori u prilog i činjenica da je Vrhovna komanda BiH već bila povukla generala Orića i 17 oficira. Poslati kolonu od oko 15.000 ljudi da se probija preko srpske k muslimanskoj teritoriji, umjesto da se prihvati ponuda o predaji oružja pod kontrolom Ujedinjenih nacija i tako stekne status ratnih zarobljenika – bio je samoubilački čin. Prema tome, najveći broj muslimanskih žrtava pao je na bojištu. Svi ti ljudi bili su svjesno žrtvovani na bazi savjeta Clintona Izetbegoviću: “Pustite Srbe da uđu u Srebrenicu, neka pogine 5000 Muslimana, a ja ću onda vojno intervenirati”.

Krvave čokolade

Kad je Clinton dao taj savjet Izetbegoviću?

– **Milan Bulajić:** Pitajte generala Sefera Halilovića i gradonačelnika Srebrenice. O tome je snimljen i film, emitovao ga je holandska televizija. Čak je emitovan i pred Međunarodnim krivičnim tribunalom.

Gospodine Odobašiću, da li vi nešto znate o tom savjetu?

– **Jasmin Odobašić:** To su smiješne stvari. Izetbegović u to vrijeme nije ni mogao odlu-

Omer Karabeg

U emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa o masakru u Srebrenici razgovarali su Jasmin Odobašić iz Sarajeva, načelnik Komisije za traženje nestalih Federacije Bosne i Hercegovine, te Milan Bulajić, predsjednik Fonda za istraživanje genocida iz Beograda. U emisiji je Bulajić zastupao skandaloznu i sramotnu tezu da u Srebrenici nije počinjen genocid

Milan Bulajić: Zaštićena zona je postala teroristički centar, to je suština čitave stvari. Nikada nije demilitarizovana

Jasmin Odobašić: Kod nas su zločine činili pojedinci, a na druge dvije strane zločin je bio dio sistema. To dokazuje i činjenica da se u Hagu sudi vojnim i političkim vođama Srba i Hrvata, dok kod nas to nije slučaj

čivati o Srebrenici, Srebrenica je bila zaštićena zona pod izričitom kontrolom Ujedinjenih nacija. To što gospodin Bulajić priča zaista nema veze sa realnošću.

– **Milan Bulajić:** Ta zaštićena zona, koja je uspostavljena 1993. godine, nikada nije demilitarizovana. General Sefer Halilović u svojoj knjizi iznosi da je on dao instrukcije da se nikakvo oružje ne preda. To je postao teroristički centar muslimanskih snaga za napade na vojsku Republike Srpske, za spaljivanje srpskih sela u okolini. Ujedinjene nacije priznaju 50, a tvrdi se da ima preko 100 do 200 srpskih sela koja su uništena u okolini.

– **Jasmin Odobašić:** Halilović to piše iz nekih svojih ličnih razloga u koje se sada ne bih upuštao. Gospodin Halilović je u to vrijeme bio penzioner i nije imao nikakvog uticaja na događaje u Srebrenici. Gospodine Bulajiću, Srebrenica je bila zaštićena zona Ujedinjenih nacija, svidjelo se to vama ili ne. Govorite da demilitarizacija nikada nije bila izvršena. Mislite li da bi 10.000 muškaraca bilo tako lako likvidirati da su oni imali oružje? Najveći broj tih ljudi pronađen je bez odjeće, bez ličnih dokumenata, sa vezanim rukama, većina vezanih očiju. Tačno je da je bilo dosta onih koji su odlučili na pokušaj proboja prema slobodnoj teritoriji. Jer, treba znati da je 1992. godine u Višegradu ubijeno oko 3000 Bošnjaka, u Zvorniku, u Bijelom Potoku, samo za jedan dan likvidirano je 700 ljudi, da ne pominjem Vlasenicu, Bratunac. Samo sretnici koji su preživjeli došli su do Srebrenice i u toj enklavi su proveli dvije ili tri godine. Nemoguće je bilo natjerati te ljude da se predaju zločincu Mladiću. Nikakve instrukcije oni ne bi prihvatili. Uostalom, gospodine Bulajiću, one krvave čokolade, koje je ratni zločinac Ratko Mladić dijelio, koštale su života 478 dječaka i djevojčica.

– **Milan Bulajić:** Nemojte sada miješati čokolade. Da su Srbi stvarno htjeli da izvrše genocid, te ljude niti je trebalo zarobljavati, niti vezivati. S obzirom da su odlučili da ne polože oružje, oni su, po svim vojnim pravilima, bili legitimna meta i svi su mogli biti pobijeni u tom proboju. Međutim, to se nije desilo.

– **Jasmin Odobašić:** Pomenuo sam čokolade zato što su srebrenička djeca bila namamljena tim čokoladama da se predaju i danas ih vadimo

iz grobnica. Od 3000 civila, koji su izdvojeni u kampu u Potočarima, nijedan nije došao na slobodnu teritoriju, izuzev nekolicine koji su imali sreću da prežive strijeljanje.

Francuski plaćenici u Srebrenici?!

Da li vi, gospodine Bulajiću, negirate da je bilo strijeljanje?

– **Milan Bulajić:** Ne, ne negiram. Samo nije utvrđeno koliko je ljudi bilo strijeljano i ko je izvršio strijeljanje. To je bitno. Ja bih želio samo da kažem da je Slobodan Milošević pred Međunarodnim krivičnim tribunalom, na pitanje sudijske Maya da objasni događaje u Srebrenici, odgovorio da od predsjednika Francuske Jacquesa Chiraca treba tražiti informaciju o tome kako je genocid u Srebrenici planiran na sastanku 1. jula 1995. godine u Zvorniku, na kome su učestvovali francuski general Žanvije i srpski plaćenici za koje general Mladić nije znao. Ti plaćenici su primili dva miliona maraka. Iako je Milošević to izrekao na otvorenoj sjednici tribunala, iako je njegova tvrdnja objavljena u medijima, francuska vlada je do danas nije demantovala. A tvrdi se da su ti isti srpski plaćenici viđeni na Kosovu i u Zairu. Gospodin Odobašić govori o tome da je general Halilović penzioner, on je general, on je svjedok. I poznato je njegovo pismo Aliji Izetbegoviću u kome kaže: “Vi ste izdali Srebrenicu”. Ne znam da li znate i za pismo Naseru Orića Izetbegoviću. Citiraću vam ga: “Nisam se slagao sa vašom odlukom o predaji Srebrenice koju ste dogovorili sa Francuzima, a pogotovo ne sa kasnijim događajima u njoj, uz toliko žrtvovanih civila, bez obzira na efekat koji je postignut”.

Gospodine Odobašiću, šta kažete na tvrdnje da je Francuska isplanirala masakr u Srebrenici,

razgovor

a da su to izvršili srpski plaćenici za koje Mladić nije znao?

– **Jasmin Odobašić:** To je glupost. U srebreničkim operacijama učestvovali su najviši generali Republike Srpske, aktivno su učestvovali i prilikom strijeljanja zarobljenih u Srebrenici. Te tvrdnje su zaista smiješne. Tačno je jedino to da su se Francuzi uzdržali od intervencije da zaustave srpsku vojsku, zbog toga što je ta vojska držala nekoliko zarobljenih Francuza.

– **Milan Bulajić:** Da li je vama poznato da je u rasprava, istraživanjima i saslušanjima Međunarodnog tribunala utvrđeno da Vojska Republike Srpske u okviru operacije *Krivaja 95* uopšte nije planirala zauzimanje Srebrenice. Plan *Krivaja 95* je predviđao samo svođenje zaštićene zone u urbane okvire, to jeste da ta zona prestane biti mjesto odakle će se vršiti terorističke akcije protiv Vojske Republike Srpske i protiv srpskih sela.

– **Jasmin Odobašić:** Gospodine Bulajiću, da li ste vidjeli one snimke Mladića kako na čelu svoje vojske, okružen svojim *đenerlima*, ulazi u Srebrenicu. To su bili vojnici Vojske Republike Srpske, a ne nekakvi plaćenici koje vi pominjete. Ne bih mnogo ubjeđivao gospodina Bulajića. U Tuzli, u starim tunelima, koji su napravljeni kao atomska skloništa, nalazi se oko 6000 vreća sa ostacima srebreničkih žrtava, postoji oko 50 lokacija sa masovnim grobnicama, sve su sekundarne, jer su srpske vlasti izmjestile leševe u pokušaju da ih sakriju, ne znajući da to sateliti snimaju. U jednoj od njih je 508 ljudi iz Srebrenice, u drugoj smo otkopali 278 žrtava, u trećoj 305, u četvrtoj 224, a sada se na Crnom Vrh kod Zvornika kopa grobnica koja će vjerovatno biti najveća i u kojoj su sahranjene žrtve genocida u Zvorniku iz 1992. godine i žrtve genocida u Srebrenici 1995. godine.

Tko se poklonio žrtvama?

– **Milan Bulajić:** Ja sam prije svega za utvrđivanje istine. Čvrsto zastupam stav da naš pristup mora biti iznad ideologije, iznad politike, iznad partije, iznad vjere. Jedino tako možemo doći do istine, ne srpske, ne muslimanske, nego istine o onome šta se desilo i ko je stajao iza toga.

Istraživao sam i u Ujedinjenim nacijama i Sjedinjenim Američkim Državama, i svuda gde sam stigao. Tražio sam sve do čega sam mogao doći. Spreman sam da vidim svu dokumentaciju kojom raspolazete i na kojoj zasnivate procjenu o 10.000 ubijenih. I ako vi mene uvjerite u to da je to tako, ja ću to odmah prihvatiti, korigovaću sebe. Ali i dalje tvrdim: zločina je bilo, treba utvrditi ko je te zločine izvršio i tačan broj žrtava. A genocida sigurno nije bilo. To vam garantujem.

– **Jasmin Odobašić:** Ja sam poštovao genocid koji je učinjen nad Srbima u Jasenovcu,

bar pet puta otišao sam u Jasenovac i poklonio se svim žrtvama, naravno najviše srpskim, jer ih je najviše ubijeno. Međutim, do sada, osim jadnih majki koje su izgubile sinove, jer ih je Milošević poslao u Bosnu, niko iz Beograda nije nazvao našu komisiju i zatražio da dođe u Srebrenicu. A o tome da se pokloni, poput Willyja Brandta, to je utopiya. Najveći broj srpskih intelektualaca jednostavno neće da čuje istinu o ratu u Bosni. Neće, zato i ne dolaze.

– **Milan Bulajić:** Vrlo sam glasno govorio o genocidu četnika nad Muslimanima u Drugom svjetskom ratu. Nisam govorio samo o Handžar diviziji i muslimansko-hrvatskim, ustaškim zločinima, nego i o zločinima genocida četnika Draže Mihailovića nad Muslimanima. U Trebinju, odakle je moja majka, javno sam napao Radovana Karadžića zbog raseljavanja muslimanskog stanovništva, ljudi sa kojima sam ja živio, sa kojima smo kumovali. Sve sam to kritikovao. Ali, gospodine Odobašiću, zašto ne govorite o zločinima Muslimana nad Srbima? Dok sam ja bio sekretar Državne komisije za ratne zločine i zločine genocida, Ujedinjenim nacijama je dostavljen memorandum o ratnim zločinima i zločinima genocida protiv srpskog naroda u istočnoj Bosni, u opštinama Bratunac, Skelani i Srebrenica, koji su izvršeni od aprila 1992. godine do aprila 1993. godine. I to je cirkulisalo kao zvanični dokument UN-a pod brojem A48/177 i SC 25835 od 2. juna 1993. godine.

Procesuirani zločini nad sarajevskim Srbima

– **Jasmin Odobašić:** Vi ponovo zamagljujete stvari. Sve svodite na onu floskulu “svi su činili zločine”, koja je sračunata da sve izjednači. Mi to nikada nećemo dozvoliti. Mi smo se, gospodine Bulajiću, kad je riječ o odnosu prema zločinima, ponašali totalno drukčije od predstavnika srpske i dijela hrvatske politike. U Sarajevu je, to javno govorim, izvršen zločin nad Srbima. Izvršio ga je izvjesni Caco. Naš sud je procesuirao taj slučaj. Dvadeset jedan vojni policajac je poginuo dok nije neutralisana grupa koja je maltretirala Srbe. Procesuiran je i slučaj porodice Ristović, kao i porodice Krajišnik, osuđene su

ubice fojničkih svećenika. Toga, na žalost, na srpskoj strani nije bilo. U centru Republike Srpske, u Banjaluci, 1992. godine ubijena je peteročlana bošnjačka porodica Čulum. Uhapšene su njihove ubice, braća Šugići, ali su pušteni za tri dana. Kasnije su na traženje Haškog tribunala ponovo uhapšeni, pa je jednom omogućeno da pobjegne u Srbiju, a drugi je samo formalno osuđen. Kod nas su zločine činili pojedinci, a na druge dvije strane zločin je bio dio sistema. Na kraju krajeva, to dokazuje i činjenica da se u Haagu sudi vojnim i političkim vođama Srba i Hrvata, dok kod nas to nije slučaj. Sefer Halilović je bio naš komandant, ali je smijenjen zbog grešaka. Prema tome, stvari su jasne.

– **Milan Bulajić:** Vi ste se sada legitimisali do kraja – na muslimanskoj strani su bili individualni zločini, dok su na druge dvije strane zločini bili dio sistema. To je tvrdio i Franjo Tuđman, on je govorio da su hrvatskoj strani zločini bili individualni, a da su na srpskoj strani bili dio sistema. Ja takvih dokaza nemam. Ko je stvarno masakrirao i ubijao Muslimane, to do danas nije utvrđeno. Šta je radila 10. diverzantska grupa? Pod čijom komandom je ona bila? Vi kažete da Muslimani, koji su se probijali, nisu imali oružje. Oni su imali teško naoružanje, nanijeli su ogromne gubitke Bratunačkoj brigadi. I još nešto, u Americi sam vidio izvještaje američkih dopisnika, koji su 1994. godine dolazili u Srebrenicu, i tada im je Naser Orić pokazivao video filmove

sedam srpskih sela, uglavnom su bošnjačka.

Pa, ko pobi te ljude?

– **Milan Bulajić:** Hajde, recite mi pošteno, da li su od 1992. godine do 1995. godine na tom području Muslimani vršili zločine nad Srbima, najprije pod komandom Nasera Orića, a onda i drugih, da ih sada ne imenujem?

– **Jasmin Odobašić:** Recite vi meni jesu li na tom području Srbi u to vrijeme vršili zločine?

– **Milan Bulajić:** Nemojte mi odgovarati pitanjem. Odgovorite mi na moje pitanje.

– **Jasmin Odobašić:** Ja vama ne mogu odgovoriti iz prostog razloga što se u Srebrenicu nije moglo ući, nijedan predstavnik vlade nije mogao tamo otići, jer je Srebrenica bila opkoljena srpskim snagama.

– **Milan Bulajić:** Kako nije mogao otići? Helikopteri su stalno dolazili u Srebrenicu.

– **Jasmin Odobašić:** Svaki četvrti helikopter je obaran. Obarani su i kada su vozili trudnice i bolesnice.

– **Milan Bulajić:** Zaštićena zona je postala teroristički centar, to je suština čitave stvari. Nikada nije demilitarizovana. O tome su govorili i Yasushi Akashi i ostali generali Unprofora.

– **Jasmin Odobašić:** U Srebrenici su bile snage Ujedinjenih nacija i njihovi predstavnici su tvrdili da je Srebrenica demilitarizovana. Sjećate li se Mladićeve izjave kada je ušao u Srebrenicu? Tada je rekao: “Još jedan srpski grad predali smo Srbima na uoči Vidovdana”.

– **Milan Bulajić:** Sjećam se. Sve je snimljeno, sve se zna. To se najviše potencira, a zaboravlja se da je rekao i ovo: “Ja nemam ništa protiv muslimanskog stanovništva”. Nisu to bile nikakve krvave čokolade, gospodine Odobašiću.

– **Jasmin Odobašić:** To je bila prevara zbog koje su se ljudi i predali.

– **Milan Bulajić:** On je ponudio pripadnicima 28. divizije: “Položite oružje pod kontrolom Ujedinjenih nacija. I onda ćete uživati tretman po Ženevskoj konvenciji”.

– **Jasmin Odobašić:** Pa, ko pobi 3000 civila u Srebrenici? Ko je pobio te ljude?

– **Milan Bulajić:** E, to treba utvrditi. Da li je to bila 10. sabotažna grupa, ko je to bio, ko je to organizovao i na koji način.

– **Jasmin Odobašić:** Pa, nemojte biti smiješni. Nije 10. sabotažna grupa mogla da pobi je hiljade ljudi.

– **Milan Bulajić:** Oni su ih mogli pobiti na frontu, pa da nikome živome ne odgovaraju. – **Jasmin Odobašić:** To priznaju ljudi kojima se sudi u Hagu, koji su radili ono što je urađeno u Srebrenici.

– **Milan Bulajić:** To su sporazumaši kojima ne treba mnogo vjerovati. Poslije tortura koje dožive u Scheveningenu priznaće da su i svoju rođenu majku ubili.

– **Jasmin Odobašić:** To su smiješne tvrdnje. Otiđite u

Branjevo, otiđite u Petkovce, otiđite u Kravicu, otiđite u Zvornik, otiđite u Karakaj, otiđite u blizinu Potočara. Gospodine, sve su to mjesta likvidacija.

– **Milan Bulajić:** U samoj Srebrenici nije bilo masovnih zločina.

– **Jasmin Odobašić:** Pa Srebrenica je bila prazna, jer su se ljudi smjestili u kamp Unprofora, vjerujući da će preživjeti.

– **Milan Bulajić:** Smjestili su se tamo i preživjeli. Oni su transportovani pod pratnjom Ujedinjenih nacija.

Slučajnost ili “totalno rješenje”

– **Jasmin Odobašić:** Tri hiljade je izdvojeno u jednom danu i svi su ubijeni, do posljednjeg.

– **Milan Bulajić:** To nije utvrđeno do kraja. Dajte te podatke, ako ih imate. Dajte da napravimo jedan međunarodni sastanak, gdje nećemo pričati vi i mi, nego da dovedemo ljude koji su objektivni, koji nemaju razloga da staju ni na čiju stranu. Ja vam ponavljam, za to sam da se utvrdi istina. Ako mogu da utvrdjem žrtve Jasenovca nakon 60 godina, ne mogu da shvatim da se za ovih proteklih osam godina nisu mogli utvrditi tačni podatci o gubicima stanovništva Srebrenice. Zašto to nije učinjeno? Koliko se “ubijenih” ljudi pojavljivalo na izborima?

– **Jasmin Odobašić:** Mi imamo 8173 imena ljudi koji su ubijeni. Priče SDS-a o pojavljivanju tih ljudi na izborima su cinične. U popisu nestalih možete naći po osam stranica na kojima je samo jedno prezime: Alići, Selimović, Salihović. Te ljude niko nije mogao prijaviti da su nestali, jer su svi pobijeni, kompletne porodice. Za vas 200.000 ubijenih u Bosni, 30.000 nestalih, na hiljade osakaćenih – očito nije genocid.

Ako se slažete da dijalog privodimo kraju. Gospodine Bulajiću, vaš zaključak.

– **Milan Bulajić:** Moj zaključak je da u Srebrenici sigurno nije izvršen genocid od strane Srba nad Muslimanima. Došlo je do stravičnog stradanja Muslimana prije svega i iznad svega u proboju, zato što su odbili da polože oružje kada je Srebrenica pala, jer im je bilo naređeno da idu u samoubilačku misiju proboja ka muslimanskoj teritoriji i tu je poginuo najveći broj. Drugih zločina je bez sumnje bilo, međutim treba utvrditi koliko je žrtava bilo i ko je te zločine izvršio.

Vaš zaključak, gospodine Odobašiću?

– **Jasmin Odobašić:** Sasvim je jasno da je genocid izvršen ne samo u Srebrenici nego u čitavoj Bosni i Hercegovini. Imamo dokumente kojima ćemo dokazati da je taj genocid planiran. Trebalo je da nestane jedan narod. Na Bosnu i Hercegovinu je planski izvršena agresija, a u toku te agresije – genocid. ■

Srbi u Hrvatskoj

Savršen alibi za savršen zločin

Boris Rařeta

Srpski političari u Hrvatskoj
devedesetih

U nekom od usputnih kuloarskih razgovora, vođenih početkom devedesetih u Predsjedništvu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Borislav Jović dobio je Stipi Mesiću par lakonskih rečenica. Sadržaj je bio, otprilike, sljedeći: nas zanima 66 posto Bosne. Srbi u Hrvatskoj nas ne zanimaju. Možete s njima raditi što god hoćete...

Ta je “hodnička platforma” zacemntirala sudbinu hrvatskih Srba i odredila krajnje granice mogućnosti njihovih političkih reprezentanata u Hrvatskoj u desetljeću koje je započinjalo. Oni su unaprijed stavljeni u poziciju stečajnih upravitelja jedne teške, višestoljetne, često dramatične kolektivne egzistencije, i na takav rasplet događaja realno zapravo nisu ni mogli utjecati, bar ne u osjetnijoj mjeri.

Argument koji ide u prilog tih teza pojavljuje se već vrlo rano: riječ je o kratkotrajnoj, meteorskoj karijeri Sime Rajića, solo igrača plemenitih namjera. Rajić, bivši potpredsjednik vlade Antuna Milovića, bio je prvi značajniji postkomunistički političar srpske nacionalnosti u državnom vrhu postsocijalističke Hrvatske. Njegovu vrtoglavom usponu u vrh Tuđmanove nomenklature pridonio je jedan, takorekuć usputni, govor, koji je Rajić u ranoj fazi hrvatsko-srpskih konfrontacija u kninskoj krajini održao u Hrvatskom saboru. Rajić je – ukraťko – Srbima uputio apel za poštivanje hrvatske suverenosti, a hrvatskoj vladi poziv na poštivanje dostojanstva hrvatskih Srba. Govor je bio rijetko gospodski, plemenit, civiliziran, sadržajan, a pouke koje su se iz njega dale izvući – pretočene u političku praksu – vodile bi u svakom drugom pravcu osim u pravcu rata. No, taj je pravac već bio trasiran na mjestima gdje govorna vještina ne znači ništa. Uzgred budi rečeno, taj je mirotvorni govor danas zaboravljen, a jedan drugi – onaj Gotovčev, ispred zgrade Pete armijske oblasti – pun rafiniranog šovinizma, u osnovi ratnohuškački – danas se slavi kao uzor humanizma.

Narod kninske krajine Rajićeve je poruke, prvoga dana, primio s oduševljenjem. Već dan poslije stigla su službena mišljenja SDS-a, oblikovana u Beogradu, koja su bila osuđujuća. Rajić je proglašen izdajnikom, kolaborantom s proustaškim vlastima u Zagrebu, proverbijalnim “Vukom Brankovićem”... i njegova je politička karijera bila zapečaćena. Glasniji, ruralni dio srpskog stanovništva u Hrvatskoj – koji se količinom decibela nametnuo kao jedina prava “baza” – Rajiću je, po diskretnim preporukama Beograda, ispisao smrtnu kaznu i on je, svjestan toga, izdržavao različite pritiske narednih petnaestak dana. Potom je demisionirao s pozicije potpredsje-

dnika Sabora, na koju ga je postavio Franjo Tuđman, kojemu se Rajićev govor dopao, ne toliko zbog sadržaja, koliko zbog činjenice da je hrvatski Vrhovnik, opsjednut povijesnim analogijama, pomislio da je konačno pronašao svoga Pribićevića.

Simo Rajić se nakon toga povukao u anonimnost odvjetničke kancelarije i praktički nestao iz politike, u kojoj tek tu i tamo osvane s izjavama o Franji Tuđmanu kao “nerealiziranom hrvatskome George Washingtonu”, koje kod razumnih Hrvata i Srba izazivaju jednako toliko nevjerice koliko je njegov nekadašnji govor izazvao oduševljenje.

I sami Srbi koautori vlastita
nestajanja

Simo Rajić nije imao snage ići protiv struje. A i da je htio, teško je mogao postići nešto više od onoga što je učinio. Bio je političar za civilno vrijeme, u razdoblju kada su se brusili noževi i podmazivale puške. Pedantnija analiza Rajićeva saborskoga govora, i (srpskih) reakcija koje su uslijedile nakon njega, zacijelo će pokazati koliko su Srbi u Hrvatskoj i sami bili koautori vlastita nestajanja.

Drugi Tuđmanov nerealizirani Pribićević bio je Jovan Rašković, šibenski psihijatar, kadrovska akvizicija dr. Slavena Letice, koji ga je politički izmislio i politički pokopao. Izmislio ga je, preporučivši ga Tuđmanu kao nekommunističkog, nacionalističkog Srbina, novog partnera za novo vrijeme. Pokopao ga je, objavivši u *Danasu* njegove stenogramе u kojima su bile i fraze poput one o “ludom narodu”... Iako je izgledao kao autentični politički tribun, Rašković je zapravo bio izum političkih laboratorija.

Jovan Rašković je, čini se, u svemu što je radio fanatično obožavao diletantizam. Njegove “psihoanalitičke” teorije o kolektivnoj naravi naroda, Srba i Hrvata (kastrocijski, edipovi i slični kompleksi...) bile bi tek smiješne i neprimjerene vremenu, da nisu bile opasne, jer su služile kao teorijska podloga jedne strašne politike. Mnogo godina nakon nestanka naroda kojeg je predvodio, Jovan je Rašković, u jednom nastupu iskrenosti, jednom hrvatskom novinaru u Beogradu, sa suzama u očima, priznao – “nisam ja mislio da će to tako ići...”

Jovan Rašković je, ako pokušamo rekonstruirati temeljne zamisli njegove politike, htio snažnom galamom zastrašiti hrvatski državni vrh i istjerati vlastite političke ciljeve. Ti su ciljevi bili smušeni. “Krajina u Hrvatskoj”. “Krajina, plus zapadna Bosna, u nekoj velikoj, novoj Banovini Hrvatskoj, kao prostor jake srpske autonomije, država u državi”. “Odcjepljenje”. “Ako A, onda B”. Po svemu sudeći, neka Velika Srbija nije bila daleko od Raškovićeve izvornog političkog ideala.

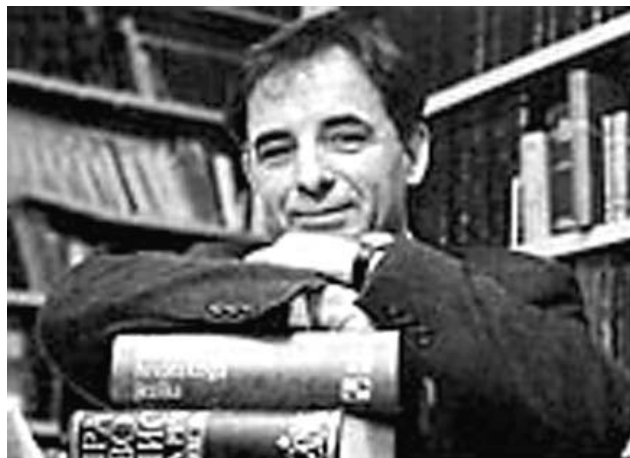
Smisao njegove politike bila je – po Raškovićevu samorazumijevanju – ipak tek “duhovna pobuna”, “ustanak bez puške” – kako se izrazio govoreći na velikom mitingu u Srbu. U tom kontekstu treba tumačiti i njegovu izjavu o Srbima kao “ludom narodu”. Rašković je tom rečenicom htio prijetiti Tuđmanu; htio mu

je reći ono što pjesnik, u neuvredljivoj formulaciji, kaže ovako: “boj se onog ko je viko, bez golema mrijet jada...” Tvrdnja da nije znao da će sukob otići tako daleko pokazuje da je – i to mu se, možda, može povjerovati – bio naivan. No, to ne umanjuje njegovu krivnju za zakuhavanje rata u Hrvatskoj, majke svih ratova, bez kojega ne bi bilo ni kasnijih sukoba u Bosni i na Kosovu.

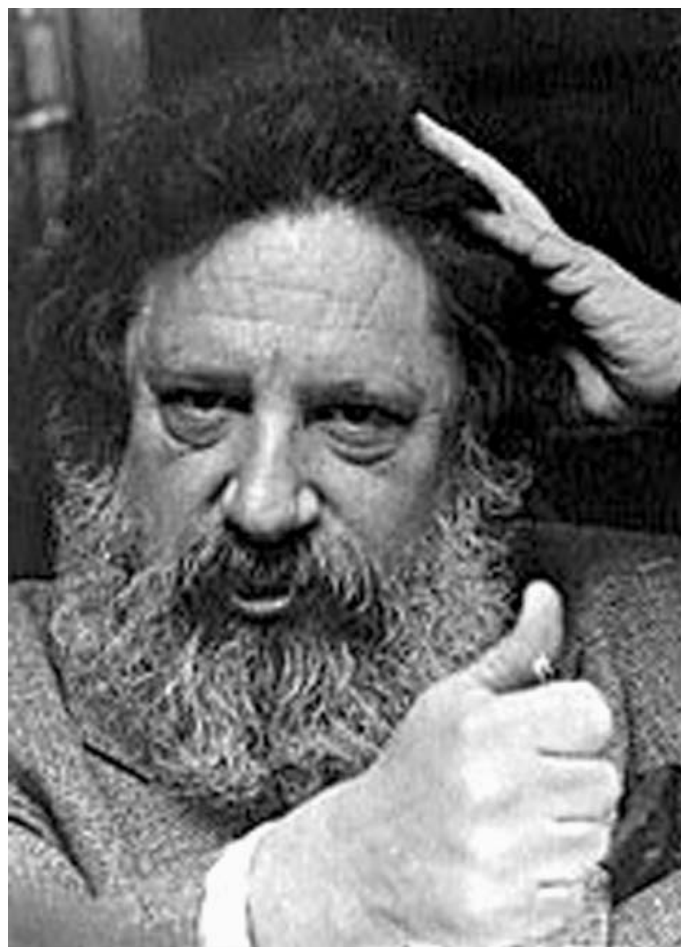
Jovan Rašković, Milan Babić, Mile Martić... Zelenbaba, Opačić i ostatak kninske ekipe, svojom su politikom dali savršen alibi za savršen zločin: svojim su “ustankom” dali izvrsno opravdanje za staru frankovačku ideju etnički čiste Hrvatske. Nije slučajno da se danas haška svjedočenja Milana Babića, jednog od rodonačelnika balvan-revolucije, s najviše veselja dočekuju u središnjici HDZ-a u Zagrebu. Babić, naime, želeći što je moguće više naškoditi svojim političkim protivnicima iz bivšeg srpskog državnog vrha, u prvi plan ističe srpsku krivnju čak i tamo gdje je realno nema, na što figure poput Vladimira Šeksa slavodobitno dokazuju da je HDZ za početak rata bio nevin poput Jaganjca Božjeg. Što, naravno, nema nikakve veze s istinom.

Pupovac – slučajni političar

Treći Tuđmanov Pribićević, Milorad Pupovac, slučajno je završio kao srpski političar u Hrvatskoj – slučajno, utoliko što to nikako nije bio njegov prvi izbor. Pupovac je političku karijeru, izuzme

li se SKH, zapravo započeo u UJDIJU – Udruženju za jugoslavensku demokratsku inicijativu, koje su predvodili Branko Horvat i Žarko Puhovski. UJDI nije bio politička stranka, nego prvi zametak pluralizma u bivšoj državi, koju je – na novim temeljima – pokušao konstitucionalno redefinirati, time ujedno i sačuvati, i zajedno s kojom se, zbog neuspjeha projekta, i raspao. Čovjek

koji se zvao Milorad morao je, uglavnom, godina 1991., 1992. i kasnijih... biti Srbin, htio ne htio. Pupovcu, kao izvornom “zoon politikonu” dakle nije ostalo mnogo prostora, i on je prihvatio biti srpskim političarom u Hrvatskoj. Ta je pozicija, za njega, zapravo bila gotovo tragična: on je morao reprezentirati jedan kolektiv čija se matica nalazila na poziciji radikalno suprotnoj od njegove, dok je – s druge strane – kadrovska baza koju je zastupao, objektivno, bila preuska u odnosu na njegove potencijale. Pupovac je svojim obrazovanjem, izgledom, šarmom, radnim kapacitetima, zapravo zaslužio političku karijeru većeg formata. U najtežim danima rata u Hrvatskoj, kada je doista bilo teško

Jovan Rašković,
Milan Babić,
Mile Martić...

Zelenbaba, Opačić
i ostatak kninske
ekipe, svojom
su politikom dali
savršen alibi za
savršen zločin:

svojim su “ustankom”
dali izvrsno opravdanje za
staru frankovačku ideju
etnički čiste Hrvatske

Temu priredio Rade Dragojević

Srbi u Hrvatskoj

zvati se Pupovac i biti javno poznata osoba, imponirao je hrabrošću i konzekventnim stavom. U tome je i danas, za mnoge Srbe, ključ funkcioniranja njegove karizme.

Pupovac nije mogao preskočiti činjenicu vlastita podrijetla. Ipak, dalmatinski ambiciozan, prilično tašt, politički preuzetan, Pupovac se poduhvatio neostvariva posla. Njegov zadatak je, po Pupovčevu samorazumijevanju, izgraditi vlastiti politički narod, kada on već ne postoji sam po sebi. Pupovac sebe vidi kao vođu hrvatskih Srba – mada bi, očito, mogao biti i vođa nekog drugog kolektiva, recimo radničke klase ili neke demokratske ljevice – a kako taj kolektiv mora imati određenu specifičnu težinu, kako bi istu tu težinu imao i Pupovac, onda on iz nule izgrađuje kolektivne institucije: Srpsko nacionalno vijeće, kulturne ustanove, kazališta, novine, itd. To što su Srbi svedeni na ostatke ostataka i što nemaju dovoljno snage za takvu infrastrukturu, njemu ne predstavlja smetnju. Njegova je vizija u osnovi utopijska.

Milorada Pupovca teško bi se moglo nazvati majstorom političke taktike. Angažirao se u UJDI-ju kada je Jugoslavija bila na zalasku – što je, u moralnom smislu, svakako pohvalno, jer je bila riječ o plemenitoj i antiratnoj ideji – približavao se Tuđmanu i Miloševiću kada su njihove epohe bile bliže zalasku nego klimaksu; u doba demokratskih promjena nije uhvatio priključak na pobjedničku kompoziciju Mesića i Račana. Milorad Pupovac nije populist, nema osobit kontakt s “narodom”, pa ipak, on će i dalje ostati na hrvatskom političkom nebu, jednostavno zato što – uz sve te nedostatke

– u svojoj zajednici nema jaču konkurenciju. Činjenica da Pupovac kao takav vegetira na rubu središta nacionalne politike, čini se, ipak je više osuđujuća za sam politički vrh Hrvatske no za njega osobno: on bi svima bio korisniji kao integralni, odnosno, kao integrirani dio nacionalne elite u neetničkom smislu te riječi...

Đukić – paradigmatični Srbin iz hrvatskih nacionalističkih predrasuda

Milan Đukić, zadnji u nizu novopečenih Pribičevića, najmanje je obrazovan. On izgleda kao paradigmatički hrvatski Srbin iz ključnih hrvatskih nacionalističkih predrasuda: najprepoznatljiviji je po teškom, zlatnom pečatnjaku, šarenim kravutama i košuljama, te – za hrvatske Srbe – posve netipičnoj ekavici, koja je u njegovom rodnom kraju jednako udomaćena kao i kajkavsko narječje. Loš je govornik. U visoku politiku uveo ga je Franjo Tuđman, osnovavši mu stranku u prostorijama hrvatskog MUP-a. Tuđman ga je inaugurirao i na mjesto potpredsjednika Hrvatskog sabora, držeći se austrougarske političke tradicije – na tom pitanju – kao pijan plota.

Unatoč dramatičnim mana, Milan Đukić ima možda i najviše političkog šlifa od svih pobrojanih: on je uvijek hvatao priključak na vlak koji pobjeđuje. Za seljačku bazu koju reprezentira, idealan je zastupnik. On osluškuje bilo masu, kojima potom naglas izruče skrivene misli. Đukić je hrabar, seljački lukav, proračunat, prepreden. Lako je moguće da će se naći i u narednom sazivu Sabora, a s vrha njegove matične općine, Donjeg Lapca, može ga ukloniti jedino čudo.

Samo su dvojica srpskih političara pregurali rat na “drugoj strani”, a danas imaju težinu u Zagrebu. Jedan je dr. Vojislav Stanimirović, šef SDSS-a, a drugi Veljko Džakula, predsjednik Srpskog demokratskog foruma.

Stanimirović je obrazovan i inteligentan političar, izrazito snažna ličnost, dobar govornik, s jakom podrškom Srba iz istočne Slavonije. Veljko Džakula je, pak, posve posvećen radu u nevladinom sektoru, i teško ga je danas tretirati kao političara.

Srpski političari u Hrvatskoj danas nemaju osobitu važnost. To je u velikoj mjeri rezultat politike Bore Jovića, Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana, koji su svim silama nastojali ovaj nacionalni korpus svesti na manje od četiri posto. To im je i pošlo za rukom. Ipak, i tako bi desetkovan puk, okupljen oko jedne stranke, danas predstavljao respektabilnu političku snagu. No, današnja hrvatska vlada – kao i ona Tuđmanova – svim se srcem trudi da do toga ne dođe. Ona podupire frakcije, sukobe, razmirice, neslaganja, konfrontacije. Kada ih ne podupire, onda ih izravno proizvodi. Veliki političar bio bi onaj koji bi takvu zadanost nadišao, ne

zato što bi to samo po sebi bilo dobro, nego zato što političari, po prirodi stvari, teže i moraju težiti maksimalizaciji vlastite moći. I zato što bi s većom količinom moći lakše mogli ostvariti neke ključne ciljeve: povratak i reintegraciju izbjeglih sunarodnjaka, prije svega. No, politički lideri hrvatskih Srba ne mogu nadići vlastite taštine.

Srpski narod u Hrvatskoj nikad nije bio manji, a u njemu nikada nije cvjetalo više cvjetova. U tom se smislu u dogledno vrijeme, zbog pobrojanih razloga, ništa neće promijeniti. No, epoha u kojoj smo preživjeli proteklih desetak godina, epoha nacionalizma, u uzmičanju je. Ta ocjena vrijedi bez obzira na aktualne usporedbes desnice. Nacionalna pitanja – shvaćena kao striktno etnička – sve će više gubiti na važnosti. U tom smislu će i etnički obojeni političari postajati sve više biljčice od drugorazredna značaja u hrvatskom političkom herbariju. Hrvatska je postala etnički čista država, što bar do neke mjere jamči – cinično ali istinito – više standarde političke korektnosti, manjinskih prava i sličnih “europskih standarda”. S druge strane, broj manjinskih političara, kao i njihova glasnoća, nisu zapravo jamstvo ni za što: najviše zastupnika u Saboru Srbi su, prema zapažanju dr. Dejana Jovića, imali onda kada im je bilo najgora: početkom devedesetih.

A ljudska prava građana srpske nacionalnosti u ovom tragičnom razdoblju ionako su ponajbolje štitili neki predstavnici nevladinih organizacija, koji se nikada neće naći u Saboru, na odlično plaćenom zastupničkom mjestu, što je – valja sumnjati – najvažniji motiv većini srpskih, i na žalost, ne samo srpskih političkih lidera u Hrvatskoj. ■

General Tribune
SLOBODA NARODU!

Drago Roksandić**Tko se boji Krajine još!**

Naš sugovornik je, među ostalim, utemeljitelj i jedan od voditelja međunarodnoga istraživačkog projekta *Triplex Confinium*, koji je nastao sveučilišnom suradnjom iz Zagreba, Budimpešte i Beča. Kao jedan od rezultata tog istraživanja je i knjiga *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500.-1800.*, koja je pak objavljena kod zagrebačkog nakladnika Barbat. Budući da se u knjizi, među ostalim, govori i o problematici Vojne krajine, što predstavlja Roksandićev trajni znanstveni interes, započeli smo s tim pitanjem.

Zašto je krajiška odnosno vojnokrajiška problematika u nas bila više politizirana i ideologizirana negoli znanstveno obrađivana? Odnosno, ima li ta problematika u sebi neki posebni konfliktni potencijal pogodan za međuetničke nesporazume?

– Mislite li da u nas uopće ima velikih tema hrvatske povijesti koje nisu trajno ili od jedne do druge prilike “politizirane” ili “ideologizirane”? Mislim da ih nema. Dijelom je tome tako u svakoj drugoj nacionalnoj kulturi jer su u modernoj evropskoj povijesti, dakle, u polutisućljetnom trajanju, teologija i filozofija, znanost i ideologija od svojih epistemoloških utemeljenja nadalje, sve do izvođenja njihovih praktičnih implikacija, mnogostruko međuovisni. Distinkcije su, dakako, moguće i nužne, ali su i vrlo zahtjevne, teško izvedive, naročito ako se ima na umu i njihove etičke vidove. Dakle, ne bih rekao da s vojnokrajiškom baštinom, s time u vezi, stoji bitno drukčije. Razloga za razmišljanje o posebnosti odnosa prema vojnokrajiškom iskustvu ipak ima. Hrvatska humanistička inteligencija u devetnaestom i dvadesetom stoljeću ima imperativnu potrebu povijesno se prepoznavati u svojim evropskim izvorima te konstruirati kontinuitete svojih evropskih autoidentifikacija. To, dakako, uopće nije sporno. Prije će to biti njezina vrlina. Spor an može biti način na koji se to u konkretnim slučajevima radi ili ne radi. Međutim, ipak je najspornije to što se u nas pritom nerijetko, rekao bih i ustrajno, previđa da je novovjekovna hrvatska povijest nerazlučiva od mučnih iskustava ljudskih svakodnevnica u sekularnim trajanjima, a to su iskustva egzistencijalnih opstojnosti na rubovima konfliktnih imperijalnih sistema i to naročito

na vojnokrajiškim rubovima. Nije Habsburška monarhija jedina u hrvatskom prostoru koja je imala svoje krajine. Prije toga su ih imali i Mlečani i Osmanlije. Svaki od tih vojnokrajiških sistema, neovisno o stalnim ustrojbenim, vojno-pravnim promjenama, reproducirao se i kao ekosistem, jer su mletačke krajine bili ponajviše fenomeni jadranskih okoliša, osmanske ponajviše dinarskih i habsburške ponajviše, naročito u kasnijim razdobljima, panonskih. Neovisno o svim razlikama među njima, bitno je ono što im je zajedničko na historijskoantropološkoj razini. S različitim svjetonazorskim, nerijetko “vrhunarskim” pokrićima različitih provenijencija, u hrvatskom se prostoru od kasnoga petnaestog do kasnoga dvadesetog stoljeća, s intermezzima, ne prestaje obeščovječavati, ubijati te obezvrjeđivati, uništavati na upravo nevjerovatno mnogo načina ono što bi ljudi krajnjim naporima uspjeli kao ljudski vrijedno stvoriti.

Međe, kotari, krajine, granice

S toga je stajališta vojnokrajiška povijest povijest kulturnog barbarstva i civilizacijske marginalizacije. Mnogo puta sam to već rekao od najranijih dana svog bavljenja vojnokrajiškim temama. Međutim, od tog se iskustva ne može pobjeći. Povijesni zaborav je u njegovu slučaju najgora što se može dogoditi. A to nam se uvijek iznova događa. Koliko u nas, u Hrvatskoj, još ima ljudi – nerijetko i onih s neupitnim humanističkoznanstvenim statusima – koji i dalje izgaraju od želje da Hrvatska bude “antemurale”, “predziđe” ovoga ili onoga. Važan je problem moderne hrvatske povijesti kako riješiti temeljna civilizacijska i kulturna pitanja “u duhu vremena”, a ne biti “predziđe”. Predziđa će uvijek biti bojišta, na ovakav ili onakav način, s ovom ili onom cijenom, za ovaj ili onaj račun. Uvijek će biti izvorišta dehumanizacije, destrukcije, ljudskog jada i bijede. Dakle, ljudski mi je potpuno strana apologija vojnokrajiškog iskustva, ali me temeljna humanistička problematika s njom u vezi upravo opsesivno provocira.

Zašto danas upotreba pojma “krajina” uglavnom izaziva zazor u javnosti? Je li prethodni rat jedini razlog tome?

– Da, bilo je razdoblje kada se u hrvatskoj javnosti u po-

Rade Dragojević

Ugledni povjesničar, između ostaloga autor knjige *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500.-1800.*, govori o problemu Vojne Krajine i hrvatskoj povijesti kao povijesti regija i granica

Za Hrvatsku je vrlo važno imati sociodemografski stabilne i posebno razvojno poticajne granice, sa što više evropskih prekograničnih projekata i investicija, od Prevlake preko Piranskog zaljeva do Kopačkog Rita. Granice moraju biti državnoopravno regulirane, ali poduzetništvo ne bi smjelo tek slijediti državnu politiku

sljedećem desetljeću pojam krajina skoro nije smio ni spomenuti, unatoč tome što je svakome tko imalo pozna geografiju Hrvatske moralo biti jasno da se može reći “Imotska krajina” ili “Sinjska krajina”, a da neki drugi izraz u pučkoj svijesti, izraz koji bi uključivao pojam *granica* – kao, recimo, izvorno hrvatski – niti ne postoji. *Granica*, kao slavenska, hrvatska riječ, poznata je i u srednjovjekovnoj tradiciji, ali je funkcionalno, u vojnokrajiškoj terminologiji postala uobičajena tek kao germanizirani slavizam i to ponajviše u militariziranim krajinama nastalim nakon Karlovačkog mira 1699., dakle, u Slavoniji i južnoj Ugarskoj. U Slavoniji i Vojvodini pojam *granica* i danas je jedini legitiman i u hrvatskim i u srpskim govorima. Dakle, *krajina* je u biti stariji pojam u hrvatskoj vojnokrajiškoj terminologiji. S druge strane, *krajina* i *granica* su prastari slavenski leksemi (*kraj*, *grana*). U svakom slučaju, stručnjacima za hrvatsko-srpske razlikovne rječnike ne bih zavidio u pokušajima izvođenja neopozivog pravorijeka u tom pitanju.

Dakako da je srpskom nacionalizmu 1991. bilo stalo ekskluzivno “nacionalizirati” pojam *krajina*. Srećom, u tome nije uspio. Skoro da je hrvatski nacionalizam bio uspješniji u odbacivanju tog pojma iz hrvatskog jezika. Srećom da nije uspio. Inače, u knjizi *Triplex Confinium* bavio sam se terminologijom na temu *granice* u starijim hrvatskim rječnicima, od Vrančićeva do Mažuranićevih *Primosa*. Čitavu disertaciju bi se moglo napisati o *međama*, *kotarima*, *krajinama*, *granicama*, itd. Kada se tome i drugom hrvatskom pojmovlju doda i latinsko, talijansko, njemačko, francusko i drugo koje je u hrvatskim zemljama bilo korišteno, mnoštvo daljnjih istraživačkih pretpostavki nameće se samo po sebi.

Opustošenoj Lici neće pomoći ni autocesta

U smislu ekohistorije i na-ukovanja historiografa poput Braudela, što danas znači ratno razaranje za neko područje, recimo za Liku?

– Budući da razgovaramo u povodu knjige naslovljene *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti, 1500.-1800.*, htio bih što je moguće više ostati u granicama ranonovovjekovne problematike. To, očito, nije jednosta-

Imajući na umu kakve su i koliko dugačke hrvatske granice te koliko su vitalni razvojni centri blizu granicama, Hrvatska bi u budućnosti mogla dobiti uistinu mnogo

vno. Doduše, svjestan sam da brojne moje spoznaje upravo nameću potrebu za usporedbama sa suvremenim iskustvima, onima koja svi na različite načine dijelimo. Ipak, mnogo se toga zbivalo u krajiškom ratovanju u hrvatskom ranom novom vijeku što prividno neodoljivo podsjeća na nedavna naša ratna iskustva. Obrasci ljudskog ponašanja, doista, mogu biti vrlo slični, čak i postupci itd., a ipak je riječ o strukturalno vrlo različitim situacijama. Rat u Hrvatskoj ipak je mnogo opravdanije promatrati iz “budućnosti”, ovisno o slojevitim aspiracijama i motivacijama na obje zaraćene strane, nego iz prošlosti, bilo da je riječ o recidivizmima iz Drugog svjetskog rata i poraća bilo o starijim nekim motivacijama.

O čemu je riječ? Nikad u povijesti ljudskoga roda nije bilo toliko ljudski kultiviranih zemljišta pretvaranih u pustinje kao što je to slučaj u suvremenoj povijesti svijeta. Čitava svijeta! Radi se to i u ratu i u miru. Možda i češće u miru nego u ratu. Mislim da “komunističke tranzicije” nije moguće razumjeti izvan tog konteksta. Ekološku nekulturu iz ranijeg razdoblja prečesto zamjenjuje jedna nova ekološka nekultura, možda i fatalnija, neovisno o tome što više nema nekadašnjih teških industrija i sl. Nisu u pitanju samo ekosistemi kao ljudski konstrukti. U pitanju su i sami ljudi u tim sistemima. Od 1990. nadalje, hrvatsko društvo još nije dovoljno svjesno jednoga svog dubokog rascijepa. Nema vjerojatno političke stranke

Srbi u Hrvatskoj

koja se ne bi izjašnjavała za pronatalitetnu demografsku politiku, a istovremeno malo tko racionalno problematizira međuođnos takve demografske politike i politike zapošljavanja, rekao bih, politike radnog poticanja stanovništva, uključujući i ljude najstarije dobi, dokle god su funkcionalno sposobni za neke poslove, itd. Ovako, u nas je tranzicija takva da se stalno negdje javljaju demografski viškovi, bilo da je riječ o zaposlenima, o umirovljenima, o mladima... U Hrvatskoj, koja danas ima manje ljudi nego 1991., kao da ih je više nego što treba i što će trebati! S takvom razvojnóm politikom manje razvijeni dijelovi Hrvatske bili bi, da i nije bilo rata, najveći mogućí teret, s obzirom na starosnu strukturu, već u ono doba. Ovako, lakše je nemilice sjeći šume kada ljudi nema, lakše je koristiti različite prirodne resurse, od vode nadalje, kada ljudi nema... Lakše je odlagati opasne stvari kada ljudi nema. Ne bih rekao da je to bilo kada tako bilo mišljeno, ali opustošivanje Like i više drugih krajeva, koliko god bilo suštinski nerazumljivo bez “srpskih demografskih strategija” iz krajiških vremena, ima i druge svoje dimenzije u najnovije vrijeme s kojim se hrvatsko društvo konačno mora suočiti, ako ne želi imati na granici s Bosnom i Hercegovinom i *borderland* i *borderline*. To bi ipak bio anakronizam, svim nepoželjnim svjetskim trendovima unatoč! Autocesta tu ništa neće moći promijeniti bez niza drugih inicijativa. Sjetimo se samo filmskih prizora o američkim autocestama kroz pustinje, bez desetina milja igdje ikoga živog. Ne vjerujem da je to u nas bilo kome ideal, neovisno o političkom uvjerenju.

Cijela Hrvatska – pogranična

Je li Hrvatska, na neki način, zbog svog oblika zapravo sva pogranična?

– U svojoj knjizi tvrdim da je hrvatska povijest ranoga novog vijeka – što je predmet mojih istraživanja – prije svega povijest granica i regija. Kažem, isto tako, da je u hrvatskoj moderni malo toga što na neki način nema i granične i regionalne konotacije, koje su prepoznatljive i s nekog preko-graničnog stajališta. Hrvatske su rijeke djelomično ili u cijelosti rijeke-granice (Kupa, Sutla, Mura, Drava, Dunav, Sava, Una, Neretva!), to je i više vitalnih planinskih masiva. O moru i gradovima duž morske obale ne bih posebno govorio. Koliko je većih hrvatskih gradova na granici ili u njezinoj blizini, dakle, počevši od Zagreba! Mnogo drugog bi se moglo reći na istu temu.

Je li krajina u giddensovu smislu frontier ili border?

– U različitim stručnjaka u društvenim znanostima ima vrlo različitih terminoloških rješenja. U Anthony Giddensa *frontier* bi bila krajina, a *border granica* u smislu *granične crte*. Neki drugi anglosaksonski

pisci prave razliku između *borderland* i *borderline*, itd. Uvijek je najvažnije razumjeti kako tko što konceptualizira. Naime, od prapovijesti pa sve do nastanka modernih država u ranom novom vijeku, kada je o evropskoj povijesti riječ, katastarskih izmjera – dakako, uvjetno rečeno, kada govorimo o poljoprivrednom zemljištu – bilo je već u neolitiku, prije pojave pisma ili usporedno s njome. Međutim, kada je riječ o pokretnim ljudskim zajednicama, ponajviše stočarskima, odnos prema prostoru i razgraničenjima u prostoru morao je biti drukčiji.

S druge strane, unutar neke zajednice različite vrste prostornih razgraničenja su i mogle biti neupitne, ali to ne znači da su i istovremena razgraničenja prema drugim zajednicama morala biti isto takva. Ionako je često bilo najpoželjnije da ti “drugi” budu što dalje, da zajednice budu odvojene manje ili više prostornim područjima izvan “jurisdikcije” obje ili i više strana. Teritorijalizacija koja podrazumijeva granicu-crtu prema drugima najčešće je pojava evropskoga ranog novog vijeka, dakako, samo onda ako je riječ o modernim državama. Nije se slučajno to u nas dogodilo prvi put u trokutu Habsburška Monarhija-Mletačka Republika-Osmansko Carstvo s Karlovačkim mirom 1699.! Doduše, kasnoantički rimski *limes* i Kineski zid su dokazi da je opsesija utvrđenim linijskim razgraničenjima mnogo starija od istovrsnih opsesija modernih država.

Zašto bi se Partizanskoj Drežnici preimenovanjem oduzimalo sjećanje?

Čega je rezultat česta promjena imena toponima baš na ovim pograničnim područjima Banija-Banovina, Gvozđ-Vrginmost, Partizanska Drežnica-Drežnica, a da ne govorimo o silnim promjenama na bosanskoj strani krajine?

– Problem jednoznačne – dodao bih i jednojezične toponimije – problem je modernih država, posebice nacionalnih, ali je i svjetski problem. Pomislite samo na to da je velika većina modernih država nastala u posljednjih pola stoljeća, da ih je velika većina tek s državnim osamostaljenjem jednoznačno riješila i pitanje službenih jezika, itd. S druge strane, tradicionalne zajednice imaju mnogo drukčiji odnos prema toponimiji, naročito ako funkcionalno koriste više od jednog jezika, ako su ti jezici na različitim razinama “standardizacija”, ako su manje ili više isprožimane sa zajednicama drukčijih etnokonzesionalnih provenijencija, ako voljno ili nevoljno učestaliye mijenjaju staništa, itd., itd. Njihova je toponimija sasvim sigurno različita od onakve kakvu danas u načelu trebamo.

Međutim, standardizacija toponimije jedan je od najjačih instrumenata nacionalne integracije. Nema etnonaci-

onalno miješane sredine gdje nazivlje na različite načine nije problem. Otud je suštinsko pitanje demokratske, točnije, proceduralne naravi. Dakle, mora biti regulirano tko ima pravo odlučivati o promjeni naziva mjesta, koju proceduru mora poštivati, kako se o promjeni odlučuje i kakva sve treba biti ovjera donijete odluke s tim u vezi. Postavlja se pitanje kada i kako su donesene navedene odluke? Prije ili poslije *Oluje*?

Nacionalna polarizacija *Banovina* vs. *Banija* potpuno je besmislena jer su oba naziva legitimna i moguće je identificirati ih i u hrvatskoj i u srpskoj tradiciji tog kraja. Uostalom, u ranijim je razdobljima, u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću, mnogo češće bio korišten pojam *Banska krajina*! Kada je o regionalnoj identifikaciji riječ, uvijek je bilo lakše spontano reći *Banovac* nego *Banijac*. Istina je da je od razdoblja između dva svjetska rata pojam *Banija* češće korišten, ali je to dobrim dijelom bila posljedica činjenice da je Kraljevina Jugoslavija bila podijeljena na banovine, a *Banija* je najvećim dijelom bila u Savskoj banovini. Smiješno bi bilo govoriti o Banovini u Banovini! Kasnije, kada je stvorena Banovina Hrvatska, 1939., još je manje bilo funkcionalno govoriti u istom smislu. Međutim, desetljećima iza Drugog svjetskog rata u Glini je, na primjer, djelovao N.K. Banovac. U vojnokrajiškoj tradiciji i Hrvata i Srba na Baniji/Banovini iznimno duboko bila je razvijena svijest o tome da su u posebnom statusu banskih krajišnika, za razliku od svijui ostalih, a pukovnik Josip Jelačić, koji je u trenutku kada postaje hrvatski ban 1848., poodavno već pukovnik 1. banske pukovnije u Glini, desetljećima je kasnije, sasvim opravdano, simbol hrvatsko-srpske suradnje.

Pitanje je, isto tako, kakva je smisla imalo uvoditi, na primjer, naziv *Gvozđ* – dakle, pojam s vrlo jakim simboličkim konotacijama u hrvatskom povijesnom pamćenju, s kojim u vezi i danas ima dosta znanstvenih prijedora – umjesto naziva *Vrginmost*. Bojim se da je to bilo potpuno promašeno i to ne samo zbog nekoga nesretnog kordunskog Vrge, nego i zbog simbolički disfunkcionalnog korištenja pojma *Gvozđ*.

Posebno su pitanje toponimi nastali modifikacijama izvornog naziva s nekim antifašističkim atributom, primjerice, Partizanska Drežnica, Titova Korenica i sl. Uopće nije u pitanju da su takve promjene ranije dirizistički bili izvođene, ali to ipak ne znači, poslije nekoliko desetljeća da ih se može tek tako jednako dirizistički ukinuti. Osim toga, u Zagrebu je dan od najljepših gradskih trgova je i dalje Trg maršala Tita, u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji mnoštvo je Titovih ulica i trgova pa se postavlja pitanje kako to da je

u nekim dijelovima Hrvatske nešto moguće, a u drugima nije. Napokon, Drežnica je za vrijeme Drugog svjetskog rata uistinu bila partizanska i to ne samo lokalno, k tome je to bila po vrlo visokoj ljudskoj i svakoj drugoj cijeni. Ako hoće, zašto ne bi imala pravo na svoja sjećanja?

Hrvatska bi od granica trebala profitirati

Na kraju, može li se nedavni rat i njegovi uzroci barem na neki način protumačiti iz perspektive povijesnih odnosa nastalih u razdoblju koje istražujete?

– Na to sam pitanje u biti već odgovorio. Propustio sam ipak jedan važan vid, a to je geopolitički, kojim se inače najmanje bavim. Dovoljno je usporediti karte različitih bojišnica u hrvatskoj povijesti ranoga novog vijeka pa zaključiti da su neke regije češće epicentri konflikata, a neke rjeđe. Međutim, kako je Hrvatska bila suočena i s napadom i s pobunom, napadi na Dubrovnik i posebno na Vukovar, tako kako su izvedeni doista su u biti bez presedana. Tim su i porazniji jer upozoravaju da bi u slučaju nekog novog dubinskog, geopolitičkog “urušavanja” u Jugoistočnoj Evropi, koji uopće nije za isključiti – koliko god se to sada činilo nemogućim – bojišnice mogle biti tko zna gdje sve i tko zna kakve sve. Jedino je sigurno da bi bile još barbarskije nego što su bile one koje smo doživjeli. To znači da je za Hrvatsku vrlo važno imati sociodemografski stabilne i posebno razvojno poticajne granice, sa što više evropskih prekograničnih projekata i investicija, od Prevlake preko Piranskog zaljeva do Kopačkog Rita. Granice moraju biti državno-pravno regulirane, ali poduzetništvo ne bi smjelo tek slijediti državnu politiku. Drugim riječima, granice neće biti manje važne u budućnosti. Njihova bi važnost mogla biti i veća nego u prošlosti, samo ako budu konceptualizirane drukčije nego što je to slučaj u posljednjim stoljećima borbi za apsolutne suverenitete i granice-crte. Iz pograničnih susreta različitih političkih, socijalnoekonomskih i kulturnih realnosti mogu biti stvorene mnoge nove poticajne vrijednosti za ljude s obje strane granice. Izgleda da se, u optimističkom scenariju za budućnost, vraća vrijeme *borderlanda*, kojima će najjači regulatorni mehanizam biti upravo tradicijski moderni *borderline*. Imajući na umu kakve su i koliko dugačke hrvatske granice te koliko su vitalni razvojni centri blizu granicama, Hrvatska bi u takvoj budućnosti mogla dobiti uistinu mnogo. Njezine krajine različitih geopolitičkih i kulturoloških provenijencija, s materijalnom i duhovnom kulturom koja o njima svjedoči, mogle bi dobiti novi povijesni smisao. Ovaj put, mnogo, mnogo ljudskiji. ■

Opustošivanje
Like i drugih
krajeva, koliko
god bilo suštinski
nerazumljivo
bez “srpskih
demografskih
strategija” iz
krajiških vremena,
ima i druge
svoje dimenzije u
najnovije vrijeme s
kojim se hrvatsko
društvo konačno
mora suočiti, ako
ne želi imati na
granici s Bosnom
i Hercegovinom
i *borderland* i
borderline

Srbi u Hrvatskoj

Voltaire panonskih Srba

Borivoj Čalić

O Vukovarčaninu Zahariju Orfelinu

Uspostavljajući, početkom devetnaestog vijeka, jednu od prvih periodizacija srpske književnosti, češki slavista Josef Dobrovsky podijelio ju je na staru i novu. Početak nove srpske književnosti vezao je uz ime i djelo Zaharije Orfelina, jednog od najznačajnijih, ali i najneobičnijih srpskih stvaralaca. Spisak Orfelinovitih zanimanja je dug što je svjedočanstvo o stanju kulturne zapuštenosti na mnogim poljima, ali i rezultat sasvim određene i svjesne prosvjetiteljske usmjerenosti i napora da se srpska kultura, do tada u osnovi srednjovjekovna, podigne u rang suvremenih evropskih dostignuća. Orfelin je bio učitelj i činovnik, pjesnik i grafičar, leksikograf i prirodnjak, historičar i vinogradar, prevodilac, urednik i izdavač, polemičar i putnik, i još mnogo toga. Znao je ruski, latinski, njemački, francuski. Stvorio je vlastitu biblioteku od preko 200 knjiga. To je i jedina zbirka njegovih stvari sačuvana do danas. Mnoga mjesta u njegovom djelovanju nisu objašnjena, neka to nikada neće ni biti, a ponešto će se još, ipak, otkriti. Ono što se pri tome neće mijenjati jest ocjena o Orfelinovom djelu. Ono je, iako nejednako i ne sasvim originalno, ocjenjivano vrlo visoko, biće još predmet mnogih studija i uvijek će ostati u vrhu stvaralaštva jezika kome pripada i epohe u kojoj je stvoreno.

Mnoge nepoznanice ostavio je sam Orfelin jer je, tko zna zbog čega, mistificirao svoj život i rad i zametao tragove. I o njegovom prezimenu, koje je sam uzeo, postoje jedino pretpostavke. Da je nastalo spajanjem antičkih mitoloških imena Orfej i Lin, vezuje se, zatim, uz francusku riječ *orphelin* (siročće) ali i uz ime francuskog medaljera Orphelina iz sedamnaestog vijeka. Prezime Stefanović, pod kojim se također pominje, nije nikada i nigdje upotrijebio i ono nije načinjeno prema očevom imenu.

Prva Orfelinova biografija objavljena je za njegovog života, 1776., u leksikonu ugarskih pisaca učenog mađarskog pijariste Eleka Horanyia i sadrži podatke koje nijedan kasniji izvor nije doveo u sumnju. Orfelin je rođen u Vukovaru 1726. godine. Ta godina jedna je od najznačajnijih u srpskoj novovjekovnoj kulturnoj historiji. U Sremskim Karlovcima te godine braća Suvorov, Maksim i Petar, Rusi, otvaraju prvu slavensko-latinsku školu. U Karlovcu su stigli odlukom Petra Velikog a na molbu mitropolita Vikentija Popovića. Donijeli su bukvar ruskog prosvjetitelja Teofana Prokopovića iz kojih su počeli učiti prvi učenici. Zalihe su ubrzo iscrpljene a kako je u Rusiji, u kampanji nastaloj nakon smrti Petra Velikog, prestalo štampanje tih knjiga, novi mitropolit Mojsej Petrović je, pritisnut potrebama, naložio preštampanje Prokopovićevo bukvara. Tim je događajem, u episkopskoj štampariji u Velikom Rimniku (Rumunjska), obnovljeno štampanje srpskih knjiga nakon prekida od 88 godina. Osnivanjem škole i preštampanjem bukvara označen je početak rusifikaci-

je, najprije crkvenog, a potom i drugih oblasti društvenog života. To je za dugo vremena usmjerilo razvoj srpskog društva. Iste godine rođen je i Orfelinov suvremenik i prijatelj, historičar Jovan Rajić.

Za narodni jezik kao medij književnosti

U naznakama takvih historijskih okvira otpočinju Orfelinove godine učenja koje su i danas potpuno nepoznate. Po vlastitom tvrđenju bio je samouk u što je, u svjetlu zavidnih znanja koja je pokazao u mnogim oblastima, teško povjerovati. Svoju književnu, umjetničku i sve druge aktivnosti započimje 1757., nakon sedmogodišnjeg učiteljskog rada, raskošnom rukopisnom knjigom *Pozdrav Mojseju Putniku*. Za ovu spomenicu u čast instalacije novopostavljenog bačkog episkopa Orfelin je ispijevao, vrlo složenom metrikom, vijenac panegiričnih pjesama, neke i sa akrostihom. Knjigu je kaligrafski ispisao i ukrasio portretima, crtežima i vinjetama, notama zabilježivši čak i melodiju pojedinih pjesama. Time je pokazao i svoj odnos prema sveobuhvatnom razumijevanju umjetnosti, temi o kojoj se, na temelju Horacijeve postavke *ut pictura poesis*, u Evropi njegovog vremena vodila značajna estetička rasprava. Sinkretizam se uočava i u drugim Orfelinovim radovima, u međusobnoj povezanosti njegovih književnih i grafičkih djela.

Iste godine postaje *kancelista* u službi mitropolita Pavla Nenadovića. U Sremske Karlovice, tada centar srpskog političkog i duhovnog života, donosi štamparsku presu i počinje sa otiskivanjem bakroreznih knjižica, ali i samostalnih grafičkih listova. Želja za štampanjem knjiga u pravim štamparijama odveće ga u Veneciju. Tamo će 1761., u štampariji venecijanskog Grka Dimitrija Teodosija koji je nešto ranije nabavio ćirilčna slova, objaviti svoju pjesmu *Gorestni plač*, prvo štampano pjesničko djelo kod Srba. Time će postati začetnik srpskog književnog pjesništva. Jedini poznati primjerak ove knjižice izgorio je 6. aprila 1941. u Narodnoj biblioteci u Beogradu. Pod naslovom *Plač Serbiji* objaviće, 1762. ili 1763., istu pjesmu na jeziku bližem narodnom. U posebnim knjižicama štampaće u Veneciji i pjesme *Trenodija*, *Sjetovanje*, *Pjesn istoričeska* te 1765. *Melodiju k proleću* kojom, uglavnom, završava svoj pjesnički rad. Njegova poezija, koja odaje izgrađenog pjesnika dobro upoznatog sa svim tajnama versifikacije, pokazuje se kao ambiciozan pokušaj da se pronađe sopstveni put koji će od ranije, usko religiozne, književnosti voditi ka širokim horizontima novog vremena. Pjesme su mu širene i prepisivanjem u rukopisne pjesmarice pa će se, moguće je, njegov pjesnički opus i dopuniti.

U Veneciji radi kao redaktor i korektor Teodosijevе štamparije koja u to doba doživljava najveći procvat. Izdaje *Slovenski bukvar* (1767.) kojim, možda i nehotice, načinje pitanje reforme srpskog književnog jezika, priređuje i izdaje udžbenike latinskog jezika, prve srpske, danas nesačuvane, kalendare te niz drugih knjiga. U novoj kulturnoj sredini Orfelinove književne i umjetničke sklonosti dobile su, nesumnjivo, mnogo impulsa. Žureći da svojim sunarodnjacima približi dostignuća evropske prosvijećenosti objavljuje 1768. prvi i, nažalost, jedini broj *Slaveno-srpskog magazina*, prvog srpskog i južnoslavenskog časopisa. Uređen po uzoru na časopis ruske Akademije ime dobija po časopisu *Magazzino italiano* koji, godinu dana ranije, počinje izlaziti u Veneciji. Orfelinov *Magazin* sadrži poučne članke, pripovijetke, pjesmu – prvi sonet u srpskoj književnosti, epigrame i pregled novoobjavljenih knjiga – prve recenzije u srpskoj literaturi. Predgovor ovom časopisu prvi je programski tekst srpske književnosti. U njemu Orfelin izlaže razloge pokreta-

Svojim cjelokupnim opusom Orfelin je postavio temelje racionalističke i građanske orijentacije srpske kulture

nja i urednički program koji je, zapravo, dugoročni projekt kulturne politike, plan najprećih djelatnosti u brojnim oblastima. Jasnو ističući nacionalno-patriotski moment smatra da samo prosvijećeni i kulturni narodni mogu održati korak u svom historijskom rastu. Iznosi racionalističke misli o potrebi svjetovne kulture na “sopstvenom jeziku” i knjiga za svako-ga. Usmjeren na ideju opće koristi već u samoj formi časopisa vidi pogodno sredstvo za širenje znanja u službi što bržeg napretka, u doba kada se obrazovanje i nauka oslobađaju monopola uskog kruga povlašćenih. Iako je pisao na slaveno-srpskom, Orfelin uočava potrebu upotrebe narodnog jezika u književnosti i zalaže se za narodni jezik kao medij književnog djela. Bez širokog kruga čitalaca i suradnika ali i bez mecene koji bi mu produžio život *Magazin* je bio preuranjen pokušaj. I takav, on je presudno utjecao da se novo doba srpske književnosti počne računati od Orfelina.

Petar Veliki kao progonilac gluposti

Orfelinovo životno djelo je dvotomna knjiga *Život Petra Velikog*, objavljena 1772. u Veneciji u dvije varijante – skromnijoj, anonimnoj i luksuznoj, potpisanoj, sa posvetom Katarini Velikoj. Za svoju monografiju o slavnom ruskom caru prikupio je znatnu literaturu i koristio brojne izvore, ruske i zapadnoevropske, među ostalima djela Lomonosova i Voltaira. Petra Velikog veliča kao prosvijećenog vladara i reformatora koji iz svoje zemlje progoni glupost i divljinu. Knjiga ima i sasvim određenu patriotsku misiju jer skreće ruskom dvoru pažnju na srpski narod. Pedantno bilježenje događaja doveo je Orfelin u sklad sa raskošnom likovnom opremom knjige za koju je izradio bakrorezne karte, ilustrirao je portretima i medaljama učinivši je tako pravim štamparskih i grafičkim remek-djelom, jednom od najljepše opremljenih srpskih knjiga sve do danas. Kao književno djelo ta se knjiga može smatrati začetkom srpskog historiskog romana. Već 1774. preštampana je u Rusiji, njome se koristio Puškin, a utjecala je i na Njegošev *Gorski vijenac*.

Godine 1770. bečki štampar Josef Kurzböck dobija monopolnu privilegiju za štampanje ćirilčnih knjiga i značaj venecijanske štamparije zamire. Orfelin, već bolestan od tuberkuloze, nastanjuje se u Sremskim Karlovcima i, baveći se domaćom ekonomijom, vraća umjetnosti bakroreza. Izrađuje niz bakroreznih listova koji su među najvećim dometi-ma srpske grafičke umjetnosti. Postaje član akademije bečkog majstora Jacoba Mathiasa Schmutzera, prvog bakroresca

carstva. Automatski će biti primljen i u novoosnovanu Akademiju slobodnih umjetnosti. Za svoj udžbenik krasnopisa, *Slavensku i vlašku kaligrafiju*, naručen od Ilirske dvorske kancelarije i otisnut 1778. sa bakrenih ploča, dobiće nagradu od Marije Terezije. Kritički i otvoreno piše tih godina *Predstavku Mariji Tereziji*, opsežnu studiju o stanju crkveno-prosvjetnih poslova i javnog života srpskog naroda u austrijskoj monarhiji s prijedlozima za rješavanje čitavog niza pitanja. U tom spisu ostaviće dragocjenu građu za poznavanje društvenih prilika kod Srba u osamnaestom vijeku, svjedočanstvo o izvršnoj obaviještenosti i znanju, ali i savršeno savladanom skolastičkom načinu raspravljanja.

O odgoju građanina kroz odgajanje ukusa

Zbog bolesti, nerodnih godina, finansijske propasti – ne zna se pouzdano, ostaje bez kuće i imanja. Živi u fruškogorskim manastirima. Početkom 1783. dobija mjesto korektora Kurzböckove štamparije u Beču. Pravi ponovo planove, predlaže izdavanje srpsko-njemačko-latinskog rječnika, objavljivanje Biblije i raznih drugih potrebnih knjiga. U Beču te godine objavljuje i svoje posljednje knjige *Věčni kalendar* i *Iskusni podrumar*.

Věčni kalendar je čitava mala enciklopedija znanja u duhu vremena i prema horizontu publike. Njime Orfelin u srpsko društvo uvodi naučne pojmove o prirodi i svemiru, govori o astronomiji, klimi, fizici, piše pouke o čuvanju zdravlja i druge korisne savjete, ustajući protiv neznanja i praznovjerja, ističući ideje o važnosti prirodnih nauka. Donosi i bakrorezne ilustracije tema o kojima piše, među ostalima crteže kristala snijega. Za *Věčni kalendar* radi jedan od svojih najuspjelijih bakroreza, kompoziciju *Stvaranje svijeta* i piše *Molitvu pred smrt*, svoje posljednje pjesničko djelo.

Iskusni podrumar knjiga je namijenjena vinogradarima, nastala na njemačkim uzorima, u koju unosi i svoja vlastita iskustva i, možda prve, opise proizvodnje vina u Srijemu. Ni ovom knjigom nije Orfelin ostao u granicama konvencionalnog, nudeći samo praktični priručnik. Pišući o historiji, mjestu i značaju vina, o raspoznavanju kvalitete, uživanju u vinu, ispisao je Orfelin, prvi kod Srba, i stranice o odgajanju ukusa.

Za više od toga što je uradio u Beču te godine bilo je već prekasno. Teško bolestan, vraća se da potraži mjesto za grob u zavičaju. Boravi najprije u Pakracu, a početkom 1784. stiže u Novi Sad. Tu umire, izmučen u borbi života, 30. januara 1785. Iza sebe je ostavio veliko, lijepo i raznoliko djelo. U to doba teško da je tko mogao više i bolje. Barokna radoznalost i smisao za prihvatanje novog uspješno su stavljeni u službu njegovih prosvjetiteljskih napora.

Svojim cjelokupnim opusom Orfelin je postavio temelje racionalističke i građanske orijentacije srpske kulture. Sretna je okolnost što se taj i takav stvaralac našao na njenom početku, u doba kada je pravila svoje prve moderne korake. ▀

Srbi u Hrvatskoj

Žigić – političar kojemu Zagreb duguje svoj industrijski razvoj

Rade Dragojević

Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945. - 1950.*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2003.

Označimo li autorovu poziciju kao poziciju manjinskog povjesničara, što *de facto* on i jest, ona se kao takva situira na rubu. A upravo mu ta svojevrsna margina i rubnost, kako u odnosu na sam akademski svijet, tako i u odnosu na većinski narod, zapravo omogućuje da otkriva i ukazuje na slijepe pjege većinske historiografije

Nakon što se povijest Srba u Hrvatskoj u zadnjih 55 godina pisala u uvjetima manje-više stalne sumnje prema samom objektu – ta se tematika najprije u eri socijalističke historiografije apsolvirala na način da bi se obično u pripitomljenom obliku nudila unutar doktrinarno pisane povijesti partizanskog pokreta u Hrvatskoj, dok su se u razdoblju hrvatske nacionalističke rekonkviste u devedesetima, dakle u vrijeme kad je sve srpsko bilo sumnjivo, te teme mogle jedino švercati u dubokom zaklonu manjinske zajednice – knjiga kao što je *Partizansko ljetovanje* Čedomira Višnjića danas se, baš zbog oskudnosti tog vrsta štiva, čita ne samo kao puko historiografsko djelo nego i kao knjiga s velikim upoznavalačkim potencijalom. Posrijedi je tekst koji laičkoj publici nudi višestruka otkrića. Širi auditorij ne samo da nema pojma tko su uopće bili Rade Žigić, Stanko Opačić Čanica i Duško Brkić, a riječ je o partizanskim vođama i kasnijim ministrima u Bakarićevoj vladi tadašnje Hrvatske, nego im je uglavnom posve nepoznata društvena situacija koja je vladala u Hrvatskoj u prvih pet godina nakon Drugog svjetskog rata, dakako, ako se izuzme nekoliko klišea kao što su Trumanova jaja, točkice za prehranu, sovjetski filmovi, koji o tom vremenu, iako pokušavaju progovoriti anegdotalno, zapravo svjedoče vrlo malo. A sve to otkriva Višnjićeva knjiga.

I recepcijska situacija oko ove knjige potencijalno je zanimljiva. S jedne strane, tu se kao čitatelji pojavljuju današnji hrvatski Srbi. Takve knjige i otvaranje tih tema oni mogu doživjeti dvojako. Najprije kao svojevrsnu utjehu, kao ispravljanje nepravdi iz prošlosti, kao pokušaj da se anulira krimen prešućivanja te da se i ta cigla ugradi u zid službene hrvatske historiografije. Osim tog terapijskog učinka, knjiga bi za samu srpsku zajednicu mogla imati i emancipacijski karakter. Budući da, među ostalim, govori i o postojanju političkih ideja građanske provenijencije među samim srpskim komunističkim političarima nakon Drugog svjetskog rata, autor zapravo napušta simplificirano tumačenje koje

je uključivalo samo manihejsku podjelu na partizane i četnike. Iznenađenje je, naime, da autor političku scenu, za koju se obično smatra da je ideološki bila posve monolitna, zapravo plurificira i usložnjuje. Naime, iako su trojica ministara formalno osuđeni kao simpatizeri Informbiroa i Staljina – mora se znati da je u tom vremenu svakom političkom sektašenju, ma koje provenijencije ono bilo, politički i sudski pravorijek uvijek bio isti, simpatiziranje IB-a – te kao takvi kažnjeni, njihove su političke pozicije različite. Samo kao primjer valja kazati da je jedan od članova spomenute trojke, točnije Stanko Opačić, bio prijeratni simpatizer Samostalne demokratske stranke i Svetozara Pribićevića, dakle građanske stranke Srba u Hrvatskoj, iako je samostalsku politiku shvaćao na svoj specifičan način.

Do povijesne istine kroz policijske arhive

Što se tiče ove druge publike, nazovimo je etnički nezainteresiranom, ona je svoj odgovor donekle već dala. Kao što i priliči hrvatskoj kulturnoj i žurnalističkoj matici, reakcije su uglavnom bile u granicama dobrog odgoja. Tako je u okviru bontona o knjizi pisano u *Večernjem listu* i *Globusu*, dok je određenu kritiku autor pretrpio u *Feralu*. Takva ugladenost u reakcijama očekivana je i zapravo više govori o odsustvu nekog većeg interesa, ne toliko za temu, koliko uopće za Srbe. Uostalom, Srbi kao takvi u hrvatskom su žurnalizmu i publicistici prestali biti tema već po-odavno, a na novinske se stupce vrata tek sezonski, kad nastupi ljetna suša skandala.

Čisto u sadržajnom smislu da kažemo kako autor u knjizi plete finu mrežu društvenih i političkih odnosa u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. godine do 1950. te koju godinu iza toga. Kao provodne niti nude nam se tri biografska finala – ono Rade Žigića, ministra industrije u Vladi NRH i komesara u Šestoj ličkoj i u II. armiji JA, zatim Duška Brkića, potpredsjednika Vlade zaduženog za privredu, a u ratu zamjenika sekretara CK KPH, Andrije Hebranga i – zanimljivo – neposrednog predlagatelja osnivanja partizanskog Hajduka, pod imenom, pazi sad, Hrvatski športski klub Hajduk,

Knjiga ruši u zadnjih dvadesetak godina pomno izgrađivan mit o Beogradu kao gotovo pa svetom mjestu za hrvatske Srbe

te Stanko Opačić Čanica, partizanski komandant s Korduna i ministar šumarstva.

Autor kombinira model klasične političke povijesti s modelom lokalne historije. U dramatizaciji političkih sudbina, prije svega trojice junaka, ispomaže se gomilom dokumenata jugoslavenskih tajnih policija, onedavno dostupnih stručnoj javnosti. U onom dijelu gdje opisuje poslijeratnu svakodnevicu Zagreba i drugih hrvatskih gradova, ali i ruralnih prostora Like, Banije i Korduna, autor nas kroz gustiš pojedinosti vodi tako što nam nerijetko nudi odmorišta kroz razne bizarnosti. Što se tu može doznati? Među ostalim i to kako su Zagrepčani gledali uglavnom sovjetske filmove, zatim kakva je bila nacionalna struktura kažnjenih u Gospiću, te da se od uvijek ultrahrvatski nastrojenog Gospićanina teško mogao napraviti pouzdan član Partije. Doznajemo i kako je mast prehranila osiromašeni narod te kako se otkupljivalo žito. Svakako jedno od najzanimljivijih poglavlja ono je posvećeno pobunama partizana-prvoboraca nakon rata u Slavoniji i Kordunu.

Sa Srbima nema problema, jer ih – nema!

Jednu sličicu iz partijsko-političkog života svakako treba spomenuti. Naime, kako su Srbi u Hrvatskoj, izgleda, od uvijek bili problem, taj su status imali i u drugoj polovici četrdesetih godina. Partija je bila zabrinuta zbog međunarodnih tenzija i tražila je praktički svakodnevna očitovanja s terena. Jedno takvo očitovanje, pristiglo iz Slavonije, posebno je zanimljivo. Tamošnji sekretar partije tako piše centrali kako u njih nema problema sa Srbima i to samo zato, jer je "u nas Srba jako malo".

Označimo li autorovu poziciju kao poziciju manjinskog povjesničara, što *de facto* on i jest, ona se kao takva situira na rubu. A upravo mu ta svojevrsna margina i rubnost, kako u odnosu na sam akademski svijet, tako i u odnosu na većinski narod, zapravo omogućuje da otkriva i ukazuje na slijepe pjege većinske historiografije. Jedna od njih je Višnjićeva reperiodizacija nedavne povijesti. Pa dok službena historiografija godinu 1945. navodi kao prekretničku do mjere da se smatra kako su se u toj

godini izmijenili svjetovi, Višnjić četrdesete godine prošlog stoljeća u Hrvatskoj vidi u stanovitom kontinuitetu. To da on Pavelićevu NDH i Bakarićevo NRH vidi kao svojevrsnu cjelinu, kao svojevrsni kontinuum, posve sigurno nije uobičajeno. Recimo, to što su hrvatski Srbi imali osjećaj – nije važno je li taj osjećaj doista bio utemeljen u stvarnosti ili ne, nego je važno da ga je autor detektirao kao postojeći, pa je kao takav i ravnao njihovim ponašanjima – da se nepravda prema njima iz Pavelićeve Hrvatske do neke mjere samo prelila u Bakarićevo, od one je vrste uvida koje ovakve knjige čine važnima. Uostalom, u tom su osjećaju, dakako, svaki s drukčijim intenzitetom i u drugom registru, participirali i spomenuta trojica političara koji su nastradali u čistkama. Stoga se s priličnom vjerodostojnošću može govoriti o postojanju atmosfere nezadovoljstva svojim položajem u hrvatskih Srba, koji su za sebe smatrali da su u pobjedničkoj poziciji u odnosu na Hrvate, pa stoga zaslužuju i drukčiji tretman.

Pamćenje srca i razuma

Ima tu i otkrića koja sam autor ne eksplicira. Zanimljivo je ono koje govori o tome kako se Žigić, kao najistaknutija figura od trojice političara, u to vrijeme grube retorike i nasilnih poteza, zalagao za neku vrstu političke korektnosti. Naime, u završnoj fazi obračuna s njim morao je istražiteljima objasniti zašto se nije slagao s tada vrlo popularnim javnim izrugivanjem s ruskom kulturom i jezikom. Smatrao je da ako je sovjetska politika već zastranila, to ipak nije dovoljan razlog da se zagrebački karikaturisti i humoristi izruguju s jezikom jednog Dostojevskog.

Na kraju ono najvažnije: knjiga ruši u zadnjih dvadesetak godina pomno izgrađivan mit o Beogradu kao gotovo pa svetom mjestu za hrvatske Srbe. Upravo je Žigić, kao ministar najvažnijeg resora za vladu jedne komunističke države, pokazivao da po svom političkom habitusu pripada hebrangovskoj partijskoj liniji. U tom smislu i ne treba čuditi njegova smrt za vrijeme služenja kazne na Golom Otoku. Naime, kao ministar industrije Žigić je gledao samo kako da zaštiti hrvatske interese, već je tada smatrao da se Slovenija u industrijskom smislu favorizira i nastojao je da novci iz centrale budu usmjereni u Hrvatsku. Iako se kao komunist izgradio u Beogradu, kao hrvatski ministar nikada se nije okretao tadašnjoj metropoli. Štoviše, Žigić je bio političar koji je industrijalizirao Zagreb. Za njegova mandata u Zagrebu, a ne u provinciji, kako su neki htjeli, izgrađena je tvornica parnih kotlova na Žitnjaku, tvornica mlinskih strojeva u Stupniku, Bratstvo u Velikoj Gorici, izgradio je zgradu Optike, udario temelje Industrijskog, zadržavao u Hrvatskoj strane stručnjake i za hrvatsku industriju kupovao skupe strojeve. Može li se uopće zamisliti veća odanost i lojalnost domovini u kojoj živiš? Takav Žigićev politički profil pogotovo se doima nestvaranim u kontekstu svježih sjećanja na devedesete kad su se Srbi, što sami, a što uz pomoć Hrvata, zagledali u Beograd, zanemarujući vlastitu tradiciju u kojoj dominiraju likovi poput onoga davnog ministra industrije.

U svemu tome sam autor uopće nije neutralan. To eksplicitno navodi kad bez zadržke konstatira da mu je od trojice njegovih junaka lik Opačića najdraži, a neutralnost ne pokazuje ni na stranicama na kojima otvoreno prokazuje nakardnu pragmu komunističke političke elite. Uz sve, upravo je i ovo preuzimanje rizika oko svrstavanja dodatna kvaliteta ove knjige. Autor samo pokazuje da je napisano pamćenje nužno i pamćenje srca, a ne samo razuma. ■

Srbi u Hrvatskoj

Zavičajni rječnik istočne Slavonije

Đorđe Nešić

Što su ajmokac, askurdel, babuš, bosiljkača...

Z*avičajni rječnik* ima namjeru da, bez naučnih pretenzija, okupi riječi karakteristične za dio prostora Podunavlja, prvenstveno iz Bijelog Brda, pokoju iz Dalja, Borova, Aljmaša, Erduta, Osijeka, Vukovara i drugih mjesta. Riječi su, sem slovenskog, mahom njemačkog, turskog i mađarskog porijekla. Rječnik se radi u saradnji sa Žarkom Nešićem iz Groningena u Holandiji i njegovi prilozi označeni su sa – žn. Budući da se radi o rječniku u nastajanju ovdje donosimo natuknice samo za prva dva slova.

A

ĀDŪT – najjača karta u igri, npr. u beloti. Adut je makova!

ĀJMOKAC – vrsta jela; kuvana piletina s pirinčom. Recept: Izdinstati 2-3 glavice crnog luka isjeckanog na kockice i pile isječeno na komade. Dok se ovo dinsta, obariti dvije šake pirinča. Kad luk i meso omekšaju, dodati so, papriku i vegetu, obareni pri-nač, te naliti vodu. Kuvati na tihoj vatri pa, ko voli čorbasto, skinuti sa šporeta ranije, a ko voli nagusto, ostaviti dok čorba ne uvri. U Vojvodini ajmokcem nazivaju sos od bijelog luka.

ANDRĀK – nevolja, zlo, đavo. Andrak će ga znati! Andrak te odn’jo!

ANDRĀMOLJA – drangulija, sitnica. Stalno dovlači kuć kojekake andramolje.

ANGÍNA – platnena navlaka za pejrani jastuk ili dunju.

ĀNŠLOG – sumporna traka za dezinfikovanje vinskih buradi. Puca mi glava od onog vina. Sigurno j` bilo zdrav` anšlogovano!

ĀNZO – vrsta kartaroške igre. Anzo je naziv za crvenog untera u mađarskim kartama. Igraju četiri igrača, s po osam karata, izvlačeći međusobno po jednu kartu, uparujući ih i odbacujući. Kome ostane anzo – taj je izgubio. Ovu igru rado su igrala djeca, sprdajući se gubitniku: Anzo, anzo!

ASKŪRÐEL – najstariji predak (otac, djeda, pradjeda, čukundjeda, navrndjeda, kurajber, kurdel, askurdel). Kad se nešto davno desilo: To ni tvoj askurdel ne panti.

B

BABIJE UVO – crvenkasta gljivica čudesnog izgleda (*Peziza aurantia*) koja naraste na truloj grani. Spada, zajedno sa visibabama i kukurijekom, u vjesnike proljeća koje djeca prvih lijepih proljetnih dana traže po Čotovima. (žn)

BÁČO – hipokoristika za oca; očevi nisu zvani tatom, nego bačom, zlatom, milom, lelom, lalom, brācom...

BADĀVE – uzalud, ni za šta. Radiš (bam) badave.

BADNJE VEČE – u sumrak, 6. januara, domaćin unosi slamu u kuću. Kad uđe, pitaju ga Šta nosiš? On odgovara Sira, masla, leba i zdravlja. Potom ga zasipaju pšenicom i orasima, te raspoređuju slamu po podu i na sto na kojem će se večerati fiš paprikaš. Djeca tu noć prespavaju na slami.

BADRLJICA – patrljak, ostatak (ruke) Kad ga je ošin’jo onom svojom badrlj’com...

BAGA – na vrhu vesla (ali i ašova, a ponekad i drugog alata) mali, poprečno postavljen nastavak koji omogućuje da se veslo bolje uhvati (žn)

BAGŪŠ – sitan i djelomično nago-reo duvan koji zaustane na dnu lule, uopšteno loš duvan, u izreci - Ne vrijedi ni po lule baguša. (žn)

BÀGRAN – bagrem; *Robinia pseudoacacia*. Drvo porijeklom iz Kanade, široko rasprostranjeno na panonskom prostoru. Raste najčešće ukraj lija (čelo lija) i u obriježima. Koristi se za ogrjev, za građu, ogradu, kao trklja, stupac u vinogradu, za egije čikla. Bagrem je drvo velike otpornosti na vlagu. Bagremov cvijet, u godinama kad bagrem medi (a treba da se usklade temperatura i vlažnost vazduha), dobra je paša za pčele koje prave cijenjени bagremov med. Nekađ su djeca bagremov cvijet koji medi isisavala kao vrhunsku poslasticu.

BĀJBOK – zatvor, apsana (žn)

BĀJIN – vrsta ribe – *Aspius aspius*, bucov, bolen. Jedina bezuba riba među grabljivicama. Nedostatak zuba kompenzuje brzinom olimpijskih šampiona i repom kao pratljača. Kad lovi kedere, liči na siledžiju koji se s ulice zalijeće u birtiju, porazbija sav inventar, eksira pića iz razbijenih čaša i povlači se bučno na ulicu. O siledžijskom karakteru bajina svjedoči isturena donja vilica, snažni široki rep kojim šamara sirotinju i nabildano tijelo koje doseže i preko 5 kg. Zagovornik snage, živi plitko, površinski, ne zalazi u dubinu. Meso mu je bijelo i ukusno, ali nije odviše cijenjeno zbog mnoštva sitnih kostiju.

BĀJIR – brijeg; u Podunavlju se bajirom naziva brijeg nad rijekom nastao erozijom. (žn)

BAJLĀG – zakrpa; najčešće komad gume koji se umeće na oštećenu gumu bicikla, traktora ili prikolice.

BALA – 1. svežanj slame ili djeteline, uvezan mašinski manilom. 2. slina – Cure mu bale (u) usta..

BALAVAC – 1. nedorastao, nedozreo momčić. On da mi kaže, balavac jedan! 2. vrsta ribe, *Acerina cernua*.

BALEGA – kravlji izmet

BĀLTA – sjekira, kao oružje. Serežani su nosili mjedene balte kao simbol službe. (žn)

BAMBRK – mjehurić; šalj. Soda voda – bambrk preduzeće.

BĀMBUS – 1. vrsta pecaljke 2. vrsta pića; crno vino pomiješano sa sokom, u omjeru 2:1

BĀNAK – dio zidane peći. Peć za lebac, koja se zvala pekara, u starija vremena češće se zidala u kući nego u avliji, pa je tako mogla da služi i za grijanje. Ložište je bilo u kujni, a tijelo peći u sobi, izvedeno tako da se na njemu moglo i sjediti ili ležati. Najčešće se zimi maloj djeci prostru opaklije na banak, pa ona tamo na toplom spavaju (Djeca na banak!). Prema zidu, s obzirom da je tijelo peći polukružnog oblika, ostaje jedan teško pristupačan prostor koji se, bez penjanja na peć, ne može ni okom vidjeti ni rukom dosegnuti, pa ako nešto tamo slučajno padne, teško se nalazi. Odatle izreka za nešto što se zagubilo – Kao da je palo za banak! (žn)

BANDALÓZA – bangaloza; probisvijet, skitnica. Avoj Mile, ti si bandaloza / Tebe vole i krava i koza.

BĀNDĀR – vrsta ribe – *Perca fluviatilis*, grgeč. U dva kroki opisa, to je mali nasilnik maskiran u kicoško odijelo ili trgovački putnik s nalogom za ubistvo. Detaljnije, bandar je obučen u akvarel-zeleno odijelo, košulju srebrne boje, sa žutom leptir mašnom i narandžastim udovima. Pliva brzo i usput nasilno obara s nogu naivne domaćice (kesege, deverike) i lakomislene uspaljene tinejdžerke (bodorkе, crvenperke). Proteine zakačene na udicu proguta do repa. Nakostriješene frizure i podignute kragne, kočoperno će ubosti neopreznog ribolovca. Meso mu je vrhunskog kvaliteta, ali bandara je teško očistiti.

Struganje bandara: – domaćice mu kroz usta proture dršku varjače, pa ga stružu nazubljenim nožem, – sadisti ga, prije struganja, ture u vrelu vodu, – najbolje je na tanku letvicu zakucati ekserčićima tri čepa s pivske flaše.

BANDÉRA – elektrifikacija sela, sprovedena u 20. vijeku, mijenja pejzaž Panonske nizine; pretežno horizontalan, on sad dobija vertikalni element. Narodni pjevač nije mogao da ostane ravnodušan na ovo pa je, pod uticajem modernih kretanja u svjetskoj poeziji, spjevao slijedeći bečarac: *Ide Žika i nosi banderu, / misli rulja da je došla struja!* Nešto tradicionalniji pjevač kaže: *Popela se žaba na banderu, / pa se kerі što je na banderi*, a lascivni je, zamjenivši drugi dio ovog distiha, primjenio leoninsku rimu: *češe picu o trofaznu žicu!* (žn) **BANGĀV** – prvobitno onaj koji ima

bolesne noge, koji hramlje, ali se ovaj pridjev proširio u Podunavlju i na ostale dijelove tijela pa neko može biti bangav u ruke (ako nije kadar uobičajene radnje rukama da uradi), a može se čak i uopšte biti bangav (Sav je bangav!). (žn)

BARĀBA – lola, bečar; izraz niskog pežorativnog naboja; ponekad kao šaljivi prekor, ili, čak, pohvala – E, prava si baraba!

BÉNGO – đavo. Kad se neko neuobičajeno ponaša – K’o da j’ uš’o bengo u njega!

BDENIJE (BDÉNJE) – noćna služba u pravoslavnoj crkvi pred neki veliki crkveni praznik; bdenjem se naziva i sjedenje cijelu noć uz pokojnika. (žn)

BIBER – 1. nezaobilazan začín za supu, opjevan u bečarcu *Djevojka je biber kupovala, /Otkud novci za()biber djevojci?!* 2. vrsta crijepa, nevalovit, krem boje. (žn)

BICĚKLI – bicikl; baciklo; bacikla, beciklo, paciklo – popularno prevozno sredstvo u ravnici (žn)

BĪRKA – guska, u dječijoj igri Birke moje, od`te ovam`! (žn)

BISKA – konjsko ime

BIJÉLA RIBA – zajednički naziv za manje kvalitetnu i na tržištu jeftiniju ribu, ribu lošijeg okusa s mnoštvom kostiju. U ovu kategoriju spadaju babuška, bajin, bodorka, crvenperka, deverika, kesega, mrena, tolstolobik, proftiš...

BJELĚCA – 1. vrsta šljive; 2. vrsta trešnje 3. naziv za bijelu ribu.

BJELÒBRDSKA KULTÚRA – Bijelo Brdo je važno po arheološkim nalazima iz neolita i bronzanog doba (transdanubijska kulturna grupa), te po dvije srednjovjekovne nekropole: jednoj avarsko-slovenskoj iz 8. – 9. vijeka i drugoj, iz 10. vijeka, koja je postala eponim bjelobrdske kulture.

BJELÒTREP – onaj koji ima bijele trepavice. U kulturi gdje je ideal garava kosa, ovo je prilično velika fizička mana. Bjelotrep si ko da te Švabo prav’jo! (žn)

BJĚLOV – najčešće ime za psa bijele ili žućkaste dlake (vidi i pod garov). (žn)

BLJÚZGA - prezime nepostojeće carice; u značenju nikad se nije dogodilo – To je bilo u doba Marije Bljuzge.

BOB – *Vicia faba* – povrće iz porodice mahunarki. Najčešće se kuva kao čorbasto jelo. Zbog specifičnog mirisa i okusa nije baš opšteomiljen. Bob je poznat i iz izreke kojom se prijeti da će se stvari nazvati pravim imenom - Reći ćemo popu pop, a bobu bob! Pošto su ovu izreku često koristili političari bivšeg režima, čudno je da se nijedan aparatčik nije sjetio da izreku dotjera - Reći ćemo popu pop, a topu top! Em je rima bogatija, em je top respektabilno oruđe. A proizvođačima opijuma za narod se ionako stalno prijetilo. U izreci za nešto bezvrijedno – Ne vrijedi ni pišljiva boba.

BÓDORKA – vrsta ribe – *Rutilus rutilus*, žutooka, žutoperka, budovoljka. Ribica nalik crvenperki, crnka crvenih grudi. Ulična frajla koja ni noću ni zimi ne ide kući. Iako se hrani zdravom biljnom hranom i bavi se plivanjem, ima problema s održavanjem vitke linije. Nije lijepa baš kao crvenperka, ali som,

Srbi u Hrvatskoj

smuđ, bandar i štuka drže se one da izbi-
rač nađe otirač. Bodorka oduzima nevi-
nost pecarošima početnicima.

BÒGAZ – rukavac kojim iz mrtvaje
ili bare otiče i dotiče voda. Hidronimi
u Bjelobrdskom ritu: Alaski bogaz,
Brzi bogaz, Kucarni bogaz, Selakov
bogaz...

BOKTER – čuvar pruge

BÓLJA – bolest; u kletvi (Da Bog
da) bolja te odnijela!

BOMBÓNE – Sličica iz
šezdesetih: u dućanu, u staklenim
teglama, su tri vrste bombona: svileni,
kiseli i ljuti. Prodaju se na mjeru, na
deke. Najbolji su svileni jer su filovani
čokoladom. Ulazim u dućan i kažem:
Čika Ostoja, daj mi miješani bombona
za banku!

BÓROVSKA BABA – Kažu da je u
Borovu živjela neka baba koja je cijeli
život radila svima sve u inat (uz očin),
pa kad se ugušila u Dunavu, voda ju je
odnijela uzvodno. Ostalo u izreci kad
je neko zadr. Radiš sve uz očin k'o
borovska baba.

BOSILJKAČA – struk suvog bosilj-
ka za svećenje vodice. Sveštenik s đa-
cima (dječaci u odeždama) ide od kuće
do kuće. Pri prolasku kroz avlinska vra-
ta, đaci pjevaju vojordanje. Sveštenik
umaće bosiljkaču u osvećenu vodu i
sveti kuću i ukućane koji ljube krst.

BREZÒBRAZAN – bezobrazan.
Znaš šta, dječko! Ti s' zdrav' brezobra-
zan!

BROCĀK – ranac. Ovaj moj o's'o u
alas'nu, a zborav'jo brocak.

BRUČKA – ženska stidna dlaka. A
bručke j' imala take – et' k'o ti tvoji
brkovi!

BÛBREG – izbočenje na gumi bici-
kla, traktora ili prikolice koje se rješava
bajlagom. *Bijeli bubregi* – naziv odmila
za svinjska jajca koja će, nakon štroje-
nja, biti izdinstana s lukom.

BUČKA – bučkal; ribolovački
pomoćni alat za lov soma. Izrađen je
od drveta (crvena vrba ili lipa). Ovaj
duguljasti predmet alas drži jednim
krajem u ruci, a drugim bučka po vodi.
Početkom juna, kad zarude višnje i
dudinjne počnu da opadaju, po mirnom
vremenu, najbolje uoči grmljavine, bu-
čkaroš izlazi na vodu gdje pretpostavlja
da ima somova i bučka. Za egiju čikla
zavezan je konopac, koji na dubini od
3-4 m završava crvenom kičankom,
velikom udicom i mamcem (pileća
crijeva, džigerica, nekoliko durbahera,
snop glista i sl.). Som se, iznerviran
zvukom bučke, diže sa dna i prihvata
mamac. Opasno je konopac s mamcem
držati obmotan oko ruke. Nekoliko ala-
sa dunavske su ale odvukle na dno.

U Vukovaru, za prigrlupog čovjeka,
kažu: K'o da ga je Antal ulovio na bu-
čkalu! (Borivoj Čalić)

BÛČUR – smotuljak, zavežljaj,
svežanj; u žargonu – krupan muški
polni organ.

BÛJTĀR – pseće ime za čobanskog
kera.

BULJÒKAN – čovjek ispućenih
(izbuljenih) očiju.

BUMBĀR – bombarder među inse-
ktima. Kad neko otekne od pića, kažu:
Podaduo je ko bumbar! ▯

Između hrvatske domovine i srpske otadžbine

Čedomir Višnjić

Poezija i historija – o poeziji Srba u
Hrvatskoj

Ako je suština prošlovjekovne histo-
rije ovih prostora njihova bijeda i
zaostalost, pretvorena u politiku
i zločin, ozbiljno je pitanje u kakvoj
relaciji ona, historija naime, može biti s
pjesmom i pjesništvom ovdašnjih ljudi,
pa i Srba, koji su živjeli i eventualno pre-
živjeli to vrijeme u Hrvatskoj. I ne zbog
onoga što je napisao Theodor Adorno
o Auschwitzu i poeziji, mi ovdje ipak
polazimo od tzv. razumnog kompromisa
i prihvatamo da se podnošljivost življe-
nja dobrim dijelom zasniva na vještini
zaborava. Kao i uvijek i svuda i ovdje se
pjevalo po čitavoj širini i dubini fronta
kojeg je poezija (pjesnička krajina) drža-
la prema vremenu koje joj je i nametalo
okvir i davalo smisao i snagu, nepoznatu
sretnijim krajevima i ljudima. Snagu,
koju zbog njene prirode nikad nije bilo
lako razumno koristiti.

Od sudbine se odavde bježalo na sve
strane, narod u kolonama i seobama,
pjesnici po vremenskoj i tematskoj skali.
Jedni unaprijed, kunući i proklinjući i
svijet i svoje, poput braće Micić, drugi
unatrag, k manastirima, seobama, sve
do Rastka. Jedni su klikali slaveći novo
vrijeme i novog čovjeka, klečali pred
pobjednicima, drugi bugarili i klečali nad
leševima, proklinjući i prošle i pretpošte
pobjednike, nesposobni reći išta lijepo o
poraženima.

Prvi naš problem je prividno tehnički
i svodi se na rasterčenje imena – Srbi u
Hrvatskoj. Na mogućnost njegove koli-
ko-toliko normalne upotrebe u trenutku
u kojem se čitav protekli vijek skupio
oko njegove smradne bolesničke postelje
i ogromne otvorene rane. Pritisnuti tom
težinom, koju sami proizvode, ostaju i
oni koji ga mrze do poništenja i oni koji
ga, doduše oproštajno, slave do besmisla.
I jedni i drugi sa svojim zaupokojnim pri-
lozima, predstavljaju veliku nevolju onim
pripadnicima ove grupe, ovog dijela sr-
pskog naroda i hrvatskih građana, koji bi
da još nešto rade i urade, i to prije i više
na spasu matičnih kultura i društava,
nego samih sebe. Zato je depatetizacija
prvi i glavni duhovni zadatak vremena,
to važniji i izgledniji, što izgleda nepriro-
dniji. Jer stradanje i bol su neupitni, zlo-
čini također. Ali, budući su bili dovoljno
temeljiti, i budući je žrtva dramaturški
logično sarađi-
vala, u užem
i doslovnom
značenju,
moraju ostati
nekažnjeni.
To je razlog
zbog kojeg se s
njima ni u knji-
ževnom smislu
ne može Bog
zna šta napra-
viti, niti se je
napravilo, bez
obzira na sve
kletve i mrke

pogledu upućivane preko plotu. Ako
iko, mogla je to razumjeti kordunaška
pjesnikinja Dara Sekulić, gledajući spa-
ljeni skelet crkve u rodnom Kordunskom
Ljeskovcu:

Da bi se zgusnula u potok vremena
što bi da zaliječi
nijemost zločina,
kog ne mogu da potvrde riječi.
(*Crkva; spaljena 1942.*)

Koliki je kulturni doprinos prečanskih Srba?

A kad se krene na posao, već na pr-
vom koraku postavlja se pitanje definici-
je temeljnog pojma. Do kud se prostire
u duhovnom smislu, gdje ga ograničiti, i
opet da bi bio upotrebljiv, gdje ga pustiti
u širinu, da ga se ne bi historijski falsifi-
kovalo i zloupotrebljavalo. Da ostanemo
u starim vremenima, pa da se zapitamo,
na primjer, šta da radimo sa Srbima iz
Hrvatske kao što su Petar Preradović,
August Harambašić ili Milan Ogrizović?
Koji su to, ne samo doslovno shvaćenim
porijeklom, već čiji se i rad, gotovo u cje-
lini, može smjestiti, tematski i značenj-
ski, među graničnike u koje se smješta i
cjelina kulturnog doprinosa prečanskih
Srba. Što uraditi sa onima koji su otišli
u Beograd, i odatle sa sigurne udalje-
nosti, vodili rat sa Hrvatima? A otišli su
sa jakim i ljudski svakom razumljivim
razlogom. (U čitavoj priči puno je jakog
kolorita i malo crno-bijelih tonova.)

Smijemo li stvar racionalizovati tako
da dvadeseto stoljeće u historiji Srba iz
Hrvatske shvatimo kao vijek njihovog
nestajanja u zakašnjelom ali konačnom
trijumfu nacionalizama, pa je i određeno
rasplinjavanje pojma logična posljedica
te činjenice, koja kao da je neupitna u
ovom našem vremenu? Kako osjetiti i
odrediti granicu između uništenja i sa-
moponištavanja? I kome se tu, u vijeku
zločina, egzodusa i terora svake vrste, što
smije prigovoriti? U mladenačkoj zbirci
pjesama iz 1956. godine, Čedo Prica
kao da je pjevao u ime svih onih koji su
odlazili:

I grobovi su ovdje za domaće ljude.
Ne dolazi,
tvog obora nema, ni runa
da ti čarape pletemo.
(*Stranac zavičaja*)

Kako definisati identitet i kulturu
koji po kriterijima nastanka i opstanka
ovdašnjih nacionalizama ne zadovoljava-
ju minimalne kriterije individualizacije;
nema centralne institucije sa iole zna-
čajnijim kontinuitetom, nema glasila,
novina, časopisa sa jasno određenim
programom, nema martira, ni velikana
romantičarskog definisanja identiteta.

Očito, definicija mora biti povijesna
i mobilna, promjenjiva, kad je već riječ
o prostoru stalnih dolazaka i odlazaka.
Ne vrijedi to samo za Srbe iz Hrvatske,
ali ovdje se s tim saznanjem mora po-
četi i završiti. Razumijevanje tog pojma
mora biti razgraničeno, da bi se doprlo
do njega potrebno je napipati ga u nje-
govom gnijezdu u međuprostoru tvorbe
hrvatskog i srpskog nacionalizma. Da bi
se, ako ništa drugo, omogućilo smješta-
nje onog što danas nazivamo, tehničkim
terminom, jugoslavenskim. Osjetiti ga

onim i onakvim kakav on jeste u moder-
nom vremenu; sa najvećim dijelom naci-
onalno osviještenog kulturnog doprinosa
uloženog u cjelinu srpske kulture i naci-
je, od Orfelina i Save Mrkalja naovamo,
a sve vrijeme igrajući ulogu negativnog
fermenta u stvaranju hrvatskog naciona-
lizma.

Kako se riješiti poezije bugarenja

Dvadeseti vijek je tu najzanimljiviji.
Politički značaj teme je neprirodno na-
rastao, on je i određivao granice širinom
zahvata zločinačkog nauma, historijski
i kulturni doprinos išli su svojim ne-
ovisnim putem. Osviještene brige za
baštinu i kulturni rad Srba koji su živjeli
sa i među Hrvatima, bilo je samo izu-
zetno. U tom pogledu se izdvajaju tek
vremenski fragmenti: prvih desetak
godina, druga polovina tridesetih, druga
polovina četrdesetih i proturječna i tra-
gična posljednja decenija tog napornog
stoljeća. Sve u svemu, tridesetak godina
kakvog-takvog rada, prema petnaestak
godina rata i više od pola vijeka rasula i
bezbrige. Periodi stagnacije prekidani su
intervalima sunovratnih padova. Osjetio
je to svojom pjesničkom riječju Nebojša
Devetak u pjesmi *Otadžbina i domovina*:

Jedna mi je ko bajagi majka
druga ko bajagi maćeha

...

svakim danom sve sam im manje sin
a sve više otac.

Upravo u ovim stihovima, nesvjesno,
kao i što priliči umjetniku riječi, Nebojša
Devetak je ponudio izlaz iz problema i
teme koji muče i njega i njegove čitaoc.
Knjiga koju čitalac drži u ruci, jedan je
od "očinskih" poslova i poduhvata, jedno
od djela, oslobođenih suvišnog stida,
koja tvore i ono majčinsko i ono maće-
hinsko, potvrđujući takvim očinskim sta-
vom i odnosom da je stvaralačko djelova-
nje unutar srpske nacionalne kulture, a u
stalnoj komunikaciji sa Hrvatskom, bez
neprijateljstva, koliko infantilnog toliko
i inferiornog, jedino što liči na rješenje
svih naših starih i novih dilema. Na taj
se način izvlačimo iz zagrljaja mržnje
i prepuštamo je njenim nosiocima,
bježimo od bugarke zabrađenih žena,
kao jedine ponuđene nam perspektive.
Učestvovali smo u stvaranju i jedne i
druge spomenute kulture i iz toga mora
proisticati naš odnos prema njima.

A o odnosu poezije i historije, kad su
Srbi iz Hrvatske u pitanju, valja da je naj-
ljepše slutio Vladimir Popović u pjesmi
Moja Krajina, koji je svjedočio jednom
velikom zlu i kao da je znao sva buduća:

A tvoje muke što putuju svijetom
možda će Pjesnik, dostižući svuda,
u živi kamen da ureže dlijetom?
Ili će možda da objavi čudo
o smrti nade? Je l' to može biti:
a onda kuda iz sudbine ove?!

I ovdje je muka nadvladala pjesnika
i nije mu dala da iskleše antologijske
stihove, ali misao nam je svima i suviše
dobro poznata, pa kad smo se već odlučili
na bolnu zloupotrebu poezije u nepo-
etskom tekstu, neka prođe i ova istina sa
same granice historije i pjesništva. ▯

Temu priredio Rade Dragojević

Bože, sačuvaj me Amerike!

Katarina Luketić

Ako Ameriku ocjenjujemo kao monolitnu zemlju i ako stajališta Amerikanaca izjednačimo sa stajalištima Georgea Busha, Donalda Rumsfelda, Roberta Kaplana i današnje američke administracije, onda činimo isto što ta administracija čini kada poistovjećuje Bin Ladenu, Sadama Huseina, Arape, muslimane, pa i sve nekršćanske narode

Ziauddin Sader i Merryl Wyn Davies, *Zašto ljudi mrze Ameriku?*, prevela Jagoda Splivalo Rusan; Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

“**Q**ni mrze našu slobodu – našu slobodu religije, našu slobodu govora, našu slobodu glasanja i okupljanja i međusobnog neslaganja... Amerika je cilj napada zato što smo najsvjetlija zvijezda vodilja slobode i povoljni prilika u svijetu. I nitko neće ugasi to svjetlo.” Tako je George Bush neposredno nakon 11. rujna 2001. govorio svojoj naciji, i njegove su riječi, u te dane straha, histerije i frenetičnog nacionalnog zaklinjanja, bile većinom primljene kao božanska utjeha i neprieporna patriotska dogma. Pitanje *Zašto nas mrze?* vrtjelo se poput pokvarene ploče američkim medijima, postavši za većinu komentatora – ponajviše konzervativno-desničarskog usmjerenja, jer u javnost se gotovo isključivo puštao njihov glas – izvorštem svake analize i interpretacije onoga što se dogodilo. Kao posljedica takve situacije – užasne pogibije oko tri tisuće ljudi i američkoga medijskoga *brainwasha* koji je nakon toga uslijedio – zavladała je, između ostaloga, u kolektivnoj svijesti građana SAD-a bipolarna podjela svijeta; podjela na dobre (predsjednikove ljude, Amerikance, bijelce, kršćane...) i loše (Busheve kritičare, Arape, muslimane...); na civilizirane (odane američkom modelu demokracije) i *osovinu zla* (u kojoj se, osim trenutačno aktualnih Iraka, Irana i Sjeverne Koreje, zapravo može naći svaka država koja ne podržava stajališta američke vlade); na ljude čiji su životi *više vrijedni* (stanovnici SAD-a, poginuli 11. rujna...) i one zaostale, agresivne i *demonške* skupine i narode koje se treba osvojiti i podučiti zapadnim vrijednostima i kojima se mogu bez skrupula uskratiti i najosnovnija ljudska prava (kao zatvorenici-ma u zaljevu Guantanamo), itd.

Danas, dvije godine poslije, Bush prema svim anketama više nema većinsku podršku američkoga naroda i ako njegova administracija u narednoj godini ne proizvede novi mamac za birače – primjerice, u obliku novih radnih mjesta, jer posljednjih je godina oko dva milijuna ljudi u SAD-u ostalo bez posla, ili pak pronalaženja novog državnog neprijatelja kojega će se u spektakularnoj pentagonskoj režiji uspjeti, za razliku od Iraćana, pokoriti – njegova je vladavina završena. No, jasno je da odlazak jednog arogantnog, neprosvijećenog i nasilnog državnika ne znači i promjenu čitavog

američkog političkoga *backgrounda*, njegove moći i strategije prema drugim zemljama (a strategija desničarskih *spavača* trasirana je već u vrijeme Ronalda Reagana) te promjenu vladajućih predodžbi o važnosti i *beskonačnoj pravednosti* jedne nacije te stereotipova, neznanja i ravnodušnosti s kojima se ta nacija odnosi prema drugima.

Svijet kao američka kolonija

Analiziranje kontinuiteta američke imperijalne politike te niza ekonomskih, vojnih, kulturoloških... aspekata koji su tijekom desetljeća utjecali na stvaranje sve izrazitijega neslaganja ili “mržnje” prema Americi, jedini su način da se razumiju događaji od 11. rujna te rastući broj terorističkih akcija diljem svijeta, i to akcija ne uvijek vezanih uz ono što su zapadni mediji bombastično krstili kao islamski ekstremizam. Od te pretpostavke da su važni dublji uzroci i kontekst neslaganja i neprijateljstva krenuli su Ziauddin Sarder i Merryl Wyn Davies u knjizi *Zašto ljudi mrze Ameriku?*, čiji je nastanak izravno potaknut upravo 11. rujnom. U knjizi se navode brojni primjeri američke dominacije i kontrole u svijetu, od vojnih intervencija u drugim državama, manipulacija u MMF-u i WTO-u i negiranja međunarodnog prava, preko medijskoga monopola, do skrivenijih očitovanja američke nadmoći u mitovima o Divljem zapadu i osvajanju zemlje, popularnoj kulturi, vesternima, serijalima i holivudskom *way of lifeu*. Analiziraju se, također, retorika mržnje i isključivosti, raširene predodžbe o drugima, osobito o islamu kao *najdručkijoj Drugosti* te lakoća kojom se neznanje o ostatku svijeta pretvara u znanje/upućenost koja potom opravdava određeno djelovanje ili, pak, služi za odašiljanje poruke (učvršćivanje *trade marka, branda*) o Americi kao najdemokratskijoj, najrazvijenijoj, najbogatijoj i najslobodnijoj zemlji svijeta.

Za Ameriku, tvrde autori knjige, cijeli je svijet kolonija; a to je stajalište osobito izraženo nakon pada Berlinskoga zida i raspada SSSR-a kada je SAD postao jedina svjetska super sila. Da tako i ostane, dobrim dijelom pobrinuli su se stratezi desnice koji su u dokumentima o planu obrane s početka devedesetih zapisali da se svim sredstvima mora onemogućiti pojavljivanje još jedne super sile, eventualnog rivala SAD-u, što se dobrim dijelom odnosi i na *slabljenje* ujedinjene Europe (nažalost, o tom aspektu u knjizi nema govora).

Ako je cijeli svijet američka kolonija, onda ono što ugrožava Ameriku ugrožava i taj svijet, pa je shodno tom krajnjem argumentu *brige za dobrobit drugih* dopušteno vojno intervenirati ili pak činiti raznorazne ekonomske, trgovačke, političke... pritiske da bi se štitili američki interesi, odnosno interesi cijelog imperija. Na drastične razmjere američkog hiperimperijalizma ukazuje već i popis naveden u knjizi od 134 vojne intervencije koje je SAD poduzeo u posljednjih 111 godina; a učestalost intervencija u pojedinim dijelovima svijeta prema godinama lijepo pokazuje kako se interes SAD-a i interes globalnog kapitala pomicao po kontinentima, od Južne Amerike (nema zemlje u kojoj nije bila angažirana američka vojska), preko Istočne Europe, Dalekog istoka, pa do Bliskog istoka. Osim tog izravnog oružanog upadanja u druge zemlje, SAD je razvio vrlo složene,

s sofisticirane oblike kontrole i dominacije nad ostatkom svijeta, osobito nad zemljama Trećeg svijeta; i to ponajviše s pomoću manipuliranja i upravljanja Svjetskom trgovinskom organizacijom i Svjetskim monetarnim fondom, politike *liberalizacije tržišta*, ucjena kamatnim stopama i uopće pomoću niza mjera kojima su mnoge zemlje – a u knjizi se govori čak o dvije trećine svjetske populacije – stavljene u podčinjavajući i ovisnički položaj.

No, model nadziranja i osvajanja drugih, redovito udaljenih zemalja, u svrhu ostvarivanja političke nadmoći ili ekonomskog bogaćenja, koji se često odvija pod izgovorom brige za dobro drugih – izvorno je europsko naslijeđe. Premda navode primjere kolonizatorske svijesti i uništavanja izvorne kulture koji su provodili Europljani – Kolumbo i osvajači te anglosaksonski doseljenici, autori ove knjige ipak pokazuju višak razumijevanja za europski imperijalizam. Naime, nakaznost američkoga hiperimperijalizma, u kojemu često ponašanje države diktiraju interesi biznisa i velikih korporacija, ne može umanjiti ono što je Europa tijekom stoljeća činila u zemljama Trećeg svijeta. Pa čak i u slučaju da je Europa, kao što tvrde Sarder i Wyn Davies, prošla svojevršno katarzu i djelomično osvjestila svoje kolonizatorsko naslijeđe.

Pravedniji od Boga

Osim toga, i mit o islamu kao zločinačkoj i zaostaljoj religiji te cijeli niz predrasuda i negativnih stereotipa o Orijentu, Istoku i muslimanima stvoren je na europskom tlu, u europskim vjerskim, političkim, akademskim i intelektualnim zajednicama tijekom stoljeća. Taj je mit sada kroz filter američkih medija i američkog doživljavanja svijeta dobio svoj možda najoklajstreniji i najopasniji oblik, u kojemu je na djelu zastrašujuće pojednostavljivanje – musliman jednako ekstremist jednako terorist, i u kojemu je gotovo polovica svijeta proglašena sljedbenicima Al Qaide. Sarder i Wyn Davies vrlo dobro primjećuju da je stvaranje totalnog neprijatelja od islama postalo jedan od temelja američkoga kolektivnog političkoga identiteta i savršeni alibi pod kojim Busheva vlada realizira svoje interese.

U osnovi tih kolektivnih, američkih – ali dodajmo i europskih – imaginacija o islamu za autore ove knjige leži tzv. *znalačko neznanje* (pojam posuđujući od povjesničara Normana Daniela koji je njime tumačio odnos srednjovjekovne Europe prema islamu), odnosno uvjerenost da je nešto onakvo kakvo jest, bez obzira na to što postoje načini da se dokaže suprotno. Zaraza tim iskrivljenim predodžbama, predrasudama i banalizacijama ponajviše se širi putem medija, pa se stoga u ovoj knjizi često navode primjeri pisanja američkog tiska nakon 11. rujna. Među ostalima, mogu se pročitati i takvi bizarno-paranoidni komentari poput ovih da “postoji raspoloženje za nuklearni napad na Meku” (Rich Lowry) ili pak da je “teška i opasna pogreška, iz činjenice da su pojedini muslimani nedužni, naprečac zaključiti da su zemlje i društva u kojima oni žive neopasni. Islamska je kultura u

svojoj biti antizapadna, po svojoj je prirodi puna mržnje” (Karina Rollins).

No, uza sve mnogobrojne i zastrašujuće primjere antimuslimanskoga raspoloženja, jednoobraznosti i neznanja u prosuđivanju drugih naroda, autori se posebno trude pokazati *drugu Ameriku* koja izravno i javno kritizira vladajuću ratničko-osvajačku i ekonomsko-ucjenjivačku politiku svoje vlasti prema ostatku svijetu, citirajući stavove ljudi poput Roberta Fiska, Edwarda Saïda, Harolda Pintera, Doris Lessing, Noama Chomskog... (toj drugoj, nebushovskoj Americi posvećen je i odličan temat u prvom broju časopisa *Pantom slobode*).

Jesmo li isti?

Kako bi fenomen rastućega neprijateljstva prema Americi u svijetu što temeljitije razgradili, Sarder i Wyn Davies u tehnici bliskoj filmskome *short catsu* nižu i mnogobrojne primjere američke dominacije u popularnoj kulturi i industriji zabave. Riječ je o sofisticiranijim, vremenski dugotrajnijim i vjerojatno dubinski razornijim elementima koji, kako smatraju, dovode do uništavanja izvorne kulture pojedinog naroda, između ostalih i stoga što se ona u konkurenciji s američkim kulturnim proizvodima često doživljava kao zaostala.

O utjecajima MTV-a, nestajanju nacionalnih kinematografija pred naletom holivudske produkcije, mekdonaldizaciji te standardizacije i uniformnosti koju donosi američki model potrošačkoga društva..., pisali su i drugi autori. Sarder i Wyn Davies sumiraju, pak, takva razna tumačenja na jednom mjestu upotpunjujući to vrlo zanimljivim analizama pojedinih proizvoda kulture i poruka koje oni odašilju, kao što su, primjerice, serija *Zapadno krilo* i pojedini filmovi te osobito vesterni.

Sve u svemu, razloga da se “mrzi” Amerika ima napretek. No, problem i jest u tome da ako dopustimo da nas obuzme mržnja, kao što, primjerice, bijes obuzima junaka istoimenog, za Ameriku gotovo paradigmatškoga, romana Salmana Rushdija (objavljenoga uoči 11. rujna), onda se više ne razlikujemo od onoga kojeg optužujemo. Ako Ameriku ocjenjujemo kao monolitnu zemlju i ako stajališta Amerikanaca izjednačimo sa stajalištima Georgea Busha, Donalda Rumsfelda, Roberta Kaplana i današnje američke administracije, onda činimo isto što ta administracija čini kada poistovjećuje Bin Ladenu, Sadama Huseina, Arape, muslimane, pa i sve nekršćanske narode. Bipolarna podjela svijeta time se dodatno produbljuje i otvara se prostor sveopće ideologizacije u stilu *sukoba civilizacija*, pod čijom će se maskom zapravo u prvom redu provući interes globalnog kapitala.

Riječima autora knjige *Zašto ljudi mrze Ameriku?* – s kojima se u potpunosti slažem – mržnja rađa zadrstost, nesigurnost i paranoju, pa je stoga treba nadvladati. No, oni nadalje pozivaju Ameriku, na kojoj “leži sva odgovornost”, da nas izvede iz mržnje, zaključujući svoju knjigu-apel, pomalo neočekivano, riječima iz molitve Franje Asiškog. Zaključak možda jest efektan, ali i naivan, jer očekivati od Amerike da učini takav *saltomortale* kojim bi se rasplinula nagomilana “mržnja” i *olakšao* današnji svijet, u bližjoj budućnosti čini se iluzornim. ■

Tehnologije transfera

Prostori različitih brzina

Marina Gržinić
Margrz@zrc-sazu.si

Crno žensko tijelo kao traumatična stvarnost Nove Europe

U kolovozu 2003. Peti europski kongres feminističkih istraživanja održao se u Lundu u Švedskoj. Tema je bila *Europa, moć i rod*. U tom kontekstu na kongres na kojemu je sudjelovalo otprilike 700 žena iz cijele Europe, postavljeno je pitanje mogućeg identiteta nove Europe, onoga kojega će oblikovati 25 država Europske unije od 2004. godine. Predloženo je bilo traganje za mogućim jedinstvom/zajedničkim duhom, no pod kojim uvjetima?

Novi europski identitet

Moguće je uspostaviti analizu koja bi preispitala što su misleće akademске glave izjavile o Europi krajem svibnja 2003. Habermas je 31. svibnja 2003. objavio članak u *Frankfurter Allgemeine Zeitungu* koji je supotpisao Derrida, tekst koji treba shvatiti kao precizan odgovor i "pobunu" protiv povelje podrške SAD-u od 31. siječnja 2003. za rat u Iraku, koju su potpisale neke stare i neke nove države koje će postati članice Europske unije. Dana 31. svibnja Eco, Vattimo, Rorty i drugi objavili su u različitim, no jednako važnim dnevnim novinama, još neke tekstove potpore onome što je napisao Habermas. Tekstovi su u minimalno uređenim i prevedenim verzijama objavljeni i u *Zarezu*.

Pokušajmo pročistiti, da tako kažem, ono što bi to trebalo postati novi europski identitet, novi europski duh. Habermas je u svom tekstu pokazao dvije glavne točke koje zaslužuju analizu. Prvo, novu Europu treba shvatiti kao prostor različitih brzina, no u njezinu srcu ostaje, kako je to on nazvao – avangarda, jezgra sastavljena od najrazvijenijih europskih država. Tako on ponovno otkriva, premda pomoću ponešto nove retorike, priču o Zapadu i Istoku. Ta je razlika dalje razvijena u njegovom pogledu, koji shvaća Zapad kao duhovni okvir, obris koji je mnogo više od Europe, to je duhovno stanište povezano s individualizmom, racionalizmom i, posljednje, ali ne i najmanje važno, judeo-kršćanskim okvirom u potpunoj "simfoniji" sa SAD-om, Kanadom i Australijom (sve je to prema Habermasu!).

Moramo primijetiti da je izostavljen Japan, premda je taj zapadni duhovni okvir prije svega opis razvijenoga svijeta, to jest Prvoga kapitalističkog svijeta. Važno je uočiti da je azijskom prostoru, prema Trinh T. Minh-ha, vijetnamskom teoretičaru i filmašu, dodijeljena unutar Globalnoga svijeta, određena skupina odnosa dominacije i procesa oduzimanja posjeda/evakuacija povijesnih prostora. Opsesivna situacija gotovo svakodnevnoga oblikovanja formi uključivanja i isključivanja u svijetu.

Lice neoliberalne demokracije

Drugo, Habermas je prokazao još dvije pojave koje su po njegovu mišljenju temelj današnje Europe. Izjavio je da Europa ima dvije zajedničke karakteristike: totalitarne režime i holokaust. Ovdje moram postaviti pitanje i zapitati gdje i kada onda trebamo uključiti masakre na balkanskom

prostoru: Kosovo, Srebrenicu, Vukovar? Ono što je napušteno i oduzeto je upravo stanje nemogućnosti Europe da bude "sretno individualan i racionalan judeo-kršćanski entitet", kako je naziva Habermas. Ili drugim riječima u toj gesti možemo vidjeti čin ispuštanja, evakuacije i apstrakcije upravo te nemogućnosti koja danas sprječava europski dom (kako to naziva Vattimo) da bude potpuno zatvoren, dovršen i pomiren sam sa sobom. Masakri iz devedesetih godina na Balkanu moraju biti napušteni, apstrahirani i odbačeni kako bi taj pokušaj stvaranja europskog doma mogao biti uspješan.

Čak i više, ako pobrojimo sva akademska imena navedena gore a koja su ustala u obranu nove Europe, sve članove nove svete alijanse protiv đavla – izvan toga, tada ne možemo ništa drugo do priznati ono što je izjavila Alison M. Jaggar u razgovoru objavljenom također u *Zarezu*: na globalnoj razini takozvana neoliberalna demokracija ima lice bijeloga muškarca.

Vattimo ide čak i korak dalje u potrazi za novim europskim identitetom, otkrivajući da ako razgovaramo o identitetu tada je to nešto što je onkraj nacionalnih europskih država. No, ne daje li on jednostavno pozitivnu ocjenu onome što se ionako događa u stvarnom prostoru Europe? Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Svjetska trgovačka organizacija danas donose najvažnije odluke koje se tiču ekonomskog i političkog statusa i budućnosti niza država. Štoviše, slijedeći Agambena, moramo također ustvrditi da je ono što zanima Zapad genetski materijal, takozvana biomoć. Zapadne države nam danas određuju što ćemo biti u budućnosti i kakvi će biti naši životi, zanemarujući pitanje konstitucije nacionalnog identiteta. Vrijeme je da razumijemo da je već na djelu neoliberalni princip uređivanja država izvan njihovih nacionalnih interesa unutar globalnih ekonomskih, političkih i kulturnih imperativa.

Što su europski geni

Vattimo govori i o *genu socijalizma*, ponovno to obilježje, tvrdi on, koje može biti shvaćeno kao nešto karakteristično za Europu. Time on jednostavno stavlja u zagrade stvarne strahote socijalističke povijesti Europe. Povijest socijalizma *ne može* biti odvojena od svoga istočnoeuropskog naslijeđa. Gen socijalizma kako ga vidi Vattimo jest proces gutanja povijesti Istoka Europe, koji na taj način zapravo odvaja ona stanja nemogućnosti koja će nas normalno spriječiti da vidimo socijalizam ne samo kao proces humanizacije i prosperiteta.

Ako razgovaramo o genima, onda moramo istaknuti gen opresije, imigranata i ratova izvezenih iz jezgre Europe prema njezinim granicama ili izvan nje. Gen uključivanja ili isključivanja iz ili u Europu treba danas shvaćati prema Gail Lewis i kako je navela u svom referatu na kongresu u Lundu, također u obliku crnog ženskog tijela, tijela u stalnom procesu *traffickinga*, eksploatacije i uključenoga u različite priče suvremenog rasizma.

Zapadne države nam danas određuju što ćemo biti u budućnosti i kakvi će biti naši životi, zanemarujući pitanje konstitucije nacionalnog identiteta. Vrijeme je da razumijemo da je već na djelu neoliberalni princip uređivanja država izvan njihovih nacionalnih interesa unutar globalnih ekonomskih, političkih i kulturnih imperativa

Manipulacija Saskije Sassen

Ako razmislimo o takvim mjerilima i pričama koje oblikuju identitet nove Europe, tada ne možemo ne biti kritični prema pričama o osnaživanju gologa života što je na konferenciji u Lundu izložila Saskia Sassen. Njezino izlaganje o iracionalnoj moći koja se rasipa iz takozvanih ljudi bez državljanstva i života bez papira opasan je oblik akademske institucionalizacije i racionalizacije potpune opresije ljudi i tijela bez papira, bez prava, koji posjeduju samo svoje gole živote. Bez papira i zemlje oni možda ipak uspijevaju opstati u nekoj vrsti ilegalnog državljanstva, gotovo izmišljajući sustave života i načine preživljavanja, što Sassenova prikazuje, iz svoje akademske pozicije, kao novi oblik *vis vitalis*. Moja kritika je usmjerena upravo protiv te transformacije golog života u kategoriju opscene naslade, u kategoriju užitka, koja proizlazi iz nevjerojatno širokih oblika izmišljanja načina nadilaženja situacija najgorog uskraćivanja da bi jednostavno preživjeli. Sassenova je predstavila te priče i manipulirala s njihovim takozvanim tajnim moćima, na taj način osnažujući samo i jedino menadžerske akademske skupine u globalnom kapitalističkom sustavu koje danas pokušavaju racionalizirati, u svijetu gotovo paničnog globalnog kapitalističkog sustava, oblike uskraćivanja i gole živote milijuna. Milijuni su bez pravog i bilo kojeg državljanstva, no imaju maštovit sustav preživljavanja iz dana u dan! U osnaživanju svake, čak i najmanje organizacije preživljavanja golog života, prije nego su dekapitirani, Sassenova odvratno racionalizira potpunu bijedu i oblike apsolutne i totalne eksploatacije. Problem je u tome što Sassenova daje upravo taj racionalni okvir (kojega zadržava Habermas) koji će omogućiti modernom europskom administrativnom umu da se suoči sretno i napredno s takvim uskraćenim, nevidljivim i nemoćnim slojevima modernih društava. ■

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

vizualna kultura

Dnevničko dokumentiranje stvarnosti

Branko Franceschi

Na nacionalnoj godišnjoj likovnoj manifestaciji u organizaciji Pučkog otvorenog učilišta Poreč, koja se održava od 1961., ove godine pod nazivom *Dnevniči* predstavljene su raznovrsne umjetničke forme i izrazi zasnovani na dnevničkom dokumentiranju stvarnosti. O Annalu piše izbornik i autor teme Branko Franceschi, voditelj Galerije Miroslav Kraljević u Zagrebu.

43. porečki annale, Dnevniči, Istarska sabornica, Poreč, 29. srpnja do 31. kolovoza 2003.

Izložbe je najteže postaviti u prostori- ma izrazite arhitektonske vrijednosti kakva su najčešće spomenička zdanja pretvorena u galerije. Tada se umjetnička djela moraju natjecati sa spektaklom kojeg sam po sebi pruža izložbeni prostor. U Hrvatskoj smo sretni što posjedujemo više takvih građevina. Za primjer odmah možemo navesti Dom hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu i Osijeku, Dioklecijanove podruma u Splitu, Gradsku ložu u Zadru, Umjetničku galeriju u Dubrovniku, itd. Jedan od najsloženijih i stoga najzahtjevnijih prostora je porečka Sabornica, dom četrdeset i tri godina duge tradicije održavanja izložbe *Porečki annale*.

Mješavina stilova od gotičke kamene konstrukcije same zgrade iz trinaestog stoljeća, njezine barokne pregradnje i dekoracije iz osamnaestog stoljeća te suvremenog dodatka metalne nosive konstrukcije drvenog stubišta što lebdi nad antičkim mozaikom, može se usporediti samo sa stalnim promjenama njezine funkcije. U svom trajanju građevina je bila crkva Sv. Franje, osnovna škola, sabornica, muzej i sada polivalentni glazbeno-izložbeni prostor. Kretanje Sabornicom zbog stilskih mijena koje se vide, i funkcijskih koje se osjećaju, pruža dostatan užitek i bez postava izložbe. Usko predvorje već se nakon nekoliko koraka širi u jedinstveni prostor visok dva kata ispunjen smjelom konstrukcijom stubišta s kojeg se zbog njegova meandriranja u prostor i u visinu pruža više različitih vizura na ostatke antičkog mozaika. Na njegovom završetku dolazimo do kamenog gotičkog zida s monoforom i prosječenim ulazom kroz koji se nazire barokna dvorana Sabornice. Na istočnom kraju dvorane vijenac grubo presijeca kameni gotički luk koji je jednom odvajao lađu crkve od svetišta. Zidovi Sabornice isprekidani su nepravilnom izmjenom gotičkih monofora i baroknih niša što podsjećaju na nekadašnju sakralnu, odnosno reprezentativnu funkciju prostora. Reprezentativni dojam pojačava vizualna snaga stropa prekrivenog bogatim baroknim štukaturama i freskama po cijeloj površini. U dekoraciju stropa usmjerena je fiksna rasvjeta sakrivena u raskošnom vijencu koji pri vrhu zidova bez prekida prati obris dvorane.

Sinergija izložbe i prostora izložbe

Upravo ovako složenom i atraktivnom prostoru odgovara multimedijaska priroda suvremene umjetničke produkcije koja omogućuje nadahnutu prilagodbu pojedinog rada osobinama izložbenog prostora. To je izuzetno važno, dobar postav mora omogućiti harmonično, gotovo organsko uklapanje radova kako međusobno, tako i unutar izložbenog prostora s ciljem postizanja sinergije koja će proizvesti snagu izložbe kao cjeline. Tema dnevnika vizualnih umjetnika za koju sam se odlučio, obuhvaćala je umjetničke discipline u rasponu od slikarstva i autorske knjige do video, foto, audio instalacija i on-line projekata predstavljenih s pomoću CD-roma. Ova raznolikost medija i izraza omogućila mi je da izložbeni prostor Sabornice doslovno proširim *od ulaza do izlaza*, usredotočim se na njezin prostor, a ne zidove (koji se i onako po zaštitarskoj doktrini ne smiju dirati). Interakciju dinamičnog širenja zvuka, mirisa i pokretne slike sa statičnim osobinama instalacija fotografija, slika i autorskih knjiga nastojao sam iskoristiti kako bih napravio izložbenu cjelinu snage odgovarajuće prostoru koji me od prve fascinirao.

S prvim radom, audio instalacijom Tanje Dabo i Borisa Kajmaka, koja je dokumentacija rada *Molitva iz 2003.* posjetitelji su se susretali već po ulasku u Sabornicu. Zvuk molitve, koji je podsjećao i na nekadašnju sakralnu funkciju građevine, širio se iz dva CD-playera postavljena na početku i svršetku središnjeg segmenta stubišta koji na konzolama doslovno lebdi u prostoru. Na pet središnjih stuba s po jednom rečenicom definirana je priroda ovog više mjeseci nastalog rada posvećenog životu pomoraca kao referentnoj točki egzistencije Mediterana. S prvog odmorišta širio se miris naranača, biljke i ploda koja obilježava tu civilizacijsku cjelinu. S ulaza je odmah vidljiv video rad Marijana Crtalića koji u četiri sata trajanja, bez cenzure, govori o autorovom životu. Kao postament monitoru iskoristio sam koncertni klavir, a oko njega sam polukružno složio malo gledalište od stolaca namijenjenih koncertnoj publici. Beskompromisnost Crtalićeve poetike dodatno je naglašavala građanska auru koncerata klasične muzike.

Dnevnička forma

Od ulaza se dijagonalno dvanaest metara u dubinu dvorane pružao drveni nosač s udvojenom kosom površinom na koju smo

prema naprijed i natrag postavili oko stotinu fotografija Antuna Maračića s motivom Lokruma. Snimane u različita doba dana i godine iz Maračićeva direktorskog ureda u dubrovačkoj Umjetničkoj galeriji, shvatio sam ih kao metaforu njegova položaja u okruženju Grada te šire njegove umjetničko-kustoske egzistencije. Za pravo su mi dale naknadno dodane odgovarajuće dnevničke bilješke koje su flankirale instalaciju.

U drugoj polovici dvorane na zidovima su bili foto-dnevniči Agnieszke Wolodzko i Željka Jermana (mjesec ožujak 2003. u životu) na tragu legendarnog dnevničkog rada *Moja 1977.* na ovoj izložbi predstavljenom u istomenoj knjizi u izdanju SCCA Zagreb 1997. Središnji prostor druge polovine dvorane ispunjavala je instalacija nizozemskog umjetnika Ulrica Roldanusa izvedena od fotografija, istarske crvenice i rabljenih guma. Njezin prostorni zamah bio je protuteža i pandan baroknih stropnih dekoracija. Video segment Roldanusove instalacije bio je postavljen u nastavku prostora, na unutrašnjem balkonu koji se već nalazi unutar gotičkog prostora svetišta. Na njegovu suprotnom kraju u razini očiju bio je postavljen kompjutor sa *slajd* prezentacijom foto zapisa Maria Miškovića koji dokumentiraju njegovu svakodnevnu vožnju od Zagreba do atelijera u Velikoj Gorici. Pokraj ovog rada prolazilo se k uskom stubištu u kojem se projicirao Miškovićev *Foto album obitelji P.* Ovaj bizarni dnevnik prikazuje fotografije i zapise lovca koje je Mišković pronašao, prisvojio i digitalno obradio. Njihov morbidni naboj odlično se uklopio u tjeskobni prostor stubišta.

I na kraju, prostor nekadašnjeg svetišta dijelila su tri umjetnika Tomislav Buntak, Kristina Leko i Dario Šolman. Buntak se svojim ciklusom zlatnih i srebrnih androginih likova slikanih na papiru A3 formata idealno uklopio u prostor nekadašnjeg svetišta. Video rad *ZG proza* Kristine Leko – koji kontrastira službeni dnevnik HTV-a s autoričnim životom u vrijeme krupnih društvenih promjena kraja 1999. i početka 2000. godine, smjestio sam na visoki postament namijenjen službenom poprsju što mu pridaje spomeničku snagu.

Kontrolirano iznošenje privatnosti

Zašto dnevniči? Dva su razloga zbog kojih sam se odmah nakon što mi je ponuđena koncepcija ovogodišnjeg *Porečkog annala* odlučio predstaviti umjetnost zasnovanu na dnevničkoj formi. Prvi i osnovni razlog proistječe iz umjetničke produkcije. Naime, posljednjih sam godina kroz vlastiti posao voditelja galerije primijetio da se sve više vizualnih umjetnika koristi dnevničkom formom te zaključio da taj fenomen zaslužuje tematiziranu izložbu. Izložba *Dnevniči* stoga predstavlja raznovrsne umjetničke forme i izraze koji su zasnovani na dnevničkom dokumentiranju stvarnosti. Nadahnuti je uviđanjem da vođenje dnevnika, uobičajeno u privatne i službene svrhe, suvremeni vizualni umjetnici koriste kao idealnu tran-

smisiju refleksija o stvarnosti. Trajanje kao bitno obilježje vođenja dnevnika, omogućuje umjetnicima osobno kodiranje i mapiranje stvarnosti nasuprot slici nametnutoj kroz medije masovne komunikacije. S druge strane, promatraču se omogućuje alternativan uvid u ključne probleme današnjice poput rascjepa intimno – javno, privatno – društveno ili subjektivni stav – politički diktat, te kulturoloških i civilizacijskih srazova. Drugi razlog odnosi se na samo mjesto i vrijeme održavanja izložbe. Grad Poreč tijekom kolovoza prestižno je turističko odredište. Turizam, kao suvremeni društveni i ekonomski fenomen, generira kod sudionika izrazito snažnu potrebu za stvaranjem uspomena. U tu svrhu industrija uspomena osmislila je široku paletu rekvizita i suvenira, a suvremena tehnologija razvojem fotografije i videa adekvatno brza sredstva stvaranja osobnih uspomena. Tu se susrećemo s temom izložbe i od tuda moje optimistično uvjerenje da će publika lako pronaći osobnu poveznicu s izloščima. Naime, upravo trenuci zasićeni događajima, a odmor po svoj definiciji to jest, smatraju se vrijednim bilježenja te mnogi turisti, ako već ne pišu dnevnik jer je to prezahtjevna forma, foto i video kamerama stvaraju kolekciju vlastitih slika za tmurne zimske dane.

Suvremena umjetnost kao turistička ponuda

Ovdje svaka sličnost s radovima na izložbi prestaje. Naime, nesvjesno dokumentiranje odmora bilježenjem sretnih ili barem veselih trenutaka, najčešće služi da osobnim i intimnim sadržajem dohranjuje idealiziranu sliku stvarnosti odmora nametnutu precizno razrađenim marketinškim strategijama. *Ja* jednog turista rastapa se, i potom fiksira u sretnom trenutku kojem dodatnu komociju pridaje svijest o participaciji u repertoaru zadanih prizora na plaži, u sjeni, na palubi, za stolom, u zalasku sunca... Istinski dnevničari rade upravo suprotno. U osnovi njihova bilježenja je konflikt i nezadovoljstvo stvarnošću. Potreba da joj se suprotstave, da dignu svoj glas i povjere se makar *svome dnevniku*. Umjetnici idu korak dalje. Njihova odluka da bilježe osobno viđenje stvarnosti počiva na svijesti o njegovu javnom prikazivanju i proistječe iz potrebe za transferom osobnih stavova publici. Na najizravniji način intimno i osobno tada se suprotstavlja javnom i društvenom. Uzimajući u obzir cjelokupnu umjetničku produkciju, teško premostiva aporija pojedinca i društva jedna je od ključnih tema u vizualnim umjetnostima razdoblja mijene milenija. U njenoj osnovi je angažirana ili društveno svjesna umjetnost u širokom rasponu od eksplicitnog izriječka do nijemog prosvjeda hermetičkim bavljenjem autora samim sobom, što je krajnja manifestacija zasićenja okruženjem. Smatram da je upravo poplava vizualnih informacija sredstvima masovne komunikacije kojima se fabricira monolitna slika svijeta s ciljem dokidanja svega pojedinačnog i različitog, prouzročila snažnu reakciju vizualnih umjetnika. Eksponiranje privatnosti doima se pokušajem uspostavljanja osobne ravnoteže prema dirigranoj slici svijeta. Ostaje otvoreno pitanje dokida li se privatnost tim činom i sama, čemu dodajem mišljenje da umjetnici svjesno predstavljaju svoju privatnost, i to samo do točke do koje žele. ■

raskriřja kultura - traume i identiteti

Kako smanjiti napetosti?

Grozdana Cvitan

Naglasci s Kongresa

15. međunarodni kongres grupne psihoterapije – Raskriřja kultura: gdje se grupe dodiruju (preklapaju), Istanbul, od 23. do 29. kolovoza 2003.

Vamik D. Volkan, psihoanalitičar, autoritet za psihopolitiku i savjetnik za psihopolitiku četvorice američkih predsjednika, sudionik psiholoških priprema vođenja, odnosno praćenja (s psihološke strane) velikih međunarodnih konferencija koje su dovele do značajnih međunarodnih ugovora i dogovora (Begin i Arafat, itd.). Rođen u turskom dijelu Cipra, dobitnik brojnih nagrada u SAD-u i svijetu za angažman u rješavanju konflikata među velikim grupama, autor je i koautor dvadeset i četiri knjige, a urednik i suurednik sedam knjiga. Radovi su mu prevedeni na desetak jezika...

Na kongresu u Istanbulu Vamik D. Volkan vodio je radionicu na temu *Kad se neprijatelji sretnu: trauma i identitet velike grupe*. Radionica je trebala odgovoriti na pitanja o tome koje su komponente identiteta velike grupe, kako se isprepleće individualni identitet s identitetom velike grupe, koja je uloga teške traume u oblikovanju ili čak definiranju identiteta velike grupe, kako se događa transgeneracijski prijenos traume, koji su znakovi i simptomi regresije velike grupe, jesu li velike grupe u odnosu jedna prema drugoj u ritualnom zanosu, kad se javlja nasilje, pod kojim uvjetima ličnosti političkih vođa postaju glavni faktor u pokretanju socijalnih procesa, kako nazvati otpor prema mirnodopskim solucijama, što se događa kad se predstavnici zaraćenih strana sretnu u neslužbenim pregovorima.

Kako je razgovor o raskriřjima i dodirima kultura često razgovor o napetostima kultura u točki dodira, to je trebalo istražiti sebe u susretu predstavnika različitih kultura na kongresu (Hrvati i Srbi, Turci i Grci, Izraelci i Palestinci,

Španjolci i Baski, Englezi i Irci, bilo je i Kurda i mnogih drugih...). Oni u radu radionice opisuju svoje osjećaje kako bi, bivajući skupa, stvorili veliku grupu koja će istražiti vlastiti identitet. Očekivanog ponašanja nema osim ponavljanja vlastita osjećanja prema drugim velikim grupama.

Posebno je održao predavanje o temi psihologije vođa. Psihologija vođe najprijedusudniji je čimbenik u otpočinjanju konflikta između velikih grupa, tj. oružanih sukoba među velikim grupama (narodima, religijskim skupinama itd.). Različiti su profili velikih vođa: narcistični (oni koji misle da država postoji zbog njih), paranoidni (koji najčešće postaju diktatori zbog toga što se žele osloboditi svih svojih neprijatelja – Staljin, Milošević), anksiozni (tjeskobni) vođe, koji u svojim kasnijim fazama (jer su dotad dobili sve što su željeli) postanu tolerantni i demokratski vođe, ovisni vođe (nijednu odluku ne mogu donijeti sami bez jake privrženosti stranci koja ih je dovela na vlast), opsesivni vođe (skloni perfekcionizmu i želji za savršenstvom – američki predsjednik Wilson), revanšistički vođe (Osama bin Laden – to su ljudi odbačeni iz različitih razloga u ranim fazama života koji naknadno pokušavaju vratiti snagu sebi i nadoknaditi izgubljeno). Analizirajući taj tip vođe, opisao je biografiju Osame bin Ladena koji je kao dijete kućne pomoćnice nakon smrti oca morao živjeti s majkom. Majčina osveta bila je dati mu snagu da se angažira i postane moćan u njezinim očima. Osveta za iskupljenje slabe pozicije stvorila je moćne, destruktivne ideje koje su se, nažalost, i ostvarile. Hitler je zavidni vođa – predstavnik je malignog življenja i potrebe za uništenjem drugih koji nisu kao on.

Osim radionice, Vamik D. Volkan u Istanbulu je održao i predavanja za koja su zanimanje pokazali podjednako kolege i novinari.

Predavanje potaknuto primjerima iz Gruzije govorilo je o postojanju određenih nacionalnih skupina koje se ne prepoznaju unutar gruzijskih granica i njegova ekipa radi na tom problemu. Oni pokušavaju prozreti u činjenice o tome što ljude zbližava a što udaljava u smislu nacionalnog identiteta (Gruzija, Abhazija, Osetija) i koliko je moguće tolerirati različitosti u ime zajedništva

da bi sačuvali vlastitu homogenost i bili u miru s drugima. On i članovi njegove ekipe rade s prognanicima i izbjeglicama u Gruziji, pokušavajući osvijestiti ljudima koji tamo žive značenje njihovih nacionalnih identiteta i projekcija odnosno razloge zbog kojih jedni druge progone i odakle izvire potreba za maksimalnom homogenizacijom da bi se osjećali sigurni. I što sa svim tim napraviti u budućnosti. To su dugotrajni procesi

koji se mogu psihološki promatrati i po vanjskim znakovima, manifestacijama, ponašanju, arhitekturi...

Psihološka analiza vođa potrebna mu je u kontekstu razgovora u kojima promovira kulturu suživota, pomirenja, tolerancije. To je lakše postići, iako je uvijek vrlo bolno zato što različite grupe u procesu mirnog traženja rješenja moraju nešto žrtvovati da bi se uspostavilo zajedništvo, tolerancija, pomirenje, suživot, realizirali dogovori i ugovori... Uspije li se postići taj bolni zahvat žrtvovanja (koji uvijek zahtijeva žrtvu svih strana u sukobu), može se očekivati da će nastojanja uspjeti.

Predkongresna i kongresna aktivnost

Kongres se sastojao od brojnih radionica koje su mahom počinjale i prije samog kongresa (predkongresna aktivnost), a vodili su ih poznati stručnjaci sa svih strana svijeta. S obzirom na mjesto održavanja kongresa, tj. Istanbul kao mitsko mjesto susreta kontinenata, kultura, bogate prošlosti i očekivane stabilne budućnosti razgovaralo se o konfliktima u dodirima kultura, a prvo plenarno zasjedanje pripalo je povjesničaru koji je morao pojasniti pitanje Kurda u kontekstu turske povijesti. Još se jednom pokazalo da je teško razgovarati "vlastitom kožom" pred međunarodnim auditorijem, ali je činjenica da je kongres postavio brojna

aktualna pitanja ne samo psihopolitike nego i pitanja odnosa spolova i kulture, obiteljskih i partnerskih odnosa, pitanja spajanja različitosti tj. rivaliteta, konvergencija i transformacija, kreativnosti za buduću život, transkulturalnih interakcija i multikulturalnih iskustva u radu srednjih grupa, građenju budućnosti adolescenata, antigrupi, transgeneracijskoj traumi, dijalogu u skoro nemogućim uvjetima, itd.

Održane su brojne radionice, tečajevi, kolokviji, predavanja, svakodnevne plenarne sjednice, često je spominjan 11. rujna, ali je izabrala tema Iraka, neki misle da se pretjevala s psihodramom, razgovaralo se o efektima političkih tenzija na kulturalnu evoluciju, socijalnim i kulturnim dimenzijama razvoja – balans ili destrukcija, tajnim državnim eksperimentima na ljudima, rad sa žrtvama uskraćenih ljudskih prava, religijskom nasilju u Indiji, PTSP-u, različitim kulturama, starenju grupnog terapeuta, psihologiji žene, interesnim grupama... Većina razgovora bit će nastavljena na mediteranskoj konferenciji sljedeće godine u Grčkoj (Atena, od 1. do 5. rujna), jer je iz izbora mjesta konferencija posljednjih godina jasno da se pokušava razgovarati na prostorima koji korespondiraju s konfliktima u regiji. ☐

Temu priredila Grozdana Cvitan

Jorge Burmeister

Na Kongresu u Istanbulu Jorge Burmeister bio je voditelj workshopa Socijalni snovi i stvarnost te inicijator nekih od produkcija psihodrame. Na pitanje o tome kako je došao na ideju i koji su mu bili razlozi za radionicu naslovljenu Socijalni snovi i stvarnost Jorge Burmeister opisao je sadržaj radionice i komentirao njezine društvene poruke.

– S jedne strane, snovi su vrlo osoban doživljaj, ali su s druge strane i realnost. Ono što izdajamo u našem svijetu jest različit stupanj realnosti. Možemo se boriti za naše snove, ali san je istodobno uključen u društvenu stvarnost sanjača. On reflektira unutrašnjost samog sanjača i nosi egzistencijalne konotacije, odnosno, prema Jungovoj terminologiji, arhetip univerzalnog iskustva koje je također uključeno unutar sanjača. Dio sanjača koji je uključen vlastitom osobnošću nosi autobiografsku priču. U nekim stupnjevima sna koji promatramo uvijek nailazimo na vlasnika sna. I, napokon, možemo prepoznati situaciju kako se dogodio san. San je uvijek odraz određenog konteksta: on govori o tome koji je to bio dan kad smo sanjali, koja je bila situacija kad smo sanjali, koji su bili odnosi upravo prije početka snivanja... San daje oblik stvarnosti u kojoj je nastao i na taj način povezuje se sa stvarnošću. Ako prihvatimo da je san igra ili naš alat koji možemo razabrati, onda mogu početi o radionici.

Poštujući diskreciju i ne govoreći o osobama koje su sanjale, unutar *workshopa* imali smo nekoliko snova koje smo predstavili grupi. A osoba koja želi reći svoj san može ispričati san tako da se pomakne u sredinu podija. To su napravile četiri osobe.

Sposobnost socijalnog uključivanja

Mogu li se tu prepoznati elementi psihodrame?

– To ovisi o ponašanju osobe, stanju svijesti i spremnosti da to iznese pred drugima, što koincidira sa socijalnim realitetom (smije li osoba nešto reći ili ne). To je u isto vrijeme povezano s razinom koju zovemo spontana razina. Koliko je hitno da netko kaže ono što je u njemu, koje je značenje onoga što je u nekome i potreba da to pokaže drugima ili zbog interesa i znatiželje ili potrebe za pažnjom – uglavnom, ono što je izrečeno pred drugima svjedoči o razini potrebe za socijalnim uključivanjem. Naime, onaj tko to spremno kaže društveno je zrelije biće koje ima potrebu provjere svojih uključivanja. Na taj način san provocira i povratne osjećaje onih koji su ga čuli, stvarajući istraživanje i bolji uvid onom koji je san izrekao. Stajalište o snu, oslobađanje, način opuštanja – posljedice su igre sa snom. To je motivacija da ljudi na nesvjesnoj razini prihvaćaju grupu kao cjelinu, ali i sebe. Primjerice, današnja radionica u

trajanju od sat i pol bila je s posve novom grupom. Oni nisu poznavali nas kao voditelje, nego su samo morali imati određeni stupanj povjerenja. To sigurno nije lako jer na nesvjesnoj razini kroz san oni pokazuju dijelove sebe nepoznatim ljudima. Ponekad to može biti vrlo teško i zbog teškog sadržaja sna, izazovna sadržaja na koji ljudima koji nemaju povjerenja mogu izostati bilo kakve asocijacije.

San se ispriča i gleda se što će biti s tim snom do kraja. Traženje značenja osnovna je zadaća kako za ljude koji imaju povjerenja u grupe, tako i za one koji nemaju.

Koji su primjeri snova koji su pobudili pozornost grupe?

– Želio bih reći da je moja kolegica imala dvoje ljudi koji su imali vrlo duboke snove, ali ih nisu mogli ispričati. Tada se radi na povjerenju u grupi koji stvaraju uvjete da se san ispriča. Čak i u uvjetima kad nema povjerenja treba cijeliti dopuštene granice grupe i njezine mogućnosti da se izrazi ili ne izrazi. Razina povjerenja također određuje hoće li sanjač ispričati svoj san.

Poruke snova

Prvi san koji smo čuli na grupi bio je san o nekome tko odlazi u vrlo visoku, potpuno otvorenu zgradu. Zgrada nalikuje na crkvu, a sanjačica se osjećala potpuno, potpuno slobodno. Nakon te male vinjete koja se de facto stavi na pozornicu događa se sve ono što predstavlja odgovor drugih u grupi. Kao voditelj sam zamislio da četiri čovjeka odglume pred drugima krov spomenute zgrade. Oni su se popeli na stolice i rukama formirali krov crkve. Sanjačica je prošetala ispod tog napravljenog zamišljenog krova i osjećala se jednako kako se osjećala u snu. Nije bila samo slobodna nego i svodom zaštićena. Nosačima krova rekla je: *Gledajte, budite pažljivi, vi tu nešto morate naći. Tu nečeg ima*. Razmišljali su o uzbuđenju koje je osjećala prolazeći ispod tog krova, ali u isto vrijeme i što je to što trebaju naći i prema čemu trebaju biti iznimno pažljivi. Normalno je da je san na toj razini stao. Tada možemo pozvati druge ljude da nastave predstavu na način kako bi oni nastavili da je to bio njihov san. Priča se nastavlja sudioništvom fantazija drugih. Oni su nastavili fantazirati.

Drugi san: netko je bio sam na jedrenjaku. Dolazila je morska trava s pučine u obliku zelenog tepiha kao svojevrsna relaksacija. Morska trava se micala i neki članovi grupe su legli na pod glumeći valovitu travu, a drugi

Grozdana Cvitan

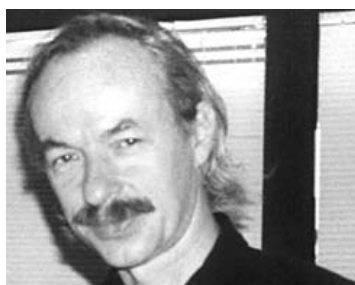
Kad se simbol poljulja, stvarnost odgovara nepovjerenjem prema postavljenim normama

su se relaksirali. Morska trava je radila ponavljajuće pokrete dok je relaksirajuća grupa davala poruku: *Ti se mičeš, ali ti se možeš smiriti, tvoji pokreti mogu biti mirni*. Morska trava je odgovorila: *To je tako prirodno i dobro micati se*. Trava je izišla iz same sebe i kao s jedrenjaka prepoznala svoje pokrete. Kao da je micanje prirodni dio života koje postaje sigurnost.

Treći san: odnosio se na predavanje koje je trebalo biti održano na ovom kongresu u Istanbulu. Sanjačica je spremila predavanje, ali je osjećala tjeskobu i napetost pričajući o tome. Tu veliku napetost i nelagodu koju je sanjala nakon što je izgovorila na grupi nastavila je osjećati isto kao u snu. Što je, zapravo, napravila? Nastavila je sanjati san pred drugima koji nije bio stvarno sanjanje nego njezina potreba da nadogradi san. *Izazov – stani. Dosta. Stani*. To je trebalo pokazati drugima u nastavku sna. Ona nije prikazala rad na konferenciji jer je to bio preveliki zalogaj, ali je radi sebe to prikazala pred drugima na jednoj drugoj, unutrašnjoj, konferenciji. To je njezino oslobađanje od socijalnog straha, socijalne fobije.

Terapija i oslobađanje napetosti

Četvrti san: odnosi se na psihijatrijski ispit na koji je sanjač zakasnio. Zbog toga je pao ispit. Na ispitu su bila dva profesora: jedan je bio strogi i zahtjevan, a drugi je bio oslobađajući i obećao mu je pomoći. Strogi profesor je rekao: *Prestanimo s tim, nemam dovoljno vremena, prekinimo ispit*. Drugi profesor mu je i dalje obećavao pomoć pa se osjetio opuštenijim. Cijela je grupa onda počela ponavljati: *Ne budi uplašen. Pomoći ćemo ti. Pomoći ćemo ti. Pomoći ćemo ti*... Osjetio je opuštanje u grupi, što je bio dokaz da grupa može

pomoći ponavljanjem odgovarajućih pozitivnih osjećaja potpore.

To su bile četiri slike u četiri događanja koje je grupa zatim pokušala povezati na socijalnoj razini. Društvena stvarnost grupe opet se pokazivala putem sna. U prvom slučaju postoji čovjek koji je zarobljen u Galatea kuli. To je zastrašujući san u kojem dolaze jahači koji žele osvojiti kulu. Zarobljeni čovjek pada s kule. Drugi san je o ocu kojeg je netko nedavno izgubio. Sadržaj je bio tjeskoba i način kako je riješiti, kako biti siguran i kako prepoznati opasnost. San o crkvi je neka vrsta inicijacije, otvaranje vrata, odlazak na nesvjesnu razinu jednog drugog svijeta. To je dolazak u drugu stvarnost. Drugi san zapravo govori o tome da priroda pruža zaštitu, a treći o tome da postoji i takvo rješenje koje omogućava da izbjegnemo ono što nas plaši. Četvrti san poručuje da možda možemo pomoći jedni drugima. To je, možda, bila i poruka cijele konferencije u Istanbulu: *mi se možemo prepustiti prirodi ili religiji, ili ćemo se osloniti jedni na druge*.

Na dubljoj razini, što je bilo vrlo zanimljivo, priča o tornju u snu u društvenoj stvarnosti govori o neboderima blizancima u New Yorku, a razgovor o nosačima krova i sumnja hoće li oni izdržati socijalna je istina pravog događaja. Tj., oni nisu izdržali. U socijalnom smislu to je vrlo bitno zato što rušenje kule i bacanje ljudi s krova znači kraj kraljevstva, bilo kakva kraljevstva. To je gubitak sigurnosti, autoriteta, snage, zakona... Prestanak pravila.

U stvarnosti napetost je duboko u nama i izražava se socijalnim reakcijama, ali mi smo našu konferenciju završili tako da smo se uhvatili svi za ruke ne bi li povezali sami sebe i riješili napetost. To je samo devedeset minuta konferencije u kojima smo uspjeli stvoriti sjećaj zajedništva koji oslobađa napetosti. I to je način kako smo izišli iz toga.

Ponos i stid Amerike

Zbog čega je ljudima tako važan rujanski događaj u New Yorku?

– Zbog istog razloga zbog čega je san prikazan u našoj radionici. Jer je on spontani izraz

onoga što u ljudima postoji. To je prirodni simbol veličine, moći, sigurnosti, neuništivosti i snage. Kad se simbol poljulja, stvarnost odgovara nepovjerenjem prema postavljenim normama. Nije sve onako kao što smo mislili, drugi su nas prevarili, država nije tako moćna kao što se pokazivala. Što je lažno a što je pravo u svim sferama, ako se dva nebodera zagaran-tirane čvrstoće mogu otopiti?! To je vrsta traume. Jer trauma uništava tvoje povjerenje i tvoju sigurnost. Svi ljudi u zapadnim zemljama mogu se identificirati s Amerikom zbog sličnih načina razumijevanja sigurnosti. To je rušenje simbola o postojećem kraljevstvu kojeg više nema, koje je ranjivo, a sigurnost se više ne može rekonstruirati.

Koje su refleksije drugog dijela svijeta, bilo da su zaprepašujuće iskustvo Amerike, bilo pomalo zlobno uživanje u iskustvu slabe Amerike?

– Uživanje što se to dogodilo najčešće je vezano za odgovor malih etničkih grupa koje su na taj način postale važne jer su okrenule pozornost svijeta na sebe. Postoji više teorija zašto je to tako, ali meni se sviđa ona koja govori da je natjecanje među etničkim skupinama uvijek bitno. Superiornija je ona koja može više obratiti pozornost svijeta na sebe. Potreba da se bude superiorniji od drugih vezana je uz ponos. Slika o sebi pojedine etničke grupe vezana je na pokazivanje ponosa i prkosu. Ako se ne ostvari zadatak etničke grupe, gubi se ponos i javlja stid, a stid pošto-poto treba izbjeći. Najčešće agresijom. Nije toliko bitno srušiti dva nebodera, koliko je bitno stvoriti osjećaj stida i bespomoćnosti nacije. Kada to još svi i vide aktivnim telekomunikacijama, onda je zadatak postizanja stida ispunjen. Svi znaju da su Amerikancima srušeni neboderi – ponos nacije. Osjećaj stida proizvodi potrebu za osvetom.

Kako nadoknaditi osjećaj superiornosti koji je prije postojao?

– Postoji i drugi način: postojati put dijaloga, kao, primjerice, možemo srušiti nebodere, ali Amerika će i dalje ostati. Pitanje je kako sada možemo razgovarati o razlozima zapostavljanja jedne nacije nad drugom. Sadašnje stanje još više produbljuje sukob, jer što je veći stid, veća je potreba za nadoknadom ponosa osvetom. ▀

Jorge Burmeister liječnik je i psihoterapeut u Švicarskoj, zamjenik direktora privatne klinike s 240 ležaja. U psihoterapiji je specijalizirao grupnu terapiju uz treninge iz psihodrame, psihoanalitike i obiteljske terapije temeljene na grupnoj i individualnoj terapiji te trening hipnoterapije. Iako izjavljuje "ponajprije sam liječnik" Jorge Burmeister je i predsjednik Njemačkog i Međunarodnog udruženja psihoterapeuta te direktor Instituta za biheviorističku terapiju u Švicarskoj. Živio je i školovao se u Španjolskoj, što smatra bitnim godinama u životu, jer je riječ o zemlji vrlo bliskoj njegovu identitetu. ▀

raskriřja kultura - traume i identiteti

Maurine K. Kelly

Bumerang administraciji

Maurine K. Kelly, psihologinja je i psihoanalitičarka s privatnom praksom u Washingtonu, D. C. Povod za razgovor s Maurine K. Kelly jest činjenica da se u grupama s kojima radi nalaze i ljudi iz Pentagona koji su preživjeli napad 11. rujna i koji danas boluju od PTSP-a. To je i razlog zbog kojeg se nisu u stanju vratiti na posao.

Koji su najčešći simptomi ljudi koje liječite?

– Najčešći simptomi su nape-tost, anksioznost, noćne more, znojenje, lupanje srca, praktički ponovno proživljavanje traume.

Kad su se javili prvi ljudi sa smetnjama?

– Moram naglasiti da s njima radim kao dio liječnika koji su izabrani u organiziranoj akciji, a pokrenuli su je neki ljudi iz Međunarodne udruge za grupnu analizu u New Yorku. Preko aktivnosti Marshe Bloch dobivena su sredstva za aktivnost od *Fondacije New York Timesa*. Oni su imali pregled i popis svih grupnih psihoterapeuta koji su mogli pomoći. Tako je krenula akcija u New Yorku, Bostonu i Washingtonu za sve ljude koji su bili traumatizirani 11. rujna. To su žrtve, svjedoci, članovi obitelji, svi koji su na neposredan i posredan način bili u vezi s traumom.

Što je sve pogodilo ljude u tom događaju?

– Postoji mnogo različitih grupa s kojima radimo prema vrsti njihove traume. Neke su za djecu koja su izgubila roditelje, za roditelje koji su izgubila djecu, za one koji su izgubili supružnike, itd. U New Yorku je bilo najviše grupa. Odmah na početku u Washingtonu je bilo deset grupa: neke su održavane u školama, knjižnicama, ili čak na otvorenom prostoru. Počela sam u mom uredu, a s kolegicom sam odmah objavila u svim novinama da se grupe održavaju. Većina članova u grupama na terapiju je stigla preko Crvenog križa ili izravno iz Pentagona. U Pentagonu su bili posebno zaduženi djelatnici koji su skrblili za pružanje pomoći traumatiziranima.

Ptice ili ljudi

Na jednom predavanju na Kongresu kanadska psihoanalitičarka Fern Kramer Azima je naglasila da svi ljudi koji dožive stres ne moraju oboljeti od posttraumatskog stresnog poremećaja. Načini izlaženja na kraj s traumom su različiti. Primjer djeteta: *Bako, zašto su ptice, nakon što se ovo dogodilo neboljelo, odletjele?* Baka je odgovorila: *Uvijek kad je velika buka ili velika opasnost, ptice odlete na drugo mjesto.* Tek tri mjeseca nakon tih rečenica dijete je objasnio baki: *Rekli su nam da to nisu bile ptice koje su odletjele nego ljudi koji su skakali da ne budu isprženi.* Primjer pokazuje da svaki čovjek u traumatskoj situaciji ima razine do kojih prihvaća strahotu koju čak i vidi. Dijete je vidjelo ljude i pretvorilo ih u ptice. To je način

koji pomaže ljudima da ne prihvaćaju stvarnost krajnjeg ishoda, braneći se od prihvaćanja strahota. Zato dijete kaže da su to rekli drugi, iako je samo vidjelo ljude koji skaču iz nebodera. Lakše je prihvatiti da se boje opekline nego da su nestali zauvijek. I to je istina.

Ljudi koji su prihvatili grupu bili su oni s anksioznim poremećajem (po DSM IV klasifikaciji, PTSP spada u grupu anksioznih poremećaja). Oni koji su bili najviše izloženi i koji su najdublje doživjeli traumu nisu mogli otići na posao, u Pentagon, nisu se mogli približiti mjestu na kojem se trauma dogodila. Prisjećali su se mirisa paljevine, goriva, dima i bili su bjedni. Iznimno bijesni su bili na činjenicu što su bili bespomoćni, a bijes se prenio na one koji su bili krivi zbog toga. Bila je to birokracija Pentagona, osiguravajuća društva i američki liječnici. U Pentagonu su bili psihijatri koji su im nakon nesreće prepisivali samo lijekove, a nitko s njima nije razgovarao. Ljudi su zbog toga bili ljutiti. Primjerice, jedan visokopozicionirani dužnosnik u Pentagonu nastavio je raditi svoj posao, a u to je išlo i pisanje izvještaja o događaju. Korekcija nadležnih bila je: *Tu ne dolazi zarez; Premjesti ovu riječ na ono mjesto; Pazi na ovo veliko slovo...* Nakon toga je odlučio da nikad više ne radi u državnoj instituciji.

Uvijek ima i dobra strana

Tom visokoobrazovanom stručnjaku sa završenom edukacijom za rad u Bijeloj kući, čovjeku briljantna uma, dogodilo se i da mu je žena ubijena snajperom u ulici pokraj njihova stana. Naime, nakon 11. rujna u Washingtonu su se pojavili snajperisti koji su ubijali ljude, osobito noću, i gradom je zavlađao strah. To je prouzročilo visoku anksioznost i suočavanje s terorizmom.

Zašto su ljudi odlučili ne raditi za državu nakon 11. rujna?

– Zato što je većina ljudi osjetila da je država potpuno neaktivna, dezorganizirana, birokracija je prevelika, premalo je rada, ljuti su i na vladu... Ljutnja na psihijatre koje je poslala država da im pomognu, a oni su samo prepisivali lijekove, zbog svega toga je narasla. Trauma je ostala nedimuta.

Je li bilo i drugih iskustava vezanih uz taj događaj?

– Taj događaj nije ostavio samo loša iskustva. Pokazala se briga ljudi jednih za druge kao nikad do tada. Kad su se uspostavile telefonske veze, svi su nazivali, povezivali se jedni s drugima. Ljudi su željeli pomagati bez obzira na to gdje je tko radio. Svi

0 traumama ljudi koji su preživjeli 11. rujna, grupnoj terapiji, demonstracijama, otporu državi i vraćanju temi Vijetnama

su pokušali poboljšati situaciju. Ulice su u jednom trenutku izgledale preplavljene ljudima koji hodaju pješice – slika koja se inače ne vidi u Washingtonu.

Mnogi ljudi u svijetu nisu znali je li riječ o nekoj simulaciji ili stvarnosti. Koliko je Americi trebalo da shvati što se zbiva?

– To je stvarno i izgledalo kao na filmu. Osobno mi je odmah došla asocijacija: *Nešto se događa. Počinje rat.*

Koliko je 11. rujna promijenio dub Amerike?

– Mogu govoriti osobno. Drukčija sam od drugih ljudi u Americi. Okrenuta sam unutrašnjem svijetu i svi moji prijatelji su neovisni, nisu uključeni ni u jednu političku stranku. Mi sigurno nismo izabrali sadašnjeg predsjednika. Njega je izabrao Vrhovni sud. Njega nisu izabrali, on je selektiran za mjesto predsjednika. Demagog je i kad je uspio izgovoriti *Koji je to crag protiv Amerike?*, znali smo na čemu smo. Ljudi se sjećaju Vijetnama, pa su i sada bili protiv rata. Znali su – ako prihvate ratnu opciju, terorizma će biti mnogo više. I to je jedan od razloga zbog čega traumatizirani više nisu željeli raditi za državu i vratiti se u Pentagon.

Demonstranti i nervozna policija

Pojavio se i negativan odnos prema muslimanima u Americi. Iako svatko obrazovan zna da

Mrze nas zato što iskorištavamo sirotinju u drugim zemljama

terorizam i muslimani ne moraju biti povezani, većina ljudi vjeruje da jesu. Primjerice, 12. rujna sam, odlazeći zubaru, primijetila muslimansku obitelj na parkiralištu i prema njima osjetila posebnu simpatiju. Znala sam da slijedi diskriminacija. Imam i pacijentu Kanadanku udanu za Sirijca i cijela njezina obitelj nosi sirijsko prezime. Cijela obitelj zabrinuta je za svoju sudbinu. Mnogi od nas kad bismo sreli Afganistance, Perzijce i slične ljude, primjerice, u restoranu, sjeli bismo za njihov stol želeći ih tako zaštititi od agresije onih koji misle drukčije.

Znači li to da je 11. rujna u određenom smislu i podijelilo Ameriku?

– Da. To se može vidjeti po demonstracijama na ulicama. Ljudi koji ne prihvaćaju aktualnu politiku demonstriraju. Bila sam na demonstracijama 12. rujna i pojavili su se oni koji su nas željeli ušutkati. Bili su vrlo agresivni. Agresivni su bili i policajci jureći na motorima, nosili su palice, udarali demonstrante. Nekoliko odvjetnika pokušalo je razotkriti skrivene aktivnosti policije. Zbog određenih planova koje su imali činilo se da tuku demonstrante, a zapravo su sami izazivali nevolje. Neke ljude policija je privela i strpala u zatvor. Međutim, bilo je i onih koji su podržavali demonstracije.

Kako radite s vašim grupama? Koji su njihovi ciljevi?

– Moja kolegica Pears je izvršna terapeutkinja i s njom radim tako da otvaramo anksioznost u grupi, govorimo o onome čega se članovi grupe sjećaju. Oni više ne žele biti sami, žele se družiti s jednakima i pronalaziti bogatstva jedni u drugima. Žele s grupom podijeliti ono što su proživjeli, ali isto tako i pomoći jedni drugima u problemima birokracije, zdravstvenog i socijalnog osiguranja, čije rješenje očekuju. U ovom trenutku boje se biti neutralni i žele pripadati jedni drugima. Neki simboli su postali opasni i ljudi s grupe žele ih isključiti. U novinama su svaki dan bile neke poruke koje su išle za tim da izoliraju određene ljude (npr. muslimane). To je kao kad su u Drugom svjetskom ratu Židovi nosili žutu zvijezdu koja ih je separirala od drugih.

Cilj u radu s grupom je vratiti ljude na posao i proraditi traumu. Samo vraćanje na posao značilo bi da je trauma proradena. Ući slobodno u dizalo ili u podzemnu željeznicu, ići slobodno navečer vani, osjećati se slobodno noću, ići u restoran ili ostati u kući sa svojom obitelji.

Je li ova trauma izazvala re-traumatizaciju ranijih događanja, kao npr. vijetnamske žrtve?

– Jest, u mnogome. Čak i oni koji nikad nisu mogli imati iskustva Vijetnamskog rata odjednom su počeli vjerovati u masovna pogubljenja o kojima se pričalo mnogo ranije. U te masovne destrukcije ljudi nisu vjerovali. Sad su se podaci poklopili i odgovaraju istinskom događaju. Zato ljudi u Americi sad shvaćaju stvarne dimenzije Vijetnamskog rata. Nisu vjerovali da postoje oružja za masovno uništenje – sad to znaju.

Mislili smo da počinje rat

Bili smo ljuti, užasnuti da nam članovi Kongresa (koje smo sami izabrali i kojima smo vjerovali) nisu rekli da postoje i da se koriste oružja za masovno uništenje. Oni su se branili govoreći da je to bila tajna i da nisu smjeli reći.

Bush je postavio pitanje zašto ljudi mrze Ameriku. Kako danas Amerikanci odgovaraju na to pitanje?

– Odgovor je jednostavan: mrze nas zato što iskorištavamo sirotinju u drugim zemljama. Demonstrira se i protiv Svjetske banke i globalizacije. Svjetska banka i MMF rade mnogo dobrog, ali i mnogo lošeg. I Amerikanci se ljute na to.

Koje su rasprave i osjećanja prevladavali?

– Meni je najjača impresija nakon svega koliko su ljudi postali korisni jedni drugima. Svi su se odjednom trudili pomoći drugima, psiholozi iz svih zemalja SAD-a došli su u New York i besplatno pomagali u vladinim uredima i terapijskim ustanovama. Javio se silni altruizam. Mislim da je to pozitivno.

Kako smo mislili da će početi rat, počeli smo govoriti o miru, a Internet je bio preplavljen porukama koje su nas povezivale. Ljudi su odjednom, govoreći o miru, prepoznavali svoje potrebe, i kada je Bush zatražio potporu UN-a za rat u Iraku francuski predstavnik je održao izvrstan govor protiv rata. Bila sam oduševljena kad je Turska odbila prelete preko svog zračnog prostora.

Godinu i pol prije tog događaja imala sam učitelja skijanja čiji je sin student rekao: *Bit će rata.* Imao je pravo. Ali to znači da je sve bilo planirano mnogo, mnogo ranije.

Kako je doživljen odlazak Amerikanaca u Irak? Je li to bila zadovoljština za 11. rujna?

– Bush uzima novac od bogatih i ruši vrijednost državnog bogatstva, koje je sad ostalo bez rezervi. Infrastruktura nije baš u najboljem stanju. To nije dobro, a novac se troši na Irak kao što se nekad trošio na Vijetnam. Bankari u tome gledaju samo profit. Na prodaji oružja profitirat će i Pentagon, umjesto da se porez uloži u edukaciju. ■

Teško stečene gratifikacije

Vesna Šendula-Jengić**Teško stećene gratifikacije**

Ljudi koji se u životu pojavljuju na odjelima forenzičke medicine uglavnom tamo dospijevaju kao vrlo poznate osobe. Tisak ponekad danima na naslovnica poziva na upoznavanje sa zločinima za koja se tvrdi da uzbuđuju javnost. Često je riječ i o sudskim i o zločinačkim presedanima. Javnost ih se, među ostalim, plaši. Prostor koji sredstva informiranja posvećuju takvim događajima uglavnom je dovoljan da bi se stvorila percepcija prevelikog broja rizičnih osoba koje žive među nama, koje su u penalnim ustanovama, ali bi jednog dana iz njih trebale biti otpuštene.

Vesna Šendula-Jengić, ravnateljica rapske psihijatrijske bolnice, rado govori o tome da je uz unutarnju reorganizaciju bolnica doživjela i druga poboljšanja, zbog čega je, među ostalim, smanjena duljina boravka i uspostavljena tijesna suradnja s ektramuralnim službama kako bi se otpušteni pacijent što prije uključio u život izvan ustanove.

Znači li to da ste u reformu zdravstva koja je u tijeku ušli spremni?

– Mislim da smo napravili mnogo. Radimo i na procesu destigmatizacije. Među riječima smo koji provode taj model, a koji počinje tek ili već u bolnici. Bolnica je upravo ta koja je za duševnog bolesnika stigmatizirajuća. Postoji projekt i nadamo se da ćemo uskoro moći pokazati rezultate tog projekta.

Tko su sve bolesnici u bolnici na Rabu?

– Najveći broj bolesnika boluje od endogenih psihoza (shizofrenih bolesti i drugih duševnih poremećaja, bilo da su uvjetovani funkcionalno ili organski, tj. nekom degenerativnom bolešću centralnog moždanog sustava). Slijede ovisnici, bolesnici od PTSP-a, teških neuroza, afektivnih poremećaja i forenzički bolesnici. Forenzički bolesnici su oni bolesnici koji su u stanju neubrojivosti počinili (novom terminologijom rećeno) obrise pokazanih djela, što su u pravilu teška kaznena djela. Zbog težih kaznenih djela u stanju neubrojivosti upućeni su na lijećenje u psihijatrijske ustanove.

Hospitalizacija forenzičkih bolesnika

Dosad se te ljude više ćuvvalo nego se s njima radilo? Što se sad mijenja?

– Značajna multicentrićna internacionalna studija koja je

nedavno objavljena na svjetskom kongresu forenzićke psihijatrije u Münchenu definitivno je potvrdila ćinjenicu da je uz zamjetan porast nasilja u svijetu zamjetan i porast hospitalizacije forenzićkih zatvorenika. To znaći da je u svijetu trend smanjenja broja psihijatrijskih postelja, broja dana lijećenja, prijema psihijatrijskih bolesnika u ustanove, a da se istodobno povećava broj forenzićkih kreveta, prijema takvih bolesnika i kao vrlo zanimljivo, porast broja bolesnika koji su prethodno bili u statusu psihijatrijskog bolesnika. Struka tek treba odgovoriti znaći li to da je tretman psihijatrijskog bolesnika koji kasnije postaje forenzićki u okvirima klasićne psihijatrije nedovoljan ili nedovoljno skeniran.

Ono što psihijatri, a i široka javnost, moraju priznati jest to da se na nasilje ne moće odgovoriti represijom. Potvrđuju to studije u svijetu i u nas. Ljudi koji poćine odrećeni delikt, bilo da je rijeć o onima koji kasnije završavaju u penalnim ustanovama ili je rijeć o onima koji su zbog privremene ili trajne bolesti u nekom neubrojivom stanju poćinili kazneni delikt, društvo ne moće odgovoriti represijom. Potrebno je već nakon poćinjenja djela razmišljati na koji naćin će se jednog dana ti ljudi reintegrirati u društvo.

Što kaće zakon i je li reintegracija zaista moguća?

– Naša zemlja je jedna od pet posljednjih zemalja u Europi koja nije imala zakon o zašćiti osoba s duševnim smetnjama (svih prava u cilju njihove zašćite). Umjesto raznih propisa, objedinjavanje zakona o zašćiti osoba s duševnim smetnjama donijelo je neke bitne promjene. Osobito je znaćajno, u sklopu tog zakona, postupanje s neubrojivim duševnim bolesnicima. Prema starom kaznenom zakonu, u sustav tzv. izvršenja sigurnosne mjere spadali su i smanjeno ubrojeni i neubrojivi. Poznato je da su samo neubrojive osobe eskulpirane slijedom svoje neubrojivosti od bilo kakve krivnje. U sustavu zdravstva nalazile su se tako osobe razlićitog stupnja duševne bolesti, odnosno duševne poremećenosti. Tu se nalazio niz osoba s poremećajem osobnosti srednjeg intenziteta kao što su oni za koje se nekad govorilo da su psihopati. Usudila bih se reći da je rijeć o osobama koje su na granici između zatvorske i psihijatrijske populacije, vrlo ćesto oglašavani kao

O tretmanu i terapiji forenzićkih bolesnika

Samoubojstvo kao oblik neprirodne smrti i krajnji znak apela za pomoć i agresija na vlastito tijelo i duh, nešto je što će u budućnosti biti odgovor pojedinca na razlićite vrste društvene represije

recidivisti, skloni razlićitim oblicima rizićnog ponašanja i u zatvorskom i u zdravstvenom sustavu. Upravo taj dio populacije stvarao je odrećeni strah u javnosti od toga da bi oni nešto mogli poćiniti, strah koji postojao i u psihijatrijskim bolnicama, itd. Izmjestanjem te kategorije smanjeno ubrojivih u penalni sustav, u zdravstvenom korpusu su ostali samo neubrojivi bolesnici.

Tretman i razina sigurnosti

Postoji psihodinamsko tumaćenje zbog ćega društvo na svoje odmetnike reagira kaćnjavajući ih. U psihijatrijskim ustanovama, u kojima su ostale neubrojive osobe, vrlo mali broj njih zahtijeva tzv. tretman visoke razine sigurnosti. Strućna je procjena da broj osoba koji zahtijeva tzv. visoku sigurnost u ustanovama u Hrvatskoj ne prelazi od dvadeset do dvadeset i pet, i to ne trajno, nego dok traje opasnost.

Što moćete reći o sigurnosnom i represivnom dijelu?

– Društvo treba još mnogo ućiti. Kod nas i dalje žive poruke: *jednom poćinitelj uvijek poćinitelj; jednom lud zauvijek lud* i slićne. To su arhaizmi koji su u demokratskim razvijenim drušćtva davno prijedeni. Ljudi koji se nađu u okvirima forenzićkog tretmana ćesto dolaze iz složenih socijalnih uvjeta. To su osobe s mnogo osobnih trauma, organski poremećene, ćesto s deliktom kao poćetkom bolesti i nisu oni za koje u javnosti ćujemo opis: uroćeni kriminalci, roćeni zloćinci. Slijedom svojih poremećaja oni zahtijevaju našu pozornost i rad, jer kao i kod svih drugih u ovakvim situacijama ne pati samo pojedinac, nego i obitelj i ćitavo okrućje.

Oni vjerojatno nigdje u svijetu nisu suviće brojni, ali je ćinjenica da su oni trenutaoño ono što bi se moglo nazvati bit temom u struci. Kako to da im je upravo sada posvećena ta pozornost?

– Prije nekoliko godina radila sam istraćivanje, odnosno presjek udjela kaznenih djela u

penalnoj populaciji i strukture kaznenih dijela u penalnoj i forenzićkoj populaciji. Struktura kaznenih djela u penalnoj populaciji (u zatvorima u Hrvatskoj): oko sedamdeset posto odnosi se na kaznena djela protiv imovine. U strukturi je, dakle, trideset posto svih ostalih djela (silovanja, krvni delikti, itd.), dok su u strukturi forenzićke psihijatrije to više od osamdeset posto teška kaznena djela tjelesne povrede ili ubojstva, a ostatak su silovanja i minorni dio protiv imovine. Upravo ta struktura kaznenih djela, monstruoćnost zloćina i izrazit negativni medijski pristup razlog su zbog ćega su i poćinitelji i djela spektakularni i zbog ćega mediji ošćro reagiraju kad se ona dogode.

Ćini se da njih svijet svugdje vrlo dobro pozna!

– To je zbog toga što su po naćinu poćinjenja ili po vrsti djela to ćesto presedani i u sudskoj praksi, pa se onda iznova i transgeneracijski citiraju kao materijal za udćbenike. Time stjeću negativnu propagandu i konotaciju u drušćtva.

Što sve susrećete u svom poslu?

– Osoba moje struke susreće se s nasiljem. Vrlo malo, moćda samo jedan do dva posto kaznenih djela koje poćine neubrojivi bolesnici (buduće forenzićke osobe), ne ukljućuje nasilje. Zanimljiva je ćinjenica da djela koja poćine forenzićni bolesnici u kaznenom pravu ne poznaju rijeć nehat. Ona su uglavnom udrućena s mnogim nasilja. Nasilje je tema mnogih knjiga i s njom se susreće današnjica, a nasilje i agresija itekako su prisutni na odjelima forenzićke psihijatrije. Prije nego bi se uopće moglo raditi takvu terapiju, nućno je naućiti bolesnika kako treba vladati sobom, kako reagirati na vlastitu agresiju, uspostaviti kontrolu nad sobom. Zadatak je uspostavljanje samokontrole nad funkcioniranjem ovdje i sada. Taj iscrpljujuići zadatak zahtijeva cjelodnevni angaćžman ne samo psihijatra nego i cijelog tima.

Vesna Šendula-Jengić ravnateljica je Psihijatrijske bolnice na Rabu, u kojoj je posljednjih petnaestak godina vodila Odjel za forenzićku psihijatriju (bavi se forenzićkom psihijatrijom i psihoterapijom forenzićkih bolesnika). Roćena je i školovala se u Rijeci, a nakon studija medicine upisala je didaktićki rad u grupnoj psihoterapiji. Motivacija za rad s grupama psihotićnih bolesnika datira unatrag petnaestak godina. Prvi poslijediplomski studij iz opće patofiziologije upisala je 1985., a magistrirala je na ovisnostima. Poslijediplomski studij iz forenzićke psihijatrije završila je u Zagrebu. Petnaestak strućnih i znanstvenih radova objavila je u ćasopisima, govori njemaćki, engleski i talijanski, stalni je sudski vještak psihijatrijske struke.■

tura - trauma

raskriřa kultura - traume i identiteti

Dugogodišnji timski rad

To je tim koji s obzirom na narav i strukturu poremećaja, očekivanja mogućeg poboljšanja, različitu težinu bolesti i stadije njezine uznapredovalosti, u skladu s mogućnostima na početku donosi plan i program ekstrapitalnog, izvanhospitalnog budućeg funkcioniranja. Nastojimo plan i program individualno prilagoditi s približnim vremenom trajanja te načinom i strukturom tretmana. U samom početku su psihoterapija i farmakoterapija, terapija ponašanja, prilagođavanje i rad u grupi (maloj i velikoj).

Primijetili smo da u grupi forenzičkih bolesnika (na Rabu imam šest grupa, i u njih su uključeni skoro svi bolesnici) lakše dolazi do ekspresije bolesnika, rastećenja, iskazivanja vlastite opterećenosti, tj. vlastite psihopatologije nego u nekom autoritarnom vođenom razgovoru. To je zbog toga što upravo forenzički bolesnici vrlo često zbog proživljenih trauma ne podnose autoritete, osjećaju se mnogo više žrtvom nego u grupnom tretmanu. Zbog vrlo specifičnih situacija (Hrvatska je u tome zanimljiv i specifičan primjer) u našim psihoterapijskim grupama često se događa da je psihoterapeut i administrator i voditelj odjela i jedna od osoba koja odlučuje o različitim razinama ili stupnjevima slobode koja će se dati bolesniku. Tako su bolesnik i psihijatar u specifičnoj situaciji i ulozi: bolesnik da procijeni koliko može i smije reći u korist vlastite dobiti, a psihijatar da u svom protuprijenosu pokušava koliko-toliko objektivno zrcaliti stvarnu psihopatologiju bolesnika bez involviranja vlastitih strahova i strahova za njegovo buduće izvanhospitalno funkcioniranje. To je specifičnost posla koja zahtijeva veliku motivaciju, visoki senzibilitet, gotovo isključenje straha i mogućnost dostatne razine empatije da bi uopće moglo raditi.

Prvi izlasci bolesnika izvan ustanove, njihove gotovo karktičke promjene i ekspresija vlastite psihopatologije u grupi iskustveno i emocionalno su nabijene, pa se s njima vrlo kompleksno nositi. Za ostvarenje cilja u radu često su potrebne godine (prosječno trajanje tretmana na Rabu je 3,4 godine, što je u skladu s Europskim prosjekom od 3,2 – prije je to bilo 10 godina s krajnjim sigurnosnim mjerama).

Kako izgledaju susreti sa žrtvama?

– Često neubrojivi počinitelji kaznenih djela svoje žrtve nađu u najbližoj okolini, obitelji (djeca, braćni drug i slično), a rjeđe su to slučajni prolaznici i ostali neznanci. Ponekad su to službene osobe pa se u takvim slučajevima događaju revitalizacije ranijih trauma, samo prenesenih na osobe od autoriteta.

Psihijatrijski pristup nije eskulpacija

Naravno da grupni psihijatrijski pristup nikako ne znači eskulpaciju od krivnje bolesnika. On samo znači pomoć pri bolesnikovu razumijevanju djela i vlastite odgovornosti za djelo. Nakon toga slijedi vrlo vunerabilno razdoblje, a ono uključuje snažne reakcije, osjećaj krivnje koji nerijetko završava pokušajem pa i realiziranim suicidom.

Naš je zadatak u tom razdoblju uspostaviti kvalitetnu terapijsku komunikaciju, primjerenu zaštitničku ulogu, motivirati bolesnika, ukazati i aktivirati one osobine ličnosti koje su pozitivne u smislu funkcioniranja unutar ili izvan ustanove. U tom razdoblju moramo dobiti bolesnika na suradnju i tada maksimalno zajednički radimo. Tada je prerano da se bolesnike susretne sa žrtvom (ako je preživjela), ali radimo na uspostavi komunikacije s obitelji žrtve ili preostalim članovima obitelji, što je podjednako traumatično. Nastojimo da se prvi susret dogodi u ustanovi. Postoji vrijeme u kojem pripremamo bolesnika, kad se prema mogućnostima angažiraju i različite vanjske službe. Naravno, postoje situacije gdje ni žrtva ni njezina obitelj ne žele upoznati počinitelja, štoviše eksternalizira svoje različite stavove i umnaža ih, a oni su ponekad umnoženi i zbog odštetnih zahtjeva. Tamo gdje nije moguće ne inzistiramo, ali kad mogućnosti postoji onda nastojimo uspostaviti kontakt jer smatramo da je to jedno od bitnih kvalitativnih pomaka u radu zbog toga što izvanhospitalno funkcioniranje uz neadekvatno prorađenu traumu, negativnu vanjsku socijalnu podršku, negativni odnos društva koje se onda strukturira kao kažnjavajuće postaju *trigger* faktori ili za autodestruktivnu radnju, novo pogoršanje bolesti ili (što se ipak rijetko događa) za nekakvu novu agresiju.

Kako donositi procjene o pravom vremenu, na primjer, puštanja iz ustanove?

– Na županijskom sudu znamo biti u situaciji da nas pravnici pitaju s kojom razinom sigurnosti smatramo da neka osoba može provesti vikend kod kuće ili biti puštena. Razina sigurnosti, odnosno psihijatrijska forenzička procjena nikad nije donesena volontaristički, nego nakon višemjesečne timske opservacije i rada s bolesnikom. Na takvo pitanje nije moguće odgovoriti jednom rečenicom. U takvim situacijama znam postaviti i protupitanje: s kojom sigurnošću sudske vijeće može tvrditi da počinitelj kaznenog djela za kojeg je određena kazna od pet godina, primjerice, i koji će biti pušten određenog dana već sutra dan neće počiniti recidiv.

Prvi objekt agresije forenzičkog bolesnika je njegov liječnik. U njega se projiciraju strahovi, nezadovoljstva – sve

ono što zovemo projekтивne identifikacije (sve ono što je ranije traumatiziralo bolesnika). To su projekcije s kojima se teško nositi, i treba biti izuzetno profesionalan, a istodobno je taj posao nemoguće raditi bez emocionalnog angažmana, tj. empatije. To u praksi znači da bolesnici već na samom početku tretmana traže različite usluge: tvrdeći da su u bolnici u prolazu, traže ukidanje lijekova ili nošenje civilne odjeće, odlazak u grad zbog nekih sitnica, dnevno telefoniranje obitelji i radnoj sredini, itd. Najčešće psihijatar na stotinjak zahtjeva mora na devedeset i pet odgovoriti negativno.

Kakve su obitelji prema bolesnicima?

– Različite su situacije: nekad su cijele obitelji zahvaćene poremećajem ili duševnom bolešću, pa je počinitelj određenog kaznenog djela samo crna ovca i najizloženiji član te bolesne i disfunkcionalne obitelji. Postoje situacije da je najslabiji bolesni član bio egzekutor određenog kaznenog djela koje se transgeneracijski ili u okviru obitelji označavalo kao negativno. Tada obitelj suosjeća s počiniteljem, posjećuje ga, voli, počinitelj za tu obitelj nije kriv, itd. Situacija u kojoj je žrtva unutar obitelji gora je, kompleksnija. Tu pazimo da unutar obitelji ne dođe do daljnje disfunkcionalnosti. Ponašanje i funkcioniranje u obitelji je nužno prepoznati na vrijeme, jer ponekad tijesna suradnja s permisivnim dijelom obitelji ne znači ništa drugo nego daljnje razaranje i destruiranje obitelji. Prema tome, vrlo je važno postići suradnju s vanjskim službama i obitelji u cjelini ako je to moguće.

Između glorifikacije i tragedije

Posao forenzičkog psihijatra je naporan i dugotrajan te je potrebno mnogo vremena da se doživi ono što nazivamo narcistička gratifikacija, tj. potvrda, zadovoljenje kao protutežu svim naporima i frustracijama kojima smo izloženi i koje ulažemo u rad. Praksa je pokazala da postoje sretne obitelji i ljudi koji su se uspješno vratili svom aktivnom životu. Kroz naš odjel posljednjih je godina prošlo i desetak ratnih vojnih veterana s vrlo teškim PTSP-om i teškim kaznenim djelima, koji su se nakon liječenja uspjeli dobro integrirati u svoje obitelji, funkcioniraju, a neki od njih imaju i privatne poslove. Neki bolesnici boluju od ovisnosti, endogenih duševnih bolesti, itd. gdje se s farmakoterapijom, socioterapijom i psihoterapijom može napraviti mnogo. Oni nam se redovito javljaju i u okviru svojih mogućnosti mislim da izvrsno funkcioniraju izvan ustanove. Naravno, ima i tragičnih slučajeva.

Primjer: Čovjek iz Slavonije koji je neposredno prije rata u nastupu teškog duševnog po-

remećaja popraćenog imperativnim halucinacijama (onima koje diktiraju određeno ponašanje) u prvom nastupu bolesti (dakle, obitelj nije znala pa se nije ni snašla) bacio u vatru svoje, nekoliko mjeseci staro, dijete. Proglašen je neubrojivim. Istodobno se zbog strahote zločina dekompenzirala i njegova sestra. Dijagnosticiran kao shizofrenik katatonog tipa smješten je kod nas na liječenje (jedan od najtežih bolesnika u mojoj praksi). Dugo i naporno smo se borili s njegovom psihopatologijom, mijenjali terapiju na koju je pokazivao visoku rezistenciju, halucinirao je, bio agresivan i autoagresivan, vrlo težak bolesnik. Njegova je supruga sa starijim djetetom u ratu bila u izbjeglištvu i došli smo do nje nakon nekoliko godina. Uspostavili smo komunikaciju, pojavila se u bolnici, razgovarali su, činilo se da sve ide nabolje. Počeli su zadovoljavajuće funkcionirati kao obitelj u specifičnim uvjetima, on je otišao nekoliko puta u njihov izbjeglički dom i ona je rodila još jedno dijete. Naša socijalna služba uspjela mu je ishoditi i određenu mirovinu koju je u cijelosti slao nezaposlenoj supruzi. Nekoliko godina nakon rata bolesnik je imao silnu potrebu vidjeti svoju miniranu kuću. Kao terapijski tim smatrali smo da to nije dobro. U međuvremenu su se pogoršali i uvjeti prognostičnosti, supruga s djecom je bila u skromnim uvjetima pa je odlučeno da odu k bratu koji je također bio veteran sa značajnim PTSP-om. Upravo kad smo strukturirali izlaz našeg bolesnika njegov brat je počinio samoubojstvo, a on je to pročitao u novinama, dodatno se traumatizirao, dodatno je hospitalizirao i sestra kao shizofrena, a u dekompenziranim stanjima intervenirala bi u život brata i njegove supruge. Bio je to vrlo složen pritisak na koji smo mogli samo dijelom utjecati. Shvatili smo da nisu sazreli uvjeti da ga se ni privremeno ni trajno otpusti, iako njegovo psihičko stanje nije bilo takvo da on uz neke uvjete ne bi mogao funkcionirati izvan ustanove. Zbog snažnih psihičkih problema (razne uvjetovane situacije) njegov stariji sin kao psihotičan je završio u dječjoj psihijatrijskoj bolnici. On je znao sve činjenice, a imao je i granice. Tražio je da njegov restriktivan status forenzičkog bolesnika u formalno-administrativnom dijelu promijenimo s obzirom na to da je imao dobar uvid u bolest i da šest godina nije bio ni agresivan ni retroagresivan, vrijeđan u terapiji i grupnoj terapiji. Istina, povremeno je slao ženi poruke da ne zna što će biti s njim ako ga se ne otpusti jer on ne može ni više ni bolje učiniti. Epilog je nedavno samoubojstvo u ustanovi.

Kao terapeuti nakon deset godina maksimalne profesionalne i emocionalne investicije teškog rada s bolesnikom,

gdje smo iskoristili sve mogućnosti uključenih profesija, bili smo potrošeni. Više nismo mogli učiniti, je li netko drugi morao i mogao, ne znam, ali završilo je kao bilancno samoubojstvo nakon rekapitulacije svega onoga što se s čovjekom tijekom deset godina događalo. Slijedom svoje patologije i drugih ekstrapitalnih događanja, bio je jedan od najduže hospitaliziranih forenzičkih bolesnika.

Samoubojstva u porastu

Je li kraj bio očekivan s obzirom na znanja o bolesti, na poruke genetičara (Sve je genetička), socijalno stanje, itd.?

– Ne bih htjela oponirati genetičarima jer smo suglasni s njima sve dok propisujemo našu farmakoterapiju, a to znači da dajemo tihu suglasnost da postoji nešto na što možemo utjecati kemijom. Šire gledano, vjerojatno u svakom od nas stanuje tisuće raznih bolesti, ali izbije na površinu njih pet do šest posto. Niz faktora u nama i oko nas utječe na manifestaciju ili njezinu odsutnost. Hoće li to biti prihvatljivo i uz moguće funkcioniranje? Osobno sam odlučno protiv toga da npr. šećeraši stanuju na dijabetičkom odjelu, svi kojima treba dijaliza na odjelu za dijalizu, a tako gledam i duševne bolesnike.

Jesu li autougrožavajući oblici ponašanja u porastu?

– Suicidologija je jedno od područja kojim se bavim dulje vrijeme i o kojem sam objavila nekoliko stručnih radova. Sigurno je da je samoubojstvo kao oblik neprirodne smrti i krajnji znak apela za pomoć i agresija na vlastito tijelo i duh nešto što će u budućnosti biti odgovor pojedinca na različite vrste društvene represije. Posljednji rad koji smo prikazali u Portorožu bilo je *Samoozljeđivanje kao specifična forma samodestrukcije*, bilo da je riječ o onome što mi nazivamo tihi suicid (ekstremno unošenje hrane, neprirodno i neodgovarajuće uzimanje lijekova) demonstrativnim akcijama nad vlastitim tijelom ili drugim autougrožavajućim oblicima ponašanja. Autonasilje može u određenom trenutku značiti retrofleksiju prema vani usmjerene agresije, ali isto tako ne samo trenutačno rasterećenje napetosti nego ponekad i trajni model, stil ili trajnu pobjedu onog što zovemo nagon smrti nad nagonom života.

Suicid nas treba zabrinjavati ne samo kao psihijatrijski nego i kao širi društveni i socijalni fenomen. Mnoge znanstvene i stručne discipline morat će zajedno dati odgovor na to pitanje. Ne kako spriječiti suicid (njega će uvijek biti), nego kako ovaj svijet učiniti boljim, kako društvene odnose učiniti manje napetim, projekktivnim pa i manje zločestim da bi pojedinac lakše mogao u tom društvu preživjeti, živjeti korisnije i kreativnije za sebe i okolinu. ▀

Polořaj řrtve u izabranoj traumi

Na socijalnoj i političkoj razini izabrane traume vezuju se uz režime, narode, političke skupine na vlasti – one koji u određenim trenucima mogu dovesti do različitih sukoba i ratova

Radionica Avija Bermana, Miriam Berger i Ivana Urlića

Radionice na 15. kongresu grupne terapije u Istanbulu najčešće su bile organizirane s više voditelja. Jednu od takvih vodili su Avi Berman i Miriam Berger iz Izraela, psihoterapeuti koji se dugo bave traumatiziranim osobama (posljedicama holokausta i aktualnim ratnim zbivanjima). Dakle, riječ je o traumama kao posljedicama sadašnjosti ili transgeneracijskim traumama članova traumatiziranih obitelji koje u svojoj povijesti imaju stradalnike mahom iz Drugog svjetskog rata. Treći autor je psihoterapeut Ivan Urlić iz Splita, koji je dugo radio s traumatiziranima iz rata u Hrvatskoj. Zajedno su se našli vezano za njihove interese u sklopu psihološke traume i njezinih posljedica te mogućnosti liječenja. Radionicu su naslovili *Sposobnosti koje řrtve pokazuju u grupama* (s podnaslovom *Polořaj řrtve, osvetoljubivost i mogućnost izlaska iz takvih stanja*). Avi Berman je svoje predavanje naslovio *Skriveni jezik uloge řrtve*, Miriam Berger *Dinamika osvetoljubivih osjećaja u pojedincu i u grupi*, a Ivo Urlić *Dostojanstveno preživjeti traumu* (s podnaslovom *Metabolizacija traume i proces oprařtanja kao odnosno dobro*). ▣

Avi Berman: Skriveni jezik uloge řrtve

Polořaj řrtve često shvaćamo kao nešto fiksirano, pa postoje ljudi koji izgledaju kao spomenici tuđe nepravde ili ljudi koji nikako ne mogu završiti proces žalovanja (proces odvajanja od najmilijih te se žalovanje pretvori u kronično, a može poprimiti i patološke oblike). Uloga řrtve je, smatra Avi Berman, oblik interpersonalnog odnosa koji uključuje sklonost da se sebi samom nanosi bol, i to postane stil života. Oblik iskustva vezan za sebe i grupu *generira řrtvu*, tj. stvara řrtvu. To je osoba koja se osjeća isključivo pravednom što povećava njezino pravo na agresivno ponařanje. Na određeni naćin ona svojim ponařanjem opravdava osvetoljubivost. Polořaj řrtve je dominantan sadržaj takozvane izabrane traume.

Izabrana trauma je koncept Vamika D. Volkana koji mnogo radi s etničkim agresijama i zbivanjima unutar i između naroda i država, proućavajući koliko nacionalni identitet u smislu kulture ili specifićnosti jezika religije... može utjecati na isključivost. U isključivosti se drugi nikad ne vidi ravnim sebi. Većina je ispod, neki su i iznad, ali tako poćinje podjela. (Primjer poznate izabrane traume je Kosovska bitka, od koje se jedna nacija stoljećima ne može odlijepiti i uvijek se vraća na nju kao da nije prošlo šest stoljećā. Osim toga, bilo je mnogo bitaka i řrtava, ali ona je izabrana u, primjerice, srpskim osjećajima i memoriji, pa je ostala smrznuta u vremenu. O njoj se govori, misli i doživljuje kao da je postojećā u velikom intenzitetu i na nju se pozivaio politički establišment spremajući se za rat.) Avi Berman navodio je za Izraelce primjere izabrane traume iz Starog zavjeta (Kain i Abel, Abraham i njegova řrtva, Josip i njegova braća...). Uglavnom, izabrane traume uvijek postoje kao mogućnost zbog koje se traži pravićna osveta.

Ako polořaj řrtve nije racionalan, realan, on je interpersonalan proces koji drugoga oznaćava agresivnim i onda toga agresivnog može probuditi na osvetoljubivost prema řrtvi. Tako se zatvara patološki krug u kojem řrtva ostaje řrtva, drugog se proglasi agresorom i onda u proglašenom agresoru izaziva jaka ljutnja i agresivni osjećaji koji se onda okreću prema onome tko je u polořaju řrtve. Tako se fiksiraju uloge. Onaj tko je fiksiran u jednoj ulozi drugog fiksira svojim projekcijama u drugoj ulozi, i na taj naćin je zatvoren patološki krug. Ako se to prepozna, moguće je traćiti i strategije kojima se osobi pokazuje kako i što radi, kako uvijek druge uspijeva staviti u polořaj agresora i sebe u polořaj řrtve te kako je pretplaćena na određenu fiksiranu projekciju iz koje je moguće izići vani. To je u slućaju rada s pojedincem.

S obzirom na to da je rijeć o kongresu grupne terapije, Berman je analizirao rad u grupi. Nositelji izabrane traume mogu se prepoznati i radom u grupi te vidjeti naćine na koje mogu izići iz traume. Tijekom psihoterapije traumatizirani mogu prepoznati da su se slićnim ili istim naćinima slućile vaćne osobe iz okoline pa ih mogu bolje shvatiti. Na socijalnoj i političkoj razini mnogo se može naućiti o tome da se takva ponařanja vezuju uz režime, narode, političke grupe na vlasti – one koji u određenim trenucima mogu dovesti do razlićitih sukoba i ratova.

Jedna sudionica radionice podsjetila je na ćinjenicu kako je Hitler najavio poćetak Drugog svjetskog rata. Prva rećenica Njemaćkog radija bila je: *Na našim istoćnim granicama naše su trupe poćele uzvraćati paljbu*. U toj rećenici svih se kondicionira na pravednost, polořaj řrtve i postojanje agresora koji ih izaziva na obranu. Bio je to napad na Poljsku.

Objektivno, svatko može reći da je život tećak, dramatićan, da svatko ima i nosi tećkoće s razlićitim refleksijama u svakodnevnicu, ali svatko može imati i posebne traume i u ime kojih ili zbog kojih pristupa racionalizaciji i opravdanju svojih stajaliřta, ponařanja, shvaćanja... Ljudi se susreću s već formiranim miřljenjima i potrebne su godine, pa i

desetljeća, da bi se pojavila potreba *proćjetraćanja* postojećih misli i toćan uvid u problem. Često ćlanovi obitelji, kolege i prijatelji ostavljaju poruku ćija analiza pokazuje pogreřnu ili ćak sasvim obrnutu percepciju od stvarnog stanja stvari. A to znaći da onaj koji je sebe godinama prikazivao kao řrtva i bio tako prihvaćen u sredini može biti i mućitelj ili tihi agresor, a netko tko je prepoznat kao bućni, agresivni napadać jest oćajna osoba koja ne zna što napraviti zbog raznih situacija koje je pogaćaju. Zato bi se svatko mogao upitati o svojoj percepciji u okolini, o tome je li řrtva ili mućitelj, o percepciji koju ostavlja i stvarnosti koja je njegova objektivna slika. Je li istina da je řrtva uvijek i samo řrtva i da bař nikad nije olovo i agresor za druge? Je li uvijek istina da je agresor samo agresor ili je možda netko s više duha, radnih sposobnosti ili nećeg trećeg što onda izaziva zavist?

Miriam Berger: Dinamika osvetoljubivih osjećaja

Miriam Berger je govorila o osvetoljubivosti pojedinaca i grupa, nastavljajući na ulogu řrtve koju je iznio Berman. Smatra da se osvetoljubivi osjećaji, iako su zapravo vrlo obićni u spektru uobićajenih osjećaja koje imamo, uglavnom smatraju primitivnim i neciviliziranim. Osvetoljubivost je nisko rangirana na ljestvici naših mogućih odgovora na razne situacije. Berger řeli pokazati da su osvetoljubivi osjećaji odgovori koji se řele prikazati nevaćnima, koje se řeli zanemariti pa i svjesno previdjeti. Ako uvreda nikad nije bila na pravi naćin pokazana i osvjetljena, oćrnjivanje osobe koja nas je povrijedila postaje unutarnje uvjerenje da netko tko podnosi takvu uvredu nije vaćan i može lako biti gurnut u stranu. Takva percepcija i osjećaji mogu uzrokovati nepodnořljivu emocionalnu bol koja zahtjeva osvetu. (Dakle, nećeš ti mene toliko podćjenjivati koliko se ja tebi mogu za to osvetiti.) To se često vidi u partnerskim i braćnim odnosima. Tako je majka često řrtva agresivnog muća – jer se tako sama vidi pa djecu okreće protiv oca i onda nakon nekoliko desetljeća takva života misli da je uspostavila svoj raćun. To je polořaj řrtve koji determinira polořaj agresora u situacijama u kojima razgovor nije moguć, u kojima se ne uvaćavaju tući osjećaji, kad ih se ne vrednuje kao vlastite i kad slijedi svjesna ili nesvjesna osveta takve řrtve. Njih su pune radne sredine i u njima osvete

pljušte stalno. Nema naćina razgovarati jer će razgovor biti shvaćen kao protuudar i podmukla zamka...

Tako shvaćene osvetoljubive řelje mogu se vidjeti i kao potraga za ponovnim uspostavljanjem naće za nekom pravdom i dostojanstvom. Osoba u fantaziji može – ako je duboko uvrijećena, a nema naćina da o uvredi razgovara i da se uvreda iznese i podjeli s drugima pa vidi što s tim napraviti – ponovno kroz fantaziju uspostaviti osjećaj pravde i nadati se da će ona jednom doći. Na taj naćin oćekuje uspostavu dostojanstva uvrijećene, odgurnute osobe.

Primjeri za to bili su i 11. rujna i primjeri iz mećunarodnih odnosa uopće, ali srediřte interesa bilo je na mućko-řenskim odnosima. Dakle, ako se řelja za osvetom kao mogućnořću da se na taj naćin odrći nada u pravdu i oćuvanje dostojanstva ne može prepoznati i verbalizirati, ako je osoba ne može postati svjesna, može se pretvoriti u zaćarani patološki krug osvetoljubivih napada i protunapada u partnerskim, obiteljskim, prijateljskim, radnim, politićkim i mnogim drugim odnosima. Vaćnost je sposobnosti grupnog voditelja u terapijskim grupama da identificira i prihvati takve osjećaje kao ono što oni zaista jesu, dakle legitimne řelje i tećnje za pravdom i uvaćavanjem, i to može biti vrlo vrijedno u procesu promjena koje se řele obaviti u psihoterapijskom procesu bolje integracije takve lićnosti i njezina lijećenja i ozdravljenja.

Ivan Urlić: Dostojanstveno preživjeti traumu

Prilog Ivana Urlića odnosio se na preživljavanje traume s dostojanstvom i metaboliziranje traume u smislu da se omogući proces oprařtanja kao odnosno dobro. To znaći da odnosi koji su opterećeni onim što je rećeno u prethodnim predavanjima, tj. osobe opterećene skrivenim jezikom osjećaja (polořaj řrtve) te fantazijom i potrebom osvete da bi saćuvale nadu u pravdu i ponovno uspostavljanje vlastita digniteta – preživljavanje traumatske situacije s dostojanstvom – odnose se u prvom redu na mogućnost da se gubitak ili traumatski trenutak imenuje. Ljudi često pate a da nisu u mogućnosti toćno imenovati patnju, tugu, loř osjećaj. U terapijskom postupku je vaćno pomoći osobi da u svom svijetu naće pravo ime svojoj patnji. Nekad je rijeć i o ćjeloćivotnoj patnji. Na taj naćin osoba se može suoćiti sa svojom traumatskom situacijom, izabranom traumom (taj automatizam

raskriřja kultura - traume i identiteti

Renzo Korinteli

Kako početi tradiciju

stalno se iznova otvara i krvavi i uvijek ga je moguće dotaknuti). Naravno, treba računati sa situacijama u kojima postoje stvarne i izabrane traume, a da ona izabrana pritom prekrije cijelo traumatsko iskustvo.

Primjer: mladić sa 17 godina i dva metra ne zna što će s tolikim tijelom i silno zavidi onima koji su nešto manji (*Oni izgledaju pristojno, a ja izgledam kao stablo.*) Oni koji žele biti viši nego što jesu misle da je on lud, a on ne zna što će s tolikim tijelom. Ljudi često ne mogu prihvatiti sebe onakvi kakvi jesu. Da bismo se prihvatili onakvi kakvi jesmo, prirodni procesi čine da se suočavamo sa stvarnošću i da je prihvatimo i iz njih izvučemo maksimum – ako smo slobodni to napraviti. Ali što ako nismo, ako smo blokirani, istraumatizirani?

U terapijskim procedurama, nakon što se nekoj osobi omogući da se suoči s vlastitim traumatskim izvorom, pomaže joj se da proradi, zbilja vidi je li sve onako kako ona na to gleda ili može biti i drukčije. Radeći s veteranima koji su prošli kalvariju rata i poraća kao prognanici... prorada trauma, mogućnosti i nemogućnosti da se dođe u dodir s različitim dijelovima sebe koji su više ili manje opterećeni traumatskim iskustvima (i mogućnosti da se dođe u kontakt s vlastitim potrebama i željama, ali i željama i potrebama drugih s kojima žive na trajniji, intimniji i bliži način) ima značenje važnog procesa žalovanja. Procesom žalovanja traumatizirana osoba oslobađa se prošlosti na način da tu traumatičnu prošlost proradi. Prorada u prirodnom smislu u psihologiji se naziva rad tuge. Ponekad ta tuga može postati patološka, prući se kroz vrijeme i trauma s produženim patološkim tugovanjem može držati osobu kao taoca.

Nije lako osobama koje su u terapijskom procesu pomoći da otvore proces žalovanja i da odžaluju i smire gubitke u sebi te tako u sebi otvore prostor za novu kreativnost, za nove odnose i mogućnosti koje život pruža ili može pružiti ako je osoba slobodna da te prilike stvara i da ih prihvaća. Važno je misliti na poteškoće ili na čežnju za samoostvarivanjem pojedinca ili za gubitkom mogućnosti za samoostvarivanjem kao izrazom dubokih trauma i vrlo primitivnih mehanizama obrane koje takvu osobu drže u stanju povučenosti, osamljivanja ili agresivnosti (što je vidljivo kod traumatiziranih unutar psihoterapijskih grupa ili u raznim životnim situacijama).

Grupna dinamika koja teži rekonstrukciji unutarnjeg svijeta traumatiziranih osoba i njihova odnosa s vanjskim svijetom omogućava uspostavljanje novih odnosa i na taj način stvaraju se nova dobra, koja proizlaze iz dobrih, solidnih, povjerljivih odnosa. Čovjek je društveno biće i u slučaju kad mora stalno biti u ulozi žrtve, ili u ulozi agresora, ako ima fiksirane uloge i nema veći stupanj unutarnje i vanjske slobode zbilja je žrtva. ■

Grozdana Cvitan

Idealizacija sovjetske prošlosti može dovesti do potpunog odbacivanja strašne strane sovjetskih vremena, političke represije i koncentracijskih logora, gubitka čak temeljnih potreba, konformizma i potpunoga gubitka inicijative i individualnosti

Renzo Korinteli, psihoanalitičar iz Tbilisija u Gruziji, jedan je od onih specijalista psihološke medicine koji posljednjih godina pokušavaju odgovoriti novim zahtjevima struke, što nije lako u uvjetima slabe financijske moći njegove zemlje i tranzicijskom razdoblju kroz koje prolazi.

U zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza na raznim se razinama i u raznim djelatnostima moguće susresti s nostalgijom za prošlim vremenima. Renzo Korinteli u Istanbulu zato nije govorio o stanju grupne terapije u psihoanalizi u njegovoj zemlji, nego o uvjetima da to uskoro bude moguće. Iz Istanbula produžuje put u Bugarsku s prilogom naslovljenim *O psihosocijalnim uvjetima i psihoterapiji u postsovjetskoj Gruziji*. Objašnjava da je njegov radni dan podijeljen između službenog bolničkog dijela i ostatka u kojem ljudima s psihičkim tegobama besplatno pomaže u saniranju trauma i problema.

Sovjetski mentalitet

Što je traumatsko nasljeđe Gruzije u psihološkom smislu?

– Ponajprije, to su činjenice proizišle iz sovjetskog mentaliteta, a zatim i iz stanja u postsovjetskim zemljama. Osnovna karakteristika sovjetskog mentaliteta je izuzetno servilan stav prema državi i vođama, stav tipičan za odnos gospodar – rob na način na koji ga opisuje Hegel. Odnos između države i sovjetskih naroda bio je uvijek takav da je muška dimenzija državne moći imponirala inertnoj nepromjenjivoj i ženskoj dimenziji (osobini) populacije. Država i lik vođe identificirao se sa strogim i pravednim ocem koji je zaštićivao i kažnjavao svoju djecu – prava figura Kseneksa. (Onaj tko te kažnjava taj je i pravedan, ali onda taj ne može voljeti). Kroz mnoge godine rusko društvo su karakterizirali zatvoreni i izolirani politički sustav zasnovan na aplikaciji krutih dogmatskih pravila protiv kojih se nije moglo boriti. Rusija je uglavnom kreirala uvjete koji su pogodovali rastu onipotentnih i tiranskih vođa, rušiteljima ljudskih prava i poštovanja (Ivan Grozni, Petar Veliki, Staljin...). Na individualnoj razini internalizacija (poistovjećivanje) s ovakvim figurama dovela je do stvaranja krutog i de-

struktivnog superega koji vrlo lako može degenerirati u jednog unutrašnjeg totalitarnog progonitelja.

Koje su bitne restrikcije u psihološkom smislu?

– Službena sovjetska ideologija negirala je sve u odnosu na Boga, duh i dušu. Ljudsko svjesno (psiha) smatralo se refleksijom odnosa produkcije. Ličnost pacijenta i njegova individuacija nisu značili baš ništa. Najutjecajniji sovjetski psihijatar šezdesetih Snezhnevsky išao je i dalje sa svojom teorijom, pa su se poremećaji ličnosti i dugotrajne neuroze smatrale vrstom shizofrenije, a skretanje od službene ideologije bio je simptom mentalne bolesti. Na taj je način postavio teorijsku podlogu za upotrebu psihijatrijskog liječenja nad disidentima.

Što je dug odnosno traumatsko iskustvo postsovjetskog razdoblja?

– Kolaps Sovjetskog Saveza i stvaranje petnaest država dovelo je do enormnog poremećaja u društvu. Pad Sovjetskog Saveza i stvaranje malih država stvorilo je na kolektivnoj povijesnoj razini užasnu traumu, a gubitak imperijalne Rusije bit će žalovan dugo, dugo vremena da bi bio prihvaćen.

Postsovjetski mentalitet

Demonstracije održane u Gruziji 9. travnja 1989. godine bile su represivno zaustavljene sovjetskim trupama, a 21 čovjek je poginuo. Taj je datum postao simbol nevinih ljudi, junaka koji su se žrtvovali za neovisnost svoje domovine. Istodobno su narastali etnički konflikti u samoj Gruziji, a prvi sukobi između Osetijanaca i Gruzijaca buknu li su 1991. godine. Već slijedeće godine glavni grad Tbilisi je postao scena civilnog rata, a 1993. godine on je prodro i u Abhaziju. Gruzijaska vlast se povukla i Abhazija se deklarirala kao nezavisna država. Uspirkos činjenici da samoproglašena Republika Abhazija nije bila međunarodno priznata, *de facto* je postala neovisna. Mnogi ljudi prisiljeni su da napuste svoje domove i mnogi Gruzijci tako su postali izbjeglice ili prognanici. Ta rana je još otvorena i nema znakova rješavanja konflikta. Vrijeme prolazi a nedostatak napretka u pregovorima čini situaciju još gorom.

Iako je unutar ostatka Gruzije stanje nešto bolje, činjenica je da se brojne političke partije bore za prevlast, a korupcija se širi kao karcinom. Ljudi žive u hororu i njihov jedini cilj je preživjeti tu stravu. Duboka egzistencijalna kriza manifestira se rastućom smrtnošću i samoubojstvima, a PTSP je ušao u sve slojeve populacije. Sve te traume kao i gubitak identiteta (izražen među izbjeglicama i prognanicima iz sukoba s početka devedesetih) dovele su do kreacije novog post-sovjetskog mentaliteta kojeg karakterizira visok osjećaj nostalgije za prošlošću i idealizacijom sovjetskog razdoblja. Svako društvo ima svoju verziju mita o zlatnim godinama raja.

Napisali ste: "Društvo bi trebalo biti formirano kao velika obitelj, a ljudski dječji vrtić vođen pametnim pravednim ocem čija bi zadaća bila da vodi društvo i obrati one koji se ne slažu." Kako društvo i pojedinac izlaze iz dječjeg vrtića?

– Paternalistički model države i psihijatrije vodio je pacijente da vide terapeuta isključivo kao figuru autoriteta. Pacijent je projicirao arhetip spasioca na terapeuta i odbijao preuzeti bilo kakvu odgovornost za svoje liječenje. Kao rezultat dobili smo to da se svaki pokušaj kreiranja analitičke radne alijanse pokazao kao gubitak terapeutove moći i pacijent nikad nije otkrio osobni samoizlječujući kapacitet.

Primjer žalovanja za prošlošću

Pacijentica je pedesetšestogodišnja žena s neurotskim depresivnim sindromima, nesanicom, neurastenijom, gubitkom energije i iritantnim raspoloženjem. Rekla mi je da je glavni uzrok njezine bolesti promjena socioekonomskih uvjeta.

Gospođa: Doktore, kako vi možete živjeti u ovim prilikama gdje je gubitak čak i osnovnih životnih uvjeta doveo do sumnje u preživljavanje, nesigurnost i strah za budućnost. Postoji jedino korupcija i neprocijenjeno bogatstvo drugih.

Doktor: Jako vas dobro razumijem.

Gospođa: Ja sam dimuta time što se vi, iako imate dovoljno za živjeti, ne identificate s teškoćama onih oko sebe.

Doktor: To je vrlo teško, nemoguće je biti sretan kad oni oko vas imaju tako mnogo problema. Prijelazna razdoblja su uvijek vrlo teška, a ovo je jedno prijelazno razdoblje.

Gospođa: Moja obitelj i svi mi imali smo mnogo, mnogo bolja vremena. Uvijek osjećam nostalgiju za sretnim danima za vrijeme sovjeta i pod sovjetskom državom. Zašto smo morali sve to razoriti? Što je tu bilo krivo?

Doktor: Znači, vi mislite da je tada sve bilo dobro?

Gospođa: Pa dobro, skoro sve. Samo se u raju čini da je sve do kraja dobro. Ljudi su bili ljubazniji, a sovjetska država nam je dala sve što smo trebali. U svim sferama života bilo je pravila. Zašto je to trebalo razoriti?

Doktor: Ljudi kažu da je to bilo zbog traženja slobode.

Gospođa: Ali imala sam slobodu. Mogla sam ići gdje god sam htjela unutar Sovjetskog Saveza, a ako sam željela, mogla sam vidjeti i zemlje sovjetskog bloka pa i kapitalističke zapadne zemlje, naravno sa specijalnom dozvolom.

Doktor: Ljudi su običavali reći da je postojao potpuni informacijski vakuum. Niste mogli dobiti informacije dostupne ostatku svijeta, niste imali slobode u izboru svog životnog stila i svojih religijskih ili političkih ideja. Morali ste činiti ono što su vam drugi rekli. Drugi

su odlučivali za vas, upravo kao u vrtiću.

Gospođa: Ne marim za sve to. Osjećala sam se sigurno.

Doktor: Kaže se da ste bili uskraćeni u osjećaju slobode, slobodu da napravite izbore i preuzmete odgovornost za svoj vlastiti život, slobodu da radite i kreirate u širem smislu te riječi. Mi živimo i osjećamo se živima kad kreiramo. Proces kreacije je onaj koji budi ljudsko biće.

Gospođa: Ta polupametna filozofija i visokopostavljeni moralni ciljevi i ideali nisu za mene. To me nije i nikad neće zanimati. Više volim živjeti u miru i sigurnosti. Ne razumijem što je loše u tome da vladu odlučuje umjesto nas. To samo znači da ja nisam trebala odlučivati o nekim važnim stvarima.

Tradicija je pred njima

Ti fragmenti govore kako idealizacija sovjetske prošlosti može dovesti do potpunog odbacivanja strašne strane sovjetskih vremena, političke represije i koncentracijskih logora, gubitka čak temeljnih potreba, konformizma te totalnog gubitka inicijative i individualnosti. Primjer pokazuje konflikt između neovisnosti i ovisne sigurnosti. Uglavnom, u konkretnom slučaju u procesu liječenja čitanje različitih knjiga imalo je važnu ulogu u pomoći pacijentici da postane svjesna horor, strahota sovjetskog režima u zamjenu da elaborira idealizaciju prošlosti.

Bilo je čak pacijenata koji su sami tražili hipnozu u zamjenu za dio psihoterapije, jer na taj način produžavaju svoju ovisničku rolu s psihoterapeutom kao što su to nekad imali s državom ("Ti si odgovoran za moje izlječenje!").

Što sve treba napraviti da bi se psihološka slika stabilizirala, a ljudi prihvatili i kreirali svoj sadašnji život?

– U nastojanju da bismo unaprijedili psihoterapijske službe u našoj zemlji i da bismo bili bliže evropskim nastojanjima nužno je: ustanoviti model znanstvene psihoterapije temeljen na znanstvenom pluralizmu, kreirati potrebne teorijske i praktične preduvjete za ustanovljavanje psihoterapije kao neovisne znanstvene discipline u Gruziji, pomoći rad stručnog udruženja osnovanog 1992., koje ima svrhu promovirati pristup i razvoj psihoterapije i kliničke psihologije, podići profesionalnu razinu specijalista, razviti nacionalnu tradiciju i diseminirati znanje o različitim psihoterapijskim pristupima i napretku u drugim zemljama. A prije svega kreirati prostore za svu tu aktivnost.

Pomaže li vam netko pri tome?

– Različiti NGO-i i strane humanitarne udruge. Međutim, za promjene koje treba napraviti reforma zdravstva država je morala uzeti kredit od MMF-a. Uostalom, to je više-manje tako svugdje u sličnim, tranzicijskim zemljama. ■

Rudolf Gregurek

Trauma ili gratifikacija

Qvih dana Rudolf Gregurek preuzima duřnost predstojnika Klinike za psiholořku medicinu Kliniãkog bolniãkog centra Rebro. Sedamdesetak znanstvenih radova objavio je u časopisima kod nas i u svijetu, a za potrebe postdiplomske nastave Medicinskog fakulteta u Zagrebu uređio je nekoliko udřbenika (o metodologijama istrařivanja u psiholořkoj medicini) te knjigu *Posttraumatski stresni poremećaj – hrvatska iskustva*.

S obzirom na to da je tema kongresa u Istanbulu bila posvećena dodirima kultura i onomu što se događa na mjestima dodira, što su kao svoj prilog raspravama izlagali psihoanalitiãari grupne analize iz Hrvatske?

– Kroskulturalne razliãitosti u pristupu terapije vrlo su zanimljiva tema za psihoanalitiãara, a nama iz Hrvatske posebno je bilo zanimljivo s obzirom na iskustva u lijeãenju PTSP-a. Pitanje je kako se razliãiti uzroci manifestiraju u simptomima u pojedinim kulturama, s obzirom na univerzalnu kliniãku sliku. To manifestiranje simptoma u pojedinim kulturama raznolikost je o kojoj svatko govori iz vlastitog iskustva. Ćak i unutar Hrvatske simptom se razlikuje od Slavonije do Dalmacije. Jer ako simptomi i jesu isti, njihova manifestacija nije: ljudi razliãito opisuju svoje osjećaje, tegobe kroz koje prolaze... Na globalnom planu jasno je koliko je onda razliãitosti. Posebna tema je u etiologiji, jer uzročnost je ono što tu raznolikost najprije uvjetuje, iako je preteřita tema rat i iskustva logora.

Vrijeme traume

Kad je ratna trauma postala vařna tema?

– Na ovakvim skupovima ona je uvijek donekle bila prisutna. Međutim, ona je u nekim zemljama bila prešućivana. Riječ je o zemljama i sustavima u kojima je uvijek bilo nešto o čemu se (javno) nije govorilo i s čim se rijetko susretalo. Vjerojatno u socijalizmu uopće trauma nije bila poželjna ni tema ni pojava, pa je tako bilo i u bivšoj Jugoslaviji. Trauma je bila sasvim zanemarena. Kao psihijatar ne mogu o tome govoriti kroz kratku praksu (jer sam četiri, pet godina radio kao psihijatar u tom vremenu), u vrijeme kad je bivša država bila na zalazu. Ali činjenica je da trauma nije postojala ni kao dijagnostiãki entitet u tadašnjoj psihijatriji, Ćak ni u obiteljskoj, dječjoj i bilo kojoj

drugoj psihijatriji. Nije bilo ni transgeneracijske traume, ne zato što je nije bilo, nego zato što bi razgovor o njoj aktualizirao neka nepoželjna zbivanja iz prošlosti. Jasno je što bi to bilo u Hrvatskoj. Uglavnom, trauma se u našoj praksi pojavila odjednom, s ratom, a dominantna je postala poslije njega.

Koja je povijest traume u struci?

– Taj je entitet u psihijatrijsku struku ulazio uvijek nakon nekih velikih katastrofalnih zbivanja. Međutim, ponekad su ta zbivanja bila tajna, skrivena, kao u sluãaju holokausta, i trebalo je vremena da se o dimenzijama tih traumatskih iskustava upozna javnost.

U Hrvatskoj je pitanje traume i transgeneracijske traume usko korespondiralo s politikom. S jedne strane su bili oni koji su izgubili rat, cijela tema Bleiburga, Ćlanovi obitelji i drugi – bilo je to znanje koje se nije javno verbaliziralo. S druge strane su partizani, Ćija je većina trauma vjerojatno bila razrijeřena kroz gratifikacije koje su ti ljudi dobili. S obzirom na to da tog praktiãnog iskustva nemam, mogu govoriti samo ono što je zabilježila literatura. Kroz gratifikaciju za proživljeno oni su djelomice rijeřili svoju traumu. Gratifikacije su vjerojatno bile i u funkciji zaštite i sigurnosti. Drugi dio ostao je vjerojatno inkapsuliran, što se moře vidjeti kroz interakcije nastale raspadom Jugoslavije i onim što se događalo u razmiřljanjima onih koji su sve to proživjeli. Inkapsulacija traume u tim ljudima bila je potisnuta, ali zaštićena vanjskim faktorima. Danas vidimo da ništa nije bilo rijeřeno. Najbolji primjeri nevjerojatno brzog raspada međuljudskih odnosa mogli su se Ćuti u priãama ljudi iz Bosne i Vukovara. Susjedski odnosi su se raspali tako što su jedni otiřli ne govoreći drugima da Će biti napadnuti. Svima je bilo sve jasno, svi su znali što se događa. Oãito je da je riječ o inkapsuliranoj traumi koja nikad nije bila razrijeřena, o kojoj se nije govorilo, ali koja se otvorila i isplivala odjednom, jasno i manifestno.

Grozdana Cvitan

Trauma nije postojala ni kao dijagnostiãki entitet u našoj psihijatriji, Ćak ni u obiteljskoj, dječjoj i bilo kojoj drugoj psihijatriji. Nije bilo ni transgeneracijske traume

Kako se prenosila transgeneracijska trauma kod nas?

– Dakle, u jednom dijelu ona je bila razrijeřena u dobivenom osjećaju sigurnosti, a u drugom je bila inkapsulirana u strahu (u nečem što se u obiteljima znalo, ali je javno bilo tabu tema). Trauma je u jednom svom dijelu kao i gluma: traje određeno vrijeme, ali onda tendira postati nešto drugo. Ili prestaje ili živi u Ćovjeku kao slijepa pjega. Slijepa pjega je pokuřaj zaštite u transgeneracijskom prijenosu. To su ponekad rođaci o Ćijem se postojanju nije govorilo ili zbivanja koja se prešućivalo. Jednog dana to izbija na površinu – pitanje je samo kad. To je kao i s pojavom simptoma. Moguće je simptom godinama držati pod kontrolom i funkcionirati, ali ponekad, godinama nakon traume moře se dogoditi da nešto iz okoline pogodi asocijacije koje su povezane s traumom i tada simptom moře biti ponovno oživljen.

Između tradicionalizma i straha

Jesu li traume kao dio psihiãkih bolesti nepoželjne i zbog tradicionalnih stajališta u kojima su te bolesti zazorne, sramotne?

– Razliãite bolesti u razliãitim sredinama mogu biti dio sustava skrivanja. Kod nas sociokulturni milje teřko prihvaća mentalne bolesti. Hrvatska je među rijetkim europskim zemljama koje nisu imale nacionalni program zaštite mentalnog zdravlja. To nije bilo definirano ni u jednom zakonskom okviru i prava slika je jasna kad se vidi u kojem smo malom druřtvu (posebice u Europi) prema izvješću Svjetske zdravstvene organizacije za 2000. (gdje su obrađeni podaci zdravstvene zaštite i posebno mentalnog zdravlja u svijetu). Nije jasno zašto to nije nikad napravljeno, ali mislim da je problem u definiciji pojma, tj. je li to samo psihijatrija ili nešto šire. Psihijatrija je samo dio, aspekt mentalnog zdravlja, pa su sukladno tomu i psihijatri samo dio onih koji trebaju skrbiti za mentalno zdravlje.

Je li moguće napraviti reformu zdravstva bez zakona o mentalnom zdravlju?

– Promjene su u novi zakon unesene i mentalno zdravlje je napokon našlo svoje mjesto u njemu. Sadašnje Ministarstvo zdravstva osnovalo je Povjerenstvo za mentalno zdravlje koje je radilo na novom zakonu o zdravstvu, a zakonom je propisano i osnivanje Centra za zaštitu mentalnog zdravlje

koje bi moralo skrbiti za cijelu Hrvatsku. U tom smislu stvari su se prvi put strukturirale u legislativi, a postojanje zakonske podloge bitan je preduvjet za poboljšanje stanja.

Kako tumaćite činjenicu da su mnogi saborski zastupnici u nedavnim raspravama o braniteljima “znali sve” o podobnosti i stručnosti poznatog testa MMPI-2?

– Nije dobro da struku ponekad komentiraju oni koji o tome ne znaju ništa. Ali Ćesta je pojava da kod nas u raspravama o mentalnom zdravlju svi misle da znaju sve. Ćak i kad je riječ o vrlo specifiãnim problemima, pa se dobiva dojam da određenu problematiku ne rješavaju psihijatri nego neki drugi medicinari. O nemedicinarima da i ne govorim. MMPI-2 postao je hipertrofirani problem, a mahanje njime pokazalo je sve negativnosti koje politizacija problema stvara. Tim se mahanjem negativno djelovalo i na ljude oboljele od PTSP-a. U radu s njima stekao sam dojam da su se oni nakon svega osjećali izmanipulirano, više nisu znali ni što je Ćiji posao ni što tko od njih traži. S jedne strane im je to prezentirano kao posao koji Će kontrolirati njih i njihovu bolest, istinitost te bolesti, a s druge strane udruge koje su se osjećale ugrořene tim testom potencirale su strah od njega. Tako je jedan test koji pokazuje psihiãku strukturu postao oruřje interesnih skupina. A on zapravo govori o dominantama liãnosti i daje mogućnost predviđanja komorbidnih dijagnoza (prikrivenih, nedovoljno manifestnih) koje u određenom trenutku ne moraju biti izrařene, ali se to moře dogoditi u budućnosti. U tom smislu test ne dokazuje ima li netko PTSP ili ne.

U Ćemu je onda problem?

– Problem je u manipulaciji. Manipuliralo se ponajprije brojevima. Nama nedostaju mnoge studije. Posljednjih desetak godina nemamo nijednu veliku epidemiolořku studiju u vezi s mentalnim zdravljem, a nemamo ni brořane podatke, tj. nemamo sliku mentalnog zdravlja. A to onemogućava komparativna istrařivanja sa svjetskim statistikama.

O Ćemu ste pripremili svoje predavanje za Kongres u Istanbulu?

– Naše istrařivanje prezentirano u Turskoj temeljeno je na nečem primijećenom prije nekoliko godina. Ne samo ljudi s PTSP-om nego ljudi s traumama uopće, imali su dojam

raskriřja kultura - traume i identiteti

da im se ne vjeruje, da njihovi simptomi nisu dovoljno prepoznatljivi i dovoljno uvjerljivi da bi im okolina vjerovala. Stalno su trařili neke fizičke dokaze i činilo se da bi bili najsretniji da dobiju neku organsku bolest što bi im onda bio stvaran dokaz da su bolesni. Patnje koje proživljavaju nisu bile dovoljno prepoznate kao stvarne.

Praćenje svjetskih trendova

Prateći neke svjetske trendove u vezi s psihološkim i psihoterapijskim u neuroznanosti, dakle veze između mozga odnosno duha i tijela, pokušali smo vidjeti što se događa u mozgu kad se proživljava neki sindrom. A upravo PTSP je podoban model za takva istraživanja jer ima jasnu kliničku sliku koju s određenim *neuroimaging* tehnikama (kao što su magnetska rezonanca, kompjutorizirana emisijna tomografija koje snimaju moždane aktivnosti i promjene u mozgu) možemo jasno pratiti, vidjeti i očitati promjene. Obradili smo značajan broj pacijenata (oko osamdeset) kod kojih smo uz svu psihijatrijsku i psihološku dijagnostiku radili i određeni aspekt kompjutorizirane tomografije.

Pacijent u tom procesu dobiva glukozu označenu radioaktivnim izotopom. Budući da glukoza hrani mozak, stanice koje su aktivne uzimaju hranu, i (u ovom slučaju markirani) šećer ulazi u sve aktivne stanice. Na taj način možemo prikazati koje su stanice u određenom procesu u mozgu aktivne. Dok smo im davali taj izotop, trařili smo od pacijenata da razmiřljaju o nekom svom traumatskom događaju. Na taj smo način dobili kod statistički značajnog broja pacijenata nakupljanje u jednoj regiji mozga. To područje, prema onome što je nama do sada poznato, odgovorno je za kontrolu emocije, kontrolu agresivnih podražaja.

Inače, to je relativno skup postupak, a dio pacijenata koji su imali izražene simptome bili su motivirani krenuti u terapiju. Kako se naše terapijsko iskustvo s grupom pokazalo kao jedan od najprimjerenijih terapijskih modela za liječenje PTSP-a, onda smo te pacijente uključili u grupu i liječili kroz dvije godine intenzivnim psihoterapijskim grupnim tretmanom. Nakon toga smo ponovili snimanje.

Važno je da, osim u prvih nekoliko tjedana (vrijeme potrebno da bi se stabilizirala dobra terapijska reakcija), pacijenti nisu uzimali nikakve medikamente. Činilo nam se, a to smo i kroz grupu vidjeli, da su dvije godine bile dovoljne da pacijenti počnu kontrolirati svoje simptome, svoju agresivnost, da se osjećaju bolje, a potvrdu o tome dobili smo i iz njihovih obitelji. Iako su i dalje imali neke simptome kao, primjerice, povremeno bi ostavljali dojam odsutnosti važno je da je došlo do ublažavanja dominantnog simptoma – agresivnosti. Psihometrijski

pokazatelji su davali sliku poboljšanja. Treća kontrolna razina bila je sama grupa. Riječ je o heterogenoj grupi u kojoj su osim veterana bile i pacijentice čiji su muževi bili veterani, ali se nisu liječile zbog PTSP-a nego zbog drugih simptoma (depresije, neurotske tegobe). Kriterij upućivanja u grupu supruga ratnih veterana bio je u činjenici da su one mogle bolje razumjeti dinamiku koju su pacijenti s PTSP-om donosili u grupu.

Motivacije za izlječenje

Nakon dvije godine, bilo je vidljivo da pacijenti bolje funkcioniraju u grupi, a grupa je bila ta koja je prepoznala to vrijeme. Dakle, nije terapeut odredio vrijeme kontrole, nego grupa. Ponovljeno snimanje je zaista impresivno pokazalo postignutu normalizaciju moždane aktivnosti u regijama koje su prije bile hiperaktivne. Važno je spomenuti da ti pacijenti nisu nakon toga prekinuli rad u grupi. Oni su stekli motivaciju i odlučili raditi dalje na vlastitom poboljšanju po mogućnosti do potpunog razrješenja njihovih simptoma.

Kako se danas osjećaju ljudi koji boluju od PTSP-a?

– Potpuno odbačeno. Oni smatraju da ih društvo nije spremno prihvatiti kad se pokušaju vratiti. Kad bi se pokušali vratiti na posao često su čuli pitanje: *Pa tko te tjerao u rat? Zašto si išao?* To oni, naravno, ne mogu prihvatiti. Dio ljudi na taj se način pokušao maknuti, udaljiti, riješiti kroz nekakve mirovine i slične supstitute. Međutim, to je s jedne strane značilo trajno zaustavljanje u PTSP-u, a s druge ih muči pitanje: što ako se izliječe?, kud će se vratiti?, što će biti s njima?

Što je moguće vašim radom potvrditi ili shvatiti o PTSP-u, a što o društvu u kojem oboljeli žive?

– Ponajprije je s velikom dozom moguće objektivizirati odgovor na pitanje ima li netko PTSP, a možemo vidjeti i terapijski pomak. Problem je izražen i u činjenici da se psihijatri nerado odlučuju liječiti PTSP. Važan je upravo demotivirajući aspekt da se sami pacijenti rijetko osjećaju bolje. Jer ako se i liječe, stalno misle o tome što će im se dogoditi ako kažu da se osjećaju bolje. To je put u novu traumu. Njihova mirovina i invalidnina u prosjeku su male, mnogo manje od onog o čemu se u javnosti priča, novog posla nemaju i za njih je to jedini izvor primanja. U prosjeku imaju oko četrdeset godina i srednju školu.

Znači li to da s jedne strane znanost i iskustvo poručuju da je moguće izliječiti neke simptome PTSP-a, ali da u praksi u Hrvatskoj to teško postižete. Možete li to tako reći i na kongresu?

– To je ono što smo i rekli. Rekli smo da smo uspjeli stabilizirati samo dio simptomaologije kliničke slike. Jasno je da u dvije godine nismo mogli izliječiti pacijente, ali

smo uspjeli razriješiti određenu grupu simptoma. Ti su pacijenti sada razriješili svoju agresivnost i hiperiritativnost. To je ono što je kod njih bilo dominantno. Ostali su neki drugi simptomi, ali vjerujemo da će se i to kroz neko vrijeme razriješiti. Trauma će ostati, jer sjećanje nije moguće izbrišati. Silovane žene ne gube traumu, ali terapijom možemo postići da traumatizirana osoba razvije kompenzatorne mehanizme kojima će moći kontrolirati svoje funkcioniranje.

I odrastanje je trauma

Uostalom, ako gledamo bilo koga od nas, shvaćamo da je svatko kroz svoje odrastanje prošao mnoge traume. Međutim, osobe ih još od dječje dobi kroz razvoj prevladavaju i pronalaze obrambene mehanizme kojima kontroliraju traume. Upravo taj postupak pokušavamo primijeniti i u terapiji PTSP-a. Ono što se događa kod PTSP-a je kao da stavite na vagu obrambene mehanizme i traumu. Kako je intenzitet traume sve teži i teži, tako su sve teži i obrambeni mehanizmi koji to trebaju kompenzirati. Naravno, u jednom trenutku više nije moguće izdržati težinu i vaga puca, tj. puca čovjek. Dakle, najprije treba olakšati teret simptoma, a istovremeno jačati sustave obrane koje pacijent može koristiti da bi mogao funkcionirati. I to je ono što u terapiji postižemo. PTSP je jedna od onih bolesti, kao primjerice dijabetes, koja osobu u određenom dijelu ograničava, ali omogućava da uz određenu pomoć živi, normalno funkcionira u obitelji i na radnom mjestu (ako ga ima). Osjećaj opasnosti kod traumatiziranih ljudi uvijek ostaje i najeksplicitnije ga je moguće vidjeti kod silovanih žena (osjećaj nesigurnosti,

prihvatiti ono što je u struci aktualno, a primjereno je mogućnostima, tj. našim uvjetima u Hrvatskoj.

Genetika i emocionalnost

Gledajući izvana, ponekad se dobije dojam da neke manje, specifične grupe, izazivaju veliku pozornost stručnjaka, dok se o nekim temama uopće ne govori. Postoji li nešto što je pitanje mode i u znanosti?

– Pa, moglo bi se i tako reći. Ponekad je to i zbog medijske atraktivnosti pa onda neke teme poticajno djeluju na struku što pokreće i veći broj istraživanja.

Kako gledate na istraživanja u genetici s obzirom na vašu struku?

– Genetika nam problem ne pojednostavljuje, jer ono što je genotipski ne znači da se mora fenotipski izraziti. Genetska predispozicija stečena rođenjem ne znači da će biti i manifestna u našem životu. Na prezentaciju naše genetske podloge utječu i uvjetuju je okolnosti u kojima odrastamo i živimo. Nekad taj fenotip može biti sasvim drukčiji od onog što se nasljedem očekuje.

Spomenuli ste negativni odnos prema veteranima. Je li on svugdje isti i kad je zapravo započeo?

– Prvi put je počeo nakon Korejskog rata, ali izrazito uočljiv postao je nakon Vijetnamskog rata. Veterani tada više nisu bili prihvaćeni u društvu u koje su se vraćali. Nazivalo ih se ubojicama male djece i imali su negativan predznak u društvu. Slično se dogodilo i Rusima nakon Afganistanskog rata. Usporedite li to s povratkom partizana u Drugom svjetskom ratu kod nas ili dolazak Amerikanaca nakon Prvog svjetskog rata, vidite (prije su slavljani i dočekani s konfetima) da se odnos prema tim ljudima promijenio i društvo općenito više ne razumije traumu s kojom veterani dolaze natrag. Zato ih se pokušava marginalizirati, skloniti u stranu ili čak getoizirati, kao što su Amerikanci pokušali, primjerice, gradeći veteranske bolnice. To ima i pozitivnu stranu jer pruža brigu i skrb za te ljude na jednom mjestu, ali ih s druge strane odvaja iz društva.

Kod nas su ljudi izgubljeni, rješenja još nisu nađena, problemi se i vide i ne vide, ali se i dalje sklanjaju u stranu. Naravno, kod nas su razlozi umnogome i u materijalnoj (ne)moći države za adekvatan i sistematski odgovor na veličinu problema. Jer ako se samo psihijatri budu bavili traumatiziranim veteranima oni će se vezivati uz psihijatre i psihijatrijske odjele umjesto da se vraćaju normalnom funkcioniranju uz angažman socijalnih radnika, psihologa, uopće programa zajednice. ■

vizualna kultura

Izložbena kriška torte

Silva Kalčić

Veliku nagradu 8. trijenala hrvatskog kiparstva, kao i na prethodnom Trijenalu, dobio je mladi umjetnik Viktor Popović, koji nije primarno kipar, za rad reducirane estetike na tragu pop-arta

8. trijenale hrvatskog kiparstva, Gliptoteka HAZU, Zagreb, od 17. srpnja do 15. rujna 2003.

Pozivnica na otvorenje Trijenala iz koje se po perforaciji mogla istrgnuti kriška torte sa šlagom, odnosno njezina naslikana projekcija, i potom savijanjem biganih dijelova i uški složiti plastični model-skulpturu kolača; naslovnica kataloga na kojoj snažne muške ruke valjaju tijesto u brašnu na drvenoj dasci – zgodne su eskapade inače serioznog i “revijalnog” 8. trijenala hrvatskog kiparstva. Zbog Trijenala djelomično su ispražnjene sobe stalnog postava Gliptoteke HAZU (“komparativnog materijala” koji omogućuje “simultano sagledivi strukturalni slijed kiparskih likovnih poetika od antike do 21. stoljeća”, riječima Arijane Kralj), slikovitog, srećom ne u tolikoj mjeri da bi dominirao nad izlošcima, izložbenog prostora uređenog u devetnaeststoljetnoj zgradi kožare. Organizacijski odbor na čelu s Ivanom Kožarićem dobro je proveo organizaciju Trijenala, koncipiranog kao izložba koja objedinjuje izložbu žiriranih radova i konceptijske selekcije kustosa (Iva Körbler, Vesna Mažuran Subotić, Dalibor Prančević, Janka Vukmir) različitih senzibiliteta, kao pokušaj poliperspektivizacije produkcije u protekle tri godine. Mrtva izložbena sezona u Zagrebu reanimirana je tako ovim velikim projektom, dobro pogođenog termina.

Kiparstvo kao pra-medij

Kipari su “stručnjaci u prostoru” (Chris Jenks). Modeliranje i klesanje (Michelangelo je smatrao da se u svakom komadu kamena nalazi skulptura, samo je treba osloboditi viška), umjetnost koja traži umijeće i fizički rad, oblikovanje zbrajanjem ili oduzimanjem i nadalje ostaju prevladavajuće metode kiparstva, toga pra-medija ili, da parafraziramo Kiefera, “relikvije prošlosti”, pomalo demodirane odrednice u doba multimedijске i intermedijске umjetnosti. Herbert Read se žalio, pišući o počecima povijesti moderne skulpture: “Nemoguće je ignorirati opću tendenciju napuštanja klesanja, pa čak i modeliranja u korist različitih *lakih* metoda *assemblagea*”. Henry Moore uvodi ravnopravnost forme i prostora kao konstitutivnih elemenata skulpture. Šezdesetih Tinguely stvara

skulpture (čini se da treba razlikovati obuhvatnost značenja pojmova *kip* i *skulptura*) koje same sebe uništavaju, čime dovodi u krizu koncept ne samo očuvanja umjetnosti za vječnost nego i umjetničkog stvaranja. Dihotomiju realnog i potencijalnog u suvremenoj umjetnosti Jean Baudrillard objašnjava riječima: “Apstrakcija danas više nije karta, dvonik, zrcalo ili koncept. Više ne stvaramo simulacije prostora, bića ili materije, nego modele stvarnoga bez podrijetla ili stvarnosti: hiperstvarnosti”.

Fetišizacija efemernih predmeta

Veliku nagradu 8. trijenala hrvatskog kiparstva, kao i na prethodnom Trijenalu, dobio je mladi umjetnik Viktor Popović, koji nije primarno kipar, za rad reducirane estetike na tragu pop-arta. Uredno složenu odjeću izlio je u olovu, crnom metalu mutnog sjaja (visoko kontrolirana, “zaglađena” i precizna izvedba simulacija je strojne – industrijske proizvodnje), i izložio u ready made staklenoj vitrini – dućanskoj “tezgi”. Tri jednakovrijedne nagrade Trijenala dobili su Kristian Kožul, Goran Petercol i Vlasta Žanić: Kožul u svojoj *Discoware* kolekciji nastavlja posezati za strategijama kiča nudeći nam vizualni i osjetilni overload. Invalidska kolica, štap, kahlicu i “gusku”, sav taj tužan, ali koristan pribor za nepokretne ili teško pokretne osobe (ima li to veze s činjenicom da je 2003. proglašena Godinom osoba s posebnim potrebama?), autor je učinio glamurnim i spektakularnim, obložio ih je pravilnim četverokutnim komadićima zrcala, bijelim sintetskim perjem i staklenim perlama. Sva ta zastrašujuća bižuterija – dojam pojačan rotacijom invalidske stolice u ulozi disco-kugle, popraćenom zvukom elektromotora – priziva ikonografiju sedamdesetih u duhu suvremenog doba sklonog revivalima. “Fetišizacija invalidskih pomagala i njihovo uzdizanje u status fantazmatskih objekata, relativizira granicu između zazornoga i željenoga...” (kako piše Leonida Kovač u obrazloženju ocjenjivačkog suda).

Goran Petercol izlaže *Čaše* različite namjene: za pivo, vino i martini, čime je autor zavarao lažne *connaisseurs* jer su sve tri oblikom obične, efemerne čaše izlive ne u aluminiju, nagnute kao u trenutku upotrebe, koji predstavlja čin ispijanja njihovih sadržina. Kao što je prevodenjem u metal negirana transparentnost stakla, jednakovrijednu materijalnost dobiva sjena, ili forma sjene “prilijepljena” uz stjenke čaše. Petercol se i nadalje bavi relativnom formom, neopipljivog postojanja – svjetlošću, i korpuskularnom i “objektificiranom” sjenom kao

Viktor Popović, Bez naziva, detalj, 2003.

Ocjenjivački sud na čelu s Gorkijem Žuvelom izabrao je djela stotinjak autora za izložbu Trijenala, čija kvaliteta i razlog za nastavak dvadesetogodišnje tradicije ovisi prvenstveno o hrvatskoj recentnoj i budućoj, uvjetno rečeno kiparskoj, produkciji

Šime Perić, Ujedačeni ritam II., 2002.

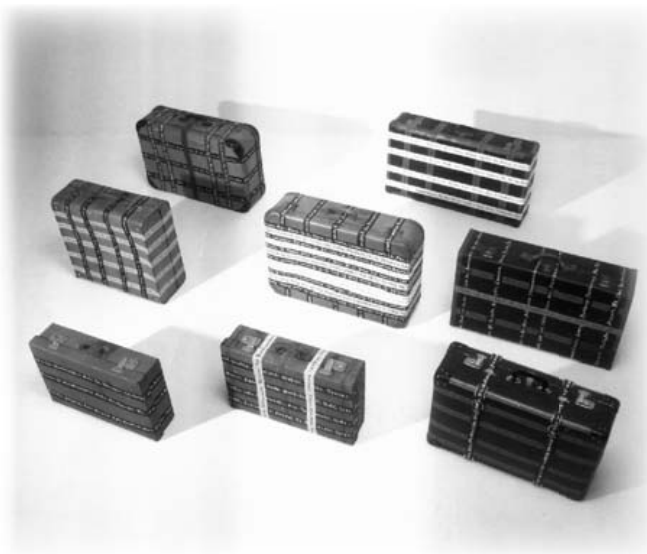
Rosa of Luxembourg, public projectu Sanje Iveković iz 2001. za izložbu koju je organizirao Muzej grada Luxemburga na temu povijesti i identiteta toga grada. Uz skulpturu su izloženi dijelovi plakata koji su bili postavljeni na njezino postolje, kao i press clipping kao dokumentacija dugotrajne nacionalne debate, pa čak i skandala koji je projekt izazvao: rasprava hoće li se kip rušiti ili ne trajala je puna dva mjeseca na lokalnoj televiziji, a u tisku je objavljeno oko 600 članaka... “Ženska” skulptura: motiv trudničkog trbuha (u radu Tanje Vujasinović...) – predstava ženske seksualnosti i majčinstva, ženski-ženstveni akcesorij (*Žena na rubu živčanog sloma* Ksenije Tomičić...), razuzdane party-girls (Žarko Viočić, Marin Marinić)... svojevrсно je pod-poglavlje Trijenala kiparstva, kao i “infantilni” rukopis i igračke koje su lijepe i šarene, u lego (Dalibor Popović), *Čovječe, ne ljuti se* (Izabela Peculić Stančić) i svijetu stripovskih (Ana) i rabuzinovskih oblaka (Ines Milčić), ili su naprotiv lutkama otrgnute glave (Paolina Jazvić). Željko Jerman izlaže dirljivo-sentimentalne *Martine instalacije*, malograđansku sobu s osobnim predmetima i fotografijama, s koktel-palnom na sanduku za posteljinu i prefabriciranom tapiserijom s vencijskim motivom na zidu, uređenu

Duje Jurić, 14 putničkih kovčega, 2002.

njezinom naizmjeničnom vrijednošću. Komemorativan rad Vlaste Žanić *Svijeća za Editu* hommage je drugoj umjetnici, a uključuje performans izrade divovskih svijeća guljenjem velikih “grumena” voska i potom zapaljenih, kiparske forme u nastajanju i nestajanju, dokumentiran video snimkom popraćenom tekstom kao kombinacija skulpture i video-skulpture.

Bez iznenađenja

Donacijom će u Rijeci u javnom prostoru biti realizirana skulptura Val Marije Ujević Galetović, a na izložbi je predstavljen i rad koji je iz nekog drugog javnog prostora maknut, naravno riječ je o zlatnom bojom prekrivenom kipu trudnice u natprirodnoj veličini, *Lady*

glazba

prema ukusu poslijeratne generacije. Tu je i tzv. konstruirana skulptura Branka Lepena, konstruktivni minimalizam (Marina Orlić, Oleg Hrđić...), kasna geometrijska apstrakcija (Damir Sokić...), organske forme (Božica Matasić, Siniša Majkus...), procesi ortogonalnih sustava (Igor Zenzerović...), ready-made i lettering (Aleksandar Garbin, Duje Jurić)... Doajeni su se predstavili prepoznatljivim radovima, ne iznenadivši ni u negativnom ni u pozitivnom smislu.

Reklamna industrija i umjetnost

Samostalna izložba Ines Krasić kao dobitnice Velike nagrade prethodnog Trijenala, kritički je komentar na komercijalizaciju umjetničke scene i svakodnevnog života koji malo-pomalo osvaja reklamna industrija potičući želju za potrošnjom i voajerizmom u seksualnim sadržajima napadnutom umu, koji potiskuju normalan nagon i sposobnost neposrednog, živog dodira. Ines Krasić od prozirne plastike izrađuje šije (i radovi Gorana Karabogdana i Silvija Vujičića: rukav našiven na platneno jedro, nastaju šivanjem, tim tradicio-

Zgodne nezgode

Trpimir Matasović

Redateljica Caterina Panti Liberovici, u suradnji sa scenografom Angelom Salom i kostimografkinjom Cristinom Aceti, sve je potencijale dane u tekstu iskoristila do maksimuma, pa čak i dobrodošlog apsurd

Gaetano Donizetti: *Kazališne zgode i nezgode*. Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 14. srpnja 2003.

Kazalište u kazalištu i kazalište o kazalištu relativno su česta tema dramske literature, diskretno naznačena već kod Shakespearea, a osobito eksploatirana u literaturi dvadesetog stoljeća. I premda sve ono što se zakulisno događa u dramskom kazalištu u opernom miljeu biva još višestruko potencirano, opera je začudo ostala manje-više neosjetljiva na scensko propitivanje sebe same. Iole relevantne iznimke daju se prebrojati na prste jedne ruke: s jedne strane tu su komične opere *Prvo glazba, poslije riječi* Antonija Salierija i *Kazališni direktor* Wolfganga Amadeusa Mozarta, a s druge nešto ozbiljnije intonirani radovi Richarda Straussa: *Arijadna na Naksosu* i, djelomično, njegova posljednja opera *Capriccio*. Premda daleko bliža prvim dvama spomenutim naslovima, "lakunu" između klasičarskog i modernističkog bavljenja operom kroz operu popunjava manje poznato rano djelo *Kazališne zgode i nezgode* Gaetana Donizettija, alternativno poznata pod naslovom *Živjela mama*, premijerno izvedena na sceni zagrebačkog HNK u okviru Zagrebačkih ljetnih večeri, a u koprodukciji s Koncertnom direkcijom Zagreb.

Galerija arhetipova

Premda su se na vjetrometini povijesti izgubile brojne ironijske reference na apsurdne konvencije *opere serije* osamnaestog stoljeća, prepoznatljivih elemenata koji će izazvati salve smijeha i kod današnje publike, ali i kiselo lice opernih "insajdera" ostalo je sasvim dovoljno. Na sceni su tako *prima donna* i njezin muž, *seconda donna* i njezina bolesno ambici-

Vrhunac vrhunaca predstavlja kreacija koju je bariton Sotir Spasevski ostvario u *drag* ulozi mame Agate

ozna majka, još par pjevača, skladatelj, pjesnik, impresarij i inspektor – ukratko, čitava galerija opernih arhetipova, koji pod krinkom farsičnosti zapravo vrlo ozbiljno progovaraju o mehanizmima operne produkcije, od kojih mnogi ni danas nisu bitno drukčiji nego što su bili početkom devetnaestog stoljeća. Ono

stimografkinjom Cristinom Aceti, sve je potencijale dane u tekstu iskoristila do maksimuma, pa čak i dobrodošlog apsurd.

Glad za komičnom operom

U tom smislu, vrhunac vrhunaca predstavlja kreacija koju je bariton

Sotir Spasevski ostvario u *drag* ulozi mame Agate, koja, osim što ne bira sredstva da svoju ljubljenu kćer uzdigne na rang *prima donne*, u ključnom trenutku i sama ulijeće u opernu produkciju, izazivajući zgražanje ostalih sudionika i, naravno, grohot publike u stvarnom kazalištu.

što je, međutim, osobito zanimljivo jest činjenica da se Donizetti, izrugujući se glazbenim konvencijama svog doba, koristi upravo tim istim konvencijama, pa će tako, primjerice, broj arija predviđenih za pojedine likove i dalje biti prilagođen strogoj hijerarhiji opernih uloga.

Osim što su već same po sebi intrigantno djelo, *Kazališne zgode i nezgode* u najnovijoj su zagrebačkoj produkciji i potpuno urnebesna predstava. Redateljica Caterina Panti Liberovici, u suradnji sa scenografom Angelom Salom i ko-

I ostali su vokalni solisti bili i pjevački i scenski posve na razini postavljenog zadatka, a predstavu je sasvim korektno vodio dirigent Berislav Šipuš. U konačnici, *Kazališne zgode i nezgode* pokazale su da je zagrebačka publika, nakon svih više ili manje smrtno ozbiljnih naslova, gladna komične opere, pa stoga treba poželjeti da ova uistinu kvalitetna predstava, osim u sklopu Zagrebačkih ljetnih večeri, zaživi i u sklopu redovnog repertoara HNK. ■

nalnim poslom žena) jastuke i lutke (markiranog spola, s erotskim konotacijama) na napuhavanje, i na te predmete koji izložbenu sobu ispunjavaju mirisom sintetike, aplicira mustru domaće čipke. Izložba uključuje ambijentalne instalacije – plastične sobice, "intimne" prostore preplavljene reklamnim porukama, redovito banalnim i vulgarnim "skinutim" s "najdemokracičnijeg" medija Interneta, s online shopping i free porno stranica.

Budući da je svaki posjetitelj dobio kupon u kojemu je glasao za najbolji rad, poznat je i ukus publike Trijenala: nagradu publike dobio je Ante Rašić za *1001 pogled*, ambijentalnu instalaciju koja se sastoji od virulentno sveprisutnih Ikea ogledala s izvlačivim harmonika-zglobom, montiranih na zidove, strop i pod (nije se žalilo podnih dasaka) jedne od izložbenih prostorija, optički relativizirane, u beskonačnom odrazu rastvorene i pretvorene u dućanski izlog.

Ocjenjivački sud na čelu s Gorkijem Žuvelom izabrao je djela stotinjak autora za izložbu Trijenala, čija kvaliteta i razlog za nastavak dvadesetogodišnje tradicije ovisi prvenstveno o hrvatskoj recentnoj i budućoj, uvjetno rečeno kiparskoj, produkciji. ■

Odvažan i beskompromisan festival

Davor Merkaš

Dukićeva jedva čujna fascinantna piana kao da su izrađena pod mikroskopom, zapanjuje ljepota i besprijeckorna čistoća tona te nevjerojatna usredotočenost kojom ponire u dubine duha glazbe i njenu metafizičku dimenziju razotkriva u zvuku

Internacionalni festival gitare, Kastav, od 12. do 19. srpnja 2003.

Internacionalni festival gitare u Kastvu već sedmu godinu zaredom potvrđuje svoju nespornu umjetničku kvalitetu i to na – bez pretjerivanja – svjetskoj razini. Poput brižno njegovanog vrta u kojem je s mnogo ljubavi zasaden dragocjeno sjeme, tako se i ovaj festival razlistao i rascvao te svoje sočne ljetne plodove iz godine u godinu daruje zahvaljujući ponajviše neumornoj predanosti i ljubavi dvojice koji svoje velike organizatorske kvalitete uvijek iznova neumorno potvrđuju: Darko Konofsky “duša” i kreator, te Ivica Lukanović “tijelo”, menadžer festivala. U ime političko-kulturnih institucija Kastva, treba svakako spomenuti i pohvaliti gradonačelnicu Brozović-Cuculić i pobrojati nekolicinu sjajnih ljudi koji su ljepota, funkcionalnost i duh tog festivala: Sergej Bulić, Katarina Medvedić, Mirela Kričkić-Marcan, Branko Kukurin.

Koliko god da je koncept umjetničkog ravnatelja festivala Darka Konofskog da umjetnost gitare predstavi u širokom spektru izvedbenih mogućnosti i bogatstva glazbenih vrsta tog instrumenta privlačan, na posljednjem koncertu ovogodišnjeg festivala (subota, 19. srpnja) pokazalo se koliko je on, osim toga, i odvažan i beskompromisan. Za odluku da na kastavski trg Lokvinu pozove jazz trio Doran-Kaenzig-Kuratli trebalo je uistinu mnogo hrabrosti. On je zapravo bjelodano svjedočanstvo nepokolebljivog stava Konofskog da se ono najbolje gitarističke umjetnosti predstavi čak i po cijenu eventualnih problema njezine recepcije u publici, čiji profil je djelomično kreirao i on sam te ga bitno odredio dosadašnjim koncertima festivala. Taj koncert je pokazao da umjetnički ravnatelj nije tek puki lovac na prodane karte, sponzore i ugled, nego ga krase gotovo prosvjetiteljski duh, koji je u današnje vrijeme inauguracije samopozvanih

kulturnih menadžera kojima je najvažniji kriterij profit, i koji za sobom ostavljaju zadah “jeftinog umjetničkog konzuma” sve rjeđi.

Virtuozno preslikavanje

A da ovaj festival polako prerasta i svoje okvire, bilo je vidljivo već i na prvom koncertu Fabia Zanonu u prepunoj crkvi Sv. Jelene Križarice (12. srpnja), a sasvim izvjesno postalo dva dana kasnije na koncertu flamenko trupe Augustina de la Fuente, kada je glavna gradska *open air* pozornica na trgu Lokvina bila potpuno ispunjena.

Zanon, sjajan gitarist i intelektualac iz Brazila, zemlje bremente mnogim remek-djelima gitarističke literature, zaintrigirao nas je već svojom biografijom i prije prve odsvirane note. Laureat najvećih gitarističkih natjecanja kao što su *Francisco Tárrega* ili *Guitar Foundation of America*, ovaj Brazilac ima za sebe impozantan broj snimljenih nosača zvuka, nastupio je u najvećim koncertnim dvoranama širom svijeta, a dobitnik je i vrlo prestižnih nagrada brazilske vlade za doprinos razvoju gitarističke umjetnosti svoje zemlje. Zanon je studirao i kompoziciju na londonskoj Kraljevskoj akademiji, što je na maestralan način pokazao u obradama tri Scarlattijeve sonate izvorno pisane za čembalo: očuvavši im virtuoznu fakturu, on je na gitari virtuozno preslikao svaku notu u omjeru 1:1, a istovremeno zvukom potpuno prenio ugođaje i mirise španjolskih dvorova tog vremena na kojima je Scarlatti, podučavajući ljupke austrijske infantkinje, i stvarao te svoje

Kad Snétberger u svoje pasaže utkiva i citira tonove Bachovih preludija, čini to daleko od zombijevske beskrvnosti mnogih “klasičara”

smjele glazbene minijature. Osim Bachove *Partite u E-duru* u kojoj je majstorski vukao snažne i stroge linije genijalnog njemačkog majstora polifonije, Zanon nas je upoznao s troje iznimnih brazilskih autora: Franciscom Mignoneom (*Šest studija*), Ronaldom Mirandom (*Appassionata*) i Linom Pires De Campos (*Preludij br. 4*). Snaga doživljaja i profinjenost umijeća sviranja gitare došle su posebiце do izražaja u sporim stavcima, u kojima je meditativnost i liričnost brazilskih skladbi u Zanonu našla svog autentičnog interpretu.

Gitarist velikog srca

Otići u svijet “trbuhom za kruhom” (ostaviti kod kuće barem šestero braće i sestara), iskoristiti urođenu domišljatost, “prefriganost” i veliko srce, “snaći se” te se vratiti iz bijelog svijeta među svoje – pa makar na jedan dan – kao “kralj”, san je svakog Roma. Upravo taj san ostvario je, kao jedan od rijetkih, bogomdani gitarist Ferenc Snétberger. Počevši svirati još kao dječak, prateći oca po zadimljenim barovima mađarskih sela, on se u zreloj dobi nakon godina izbiivanja iz domovine, uz medijski glamur, slavljen od kritike i oduševljenih masa kao velika zvijezda vratio u Budimpeštu u najelitniji koncertni prostor, zlatnu dvoranu Glazbene akademije Franz Liszt, što je u njegovoj domovini uspjelo samo najvećima.

Podatak da je Snétberger Rom iz Mađarske (majka je pripadnica etničke skupine Sinti, a otac Roma) bila je i najintragantnija činjenica prije njegova nastupa na *Sedmom međunarodnom festivalu gitare* u Kastvu te je za one koji ga još ne poznaju otvorila niz pitanja. Što očekivati od tog glazbenika? Eksplozivnost balkanskih ritmova kao što je to ona s koncerta njegovih sunarodnjaka iz svjetski poznatog ansambla Fanfare Ciocarlia, ekstatičnost melodija Esme Redžepove, utjecaj genijalnog Béle Bartóka, melankoliju glazbe iz filma *Gadjó dilo*, ili možda vrtloge tonova cimbalu i strasnu svirku “primaša” s barem jednim

zlatnim zubom? Vrlo vjerojatno i “gipsy swing” unesrećenog legendarnog Džanga Reinhardta. Odgovor je: sve i ništa od toga.

Nakon što je godinama upijao svirku svog oca, nadaleko poznatoga samoukoga gitarista nevjerojatno istančanog sluha i spretnih prstiju, Snétberger je svoju praiskonsku muzikalnost imao prilike i sreću oplemeniti tehničkom vještinom na jazz konzervatoriju B. Bartók u Budimpešti, baš kao i klasičnim obrazovanjem i studijem djela J. S. Bacha. Zato njegova velika i moćna gitara, izrađena specijalno za njega, zvuči uistinu “klasičnije” od gitara i glazbe njegovih kolega *džezista*. No, kad Snétberger u svoje pasaže utkiva i citira tonove Bachovih preludija, čini to daleko od zombijevske beskrvnosti mnogih “klasičara”. Oni postaju vrlo osobne i emotivne poruke divljenja i ljubavi prema djelu velikog Nijemca. Osim klasičnih utjecaja u njegovu jedinstvenom “crossover” stilu, mađarski virtuoz stapa i ritam brazilske bossa nove, “džangovske” rifove, a folklor svoje rodne Mađarske i svoje etničke skupine ne rabi kao izravne citate, nego tek na razini glazbene građe.

Na svojem kastavskom koncertu (nedjelja, 13. 7.) Snétberger je svirao jazz standarde (*Autumn Leaves*, *Whisper Night*...) i pokazao s koliko invencije zna svirati tuđe skladbe. Kroz spontanost i radost improvizacije izgrađivao je teme i motive u zvučnom prostoru gotovo trodimenzionalno i tako poput nekoga glazbenog arhitekta stvarao građevine zvuka od energetskih čestica akorada i fragmenata melodija koje je spajao i razdvajao virtuosnim pasažima. Neobično su zanimljive i njegove skladbe *Song to the East* i *Obsession* s posljednjeg albuma *Balance*. Prva je nadahnuta i indijskim folklorom (Sinti!) koji se naslućuje u sofisticiranom, dalekom od zvonu zvuka sitara i za tu vrstu glazbe karakterističnih harmonijskih i melodijskih progresija. No Snétberger svira poput cijelog orkestra sitara! Brzim okidanjem žica zasićuje zvučnu

sliku, stvara prekrasne unutarnje glasove i tako “klonira” i multiplicira zvuk tog indijskog instrumenta. Jednako je intenzivna i skladba *Obsession* koju bi mogli prenijeti kroz malu priču: energijom nabijen motiv, koji se stalno ponavlja, kao da nekom prekrasnom “ciganskom magijom” gitarista i sve oko njega poput dobrog opijata uzima u svoju moć. Načas se ipak prepusti da ga pokori divna melodija istočnjačkog daha, ali ga nakon ponovnog javljanja i kratkog “gospodarenja” gitarist napokon kroti mrežom lijepih harmonija, koje jednostavno zadivljuju. U nekoliko vlastitih balada Snétberger se pokazao i kao vrlo senzibilan i osjećajan glazbenik koji zna otkriti ljepotu zapretenu u ekspresivne akorde tih polaganih minijatura oplemenjenih s mnogo originalnih improvizacija.

Madona flamenka

Tradicija flamenko trupa na Lokvini ove godine doživjela je jedan od svojih zvjezdanih trenutaka. Virtuozni flamenko-gitarist Augustin de la Fuente sa sobom je u Kastav doveo još troje Španjolaca majstora flamenka. Autentičnu pjevačicu Carmen Fernandez, perkusionista Ricarda Espinosa i prelijepu Leonor Moro, virtuoznu plesačicu koju je internacionalna kritika duhovito krstila “Madonom flamenko plesa”. I uistinu, ne samo da zbog njezine atraktivnosti, ženstvenosti te večeri nije bilo lako biti muškarac u publici nego je njezina vještina plesanja zapanjujuća. Na brzini kojom je potpeticama udarala o pod pozornice pozavidio bi joj i Fred Astaire. Plesala je sa žarom kao da pleše na život i smrt. Gracioznošću pokreta i vatroenošću kojom je pokretala bokove i dizala haljinu a zapravo tako nedodirljiva (Madona flamenka!), sigurno je da bi zaludila i najslavnije španjolske toreadore a ne samo pokojeg sirotoga glazbenog kritičara. Osim sirovu strast flamenka – tog “najautentičnijeg izraza španjolske duše” (kako ga je karakterizirala George Sand), pjeva koji je često čudna mješavina između pjevanja,

glazba

zapomaganja, pa čak i jaukanja, moćno je utjelovila Carmen Fernandez. Silnom snagom, poput naših "narikača", uputila je ona istinsku "optužbu Bogu za sva neispunjena sjajna obećanja, love i pobjede" u najboljoj tradiciji takovih "protestnih pjesama" flamenka španjolskih Cigana.

Posebnu draž i zvukovnu aromu čitavoj večeri davao je izvrsni perkusionist Ricardo Espinosa, svirajući uglavnom na instrumentu pod nazivom "Cajon" zapravo udaralci na kojoj se sjedi, a izvorom potječe od najobičnijeg drvenog sanduka u kojem su ribari držali ribu. Sve je to protjecalo pod budnim okom gitarista i vođe ansambla Augustina de la Fuente, uistinu briljantnoga glazbenika, virtuoz-a i simpatičnog najavljiavača.

Na kraju koncerta umjetnici su pokazali da su i pojedinačno fantastični plesači i duhoviti perkusionisti, koji na majstorski način rabe četiri para dlanova i isto toliko strogo kontroliranih virtuosnih potpetica.

Briljantni Dukić

Hrvatska obala je u dane održavanja kastavskog festivala bila i svojevrсна os na čijim su se krajnjim točkama koncentrirale silnice i energije dvojce možda najvećih gitarista današnjice. Dok je u Dubrovniku koncertirao Aniello Desiderio (utorak 15. srpnja), na sjeveru, u okviru kastavskog zasigurno najmoćnijeg festivala umjetnosti gitare u Hrvatskoj u srijedu (16. srpnja) nastupio je Zoran Dukić. Ovom prilikom je potrebno senzibilizirati sluh čitatelja za podatak koji se ne apostrofira u dovoljnoj mjeri, a to je da je Dukić, bez pretjerivanja, jedan od najvećih gitarista današnjice, a i jedan od nekoliko najvećih glazbenika što ga je Hrvatska ikad imala, čovjek koji je osvojio baš sva najrelevantnija internacionalna gitaristička natjecanja. Od njegove tehnike, baš kao i one Pogoreličeve, zastaje dah: Dukićeva jedva čujna fascinantna piana kao da su izrađena pod mikroskopom, zapanjuje ljepota i besprijekorna čistoća tona, te nevjerovatna usredotočenost kojom ponire u dubine duha glazbe i njenu metafizičku dimenziju razotkriva u zvuku. Dukić se oduševljenim posjetiteljima koncerta u crkvi Sv. Jelene Križarice predstavio skladbama Hauga, Poncea, Llobeta, Arnolda, Takemitsua i Sojoa.

Fingerovi zvukolici

Zvukolici – kovanica, spoj riječi zvuk i krajolik – baš kao da pogađa srž u opisu glazbe njemačkoga gitarista Petera Fingera, koji se preksinoć predstavio na kastavskom Internacionalnom festivalu gitare. U pejzažima zvuka ovog izvrsnog glazbenika nije teško slijediti njihovu geografsku provenijenciju: Finger putuje tragom folklor a zemalja ne

samo na *Putu svile*, osi Zapad – Istok (npr. bliskoistočni, orijentalni ili indijski, pa onda i ruski utjecaji u skladbama *One O One South* ili *Black Sea Impressions*), nego i na *Jantarском putu* koji, kakve li zgodne koincidencije, počinje baš u Kastvu, a završava u ledu sjevera Finske (na primjer, široki spektar utjecaja europskih klasičnih glazbenika). No odlazi Finger u svojem glazbenom izričaju sasvim daleko, na druge kontinente.

Njegova je glazba, baš i kao njegova putovnica gitarista svjetske reputacije, puna žigova najrazličitijih zemalja svijeta i stilska slitina elemenata jazza, etno (world music) popa, rocka te utjecaja klasične glazbe, a "tehnološki" je određuje tzv. finger-picking tehnika sviranja (žice se okidaju s nekoliko metalnih naprstaka) na tzv. cutaway akustičnoj gitari.

Fingerova je glazba puna žigova najrazličitijih zemalja svijeta i stilska slitina elemenata jazza, etno (world music) popa, rocka, te utjecaja klasične glazbe

Finger je svoje putovanje zvukom započeo skladbom *Niemandland* (Ničija zemlja), i kao i pred četiri godine u Kastvu kada je isto tako baš njome otvorio svoj nastup na Lokvini, ponovo izbrisao granice između zemalja i sa sobom na Lokvinu donio dah egzotičnih krajeva. Ono, što krase njegovu glazbu došlo je do izražaja već i u skladbi *Vive la vie* – a to je radost i užitek sviranja. Usprkos kompleksnoj strukturi i virtuosnosti te svim tim asimiliranim utjecajima, od kojih su mnogi i iz sfere klasične glazbe, njegova tonska umjetnost je sačuvala elementarni naboj, ostala "pitka" i dopadljiva i za najšire slojeve publike. U skladbi koja još nema ime, s najnovijeg CD-a čije snimanje se tek priprema, posvećenoj preminuloj obožavateljici, on upotrebljava heraldiku klasične glazbe. Finger je u njoj odjek Bachovih preludija kao "glazbenu žrtvu" sasvim intimno prinio na oltar svoje umjetnosti, natopio bluesom i zvukom

pozornost javnosti (na albumu *Om with Dom Um Romao*, uz tog kultnog brazilskog perkusionista i Dorana, sviraju i Urs Leimgruber, Bobby Burry i Fredy Studer) postigla je za tu vrstu glazbe diljem Europe (pogotovo u Engleskoj!) gotovo nepojmljiv uspjeh. Do danas je Doran svirao s velikim brojem svjetski poznatih glazbenika, među ostalim s Charlijem Marianom, Jimom Menesesom, Fernandom Soundersom te u Hrvatskoj dobro znanim Trilokom Gurtuom.

Avangardnost i sklonost eksperimentu koja je karakteristična za sve faze Doranova glazbeničkog razvoja jedna je od osnovnih obilježja i njegova sadašnjeg Trija. Prvobitan *Input* dobio je on od "buntovnika gitare šezdesetih godina" Jimmyja Hendrixa, a uz njegove apstrahirane utjecaje Doranovu svirku određuju i elementi rocka, slobodne improvizacije, tzv. ambijentalnih zvučnih ko-

"steel gitare", i u njoj ponudio raspon zvukova onih bogomdanih gitarista, koji su apsolutni gospodari gitarističkog umijeća i kreiranja svijeta duha s tonovima glazbe.

Vodio nas je Finger te večeri i u Irsku: duhovito pričao kako su ga dvojca Iraca "raskrinkala" prepoznavši irske narodne napjeve u skladbama koje je on deklarirao kao svoje (*Hold my Hands* i *The Road to Lisdorvane*), a onda ih i virtuosno odsvirao. U vlastitoj tonskoj tvorevini nazvanoj *Il était une fois* Finger je kreirao svojevrсни potentni *hommage* klasičnim skladateljima koje voli: Claudeu Debussyu kroz fine impresionističke teksture i Johannesu Brahmsu uz pomoć u jazz pretočenih harmonijskih progresija karakterističnih za velikog Austrijanca.

Na kraju koncerta, uz obećanje i želju ponovnog dolaska u Kastav, Finger je u daljinu odmicao žestokim, punokrvnim okidanjem žica, i udaranjem ritma na korpusu gitare u skladbi *Get Away*, a sa zvučnog horizonta potpuno iščeznuo skladbom *Open Strings* i vrlo ritmičnim i poletnim dodatkom bez imena, koji je bio prava adrenalinska injekcija zahvalnoj kastavskoj publici.

Jazz s okusom avangarde

Zvučni svijet Trija Doran-Kaenzig-Kuratli glazbenika švicarsko-američko-irskih korijena, koji je osnovao Christy Doran, vrlo je teško opisati. No, kao što je gore već i spomenuto, prosječan slušatelj se odmah suočava s vrlo disonantnim tonskim sklopovima i melodijama, koji potpuno odudaraju od svega što je dosad predstavljeno na festivalu. Za jazz znalce Doran svakako nije nepoznanica: njegova znana grupa Om, s kojom je sedamdesetih godina na sebe privukao

laža, i mnogi drugi utjecaji, pa se njegov originalni stil zaista vrlo teško može negdje uvrstiti.

Perkusionist Trija Fabian Kuratli za razliku od veterana Dorana dolazi iz prve generacije glazbenika koji su odrasli na techno, house dub ili breakbeat glazbi, pa se to itekako osjeća u definitivnom zvuku benda. Tako je prva skladba koju su izveli *Beautiful Nomansland* određena tzv. loopovima (kratkim ritamskim obrascima koji se stalno ponavljaju) s kojima je Doran gotovo ekscesivno eksperimentirao još osamdesetih godina s kolegom Stephanom Wittwerom te čvrstim Kuratlijevim grooveom koji svoje korijene pak po svoj prilici vuče iz hausa i duba.

Treći član Trija Heiri

Kaenzig vrlo je često otvarao improvizacijske odsjeke skladbi vrlo ekspresivnim, oporim melodijama na basu (npr. u njegovoj skladbi *Kaviar*), a u srednjim dijelovima, kroz kratke melodijske fragmente postajao je uz bubnjara vrsta "continuo groovea" s vrlo istaknutim perkusivnim elementima koji su se opsesivno ponavljali i stvarali platno za projekciju Doranovih improvizacija.

Čvrst, gotovo rockerski Kuratlijev ritam, nasuprot Doranovim gotovo "sinkretičkim" zvukovima (grebanjem po žicama, "otkačenim" disonantnim brzim pasažama i svim vrstama neuobičajenih tehnika okidanja žica) i Kaenzigovim slobodnim improvizacijama, bio je element koji je osiguravao onaj potreban minimum tradicionalnog u jazzu, a time ipak i običnim smrtnicima ponudio užitek u tom dosad najavangardnijem, ali umjetnički vrlo vrijednom projektu najuspješnijeg kastavskog Internacionalnog festivala gitare. ■

Karizmatični dinosauri

**Vladimir Brljak
Vatroslav Miloš**

Sonic Youth, vjerno svojem imenu, stare vrlo polako i krajnje dostojanstveno

Uz gostovanje skupine Sonic Youth na beogradskom Echo festivalu 13. srpnja 2003.

Čini se da priča o Echo festivalu počinje s premijerom Đinđićem – njegova je velika želja, priča direktor festivala, bila da Beograd ovog ljeta dobije veliki glazbeni festival. A posthumno ispunjenje te želje doguralo je do toga da ga *Independent* predstavi kao jedno od top 50 ljetnih odredišta i “festival s misijom”, koja je bila “nadahnuti i zabaviti mlade ljude sa svih strana Balkana, privući strana ulaganja, i pomoći Beogradu da popravi svoj narušeni međunarodni ugled.” Dakle, Echo festival bio je “velika stvar”, prvo masovnije koncertno događanje u srpskoj metropoli nakon toliko godina “onog manijaka”, “onog zlotvora”, “onog monstruma”, kako su ga naši taksisti nazivali. No, o svemu tome ste već imali priliku čitati pa ćemo mi staviti naglasak na to da je Echo festival bio velika stvar i zbog izvrsnog programa koji je već u prvom izdanju festivala okupio, s jedne strane vrhunsku elektroniku, s druge domaće favorite poput svima dragog Darkwood Duba, s treće mainstream zvijezde poput Morcheebe, i s četvrte takozvane legende poput reggae veterana The Burning Spear i, naravno, Sonic Youth. A kad se tome pribroji novosadski Exit, za koji je Tricky NME-u rekao da je bolji od “Glastonburyja”, naša prva festivalska nastojanja izgledaju... pa, tako kako izgledaju.

Doduše, Echo festu se malo i gleda kroz prste, nije lako organizirati toliki *event*, pogotovo njegovo premijerno izdanje, a posebno ako vam oblaci nisu naklonjeni, odnosno ako vas, kao onog Adamsova jadnička, previše vole. A kiša organizatore Echo festivala toliko voli da je njima za ljubav finalnog

dana festivala, kad su na programu vaši tinejdžerski-i-šire idoli, odlučila padati od ranog jutra do kasnog popodneva. I sad, festivali nisu od šećera, ali kao da jesu. A ovaj se događao na Ratnom ostrvu na Dunavu – zamislite taj pijesak, riječni, superfini. Sad zamislite kako na njega cijeli dan pada kiša, pa pribrojite neravni teren na kojem se prirodno stvaraju jezera...

Valjda je sonična mladež na kraju ponijela lijepe uspomene s Echo festivala, iako se na početku činilo da će im se prije pojavljivati u noćnim morama. Avion je kasnio, oprema je kasnila, tonska proba je kasnila, kiša je padala – dok su se na radiju izmjenjivale obavijesti o tome kako koncerta ima, nema, ima sutra, nema sutra, možda ima prekositra, i tako dalje. I nakon što su naše underground legende odlučile ipak riskirati prenošenje svoje opreme preko pontonskog mosta i odsvirali tu nesretnu tonsku na jakoj kiši – koncert je sat vremena kasnije, iz sigurnosnih razloga, ipak premješten za sutra. I da nakon svega toga još imate zakazanih dva sata intervjua, kako biste se vi osjećali? Neispavani i nervozni, Kim Gordon i Steve Shelley gledaju nas onim pogledom – imajte milosti, pustite nas da se naspavamo, *we're too old for this shit*.

Parent rock

Na sreću, poznato je i to da su osobne pojave članova benda uglavnom obrnuto proporcionalne s njihovom osebujnošću i impozantnošću na pozornici. Baš kao i svoje pjesme, vole oni intervju skrenuti u slobodnu formu ugodne čakule, a nisu ni skloni previše filozofirati o svojoj glazbi. Tako kada ih upitate o najnovijem albumu *Murray Street* – od kuda povratak klasičnom songwritingu i tako iznenađujuća slušljivost – Shelley kaže: “Mi jednostavno nismo taj tip benda koji može odgovoriti na takvo pitanje. Ne planiramo. Thurston je slušao mnogo engleske folk glazbe iz šezdesetih, i većinu je pjesama s *Murray Street* napravio na akustičnoj gitari. Onda je te stvari donio na probe, gdje smo ih doradivali i proširivali. To je također prva ploča koju smo počeli i završili s Jimom O'Rourkeom kao petim članom benda. On je došao kad smo završavali album *New York City Ghosts & Flowers*, miksao je tu ploču i nasnimio neke dionice, ali ovo je prvi put da je sudjelovao u cijelom procesu skladanja, probi, i svemu ostalom. Ovo je prvi put da smo radili kao kvintet, a ne kao kvartet. To su stvari koje su obilježile ovu ploču, ali nije zapravo bilo nikakva plana.”

Ali vratimo se malo unatrag. Dakle, *once upon a time*, početkom osamdesetih, Sonic Youth “igrali su se s vatrom kojom se nitko drugi tada nije igrao”, kako se lijepo i jednostavno izrazio Greil Marcus. Sve je to imalo veze s nečim što se zvalo *no-wave*. “No-waveri” su svirali, duhovito rezimira Steve Albini, bolesnu glazbu koja je u principu bila neslušljiva, pa su se Sonic Youth na toj sceni istaknuli kao bend koji je svirao bolesnu glazbu koja je uz to, začudo, bila i slušljiva. Davno prije velikih pozornica i još većih honorara lutali su Amerikom u malom kombiju s kolegama Swansima i izbezmiljivali publiku apsolutno nespremnju za ekstreme kakvi su tada navirali iz njujorškog podzemlja. A ako vas ne bi ubila nesnosna buka kakvu su, kažu, mladi Sonic Youth proizvodili, gospodin Gira, pjevač Swansa, bio je sposoban i za takve stvari kao, na primjer, sići s pozornice i pretući mladića koji je sa svojom djevojkom plesao u publici, jer su se, naime, “predobro zabavljali” za njegov ukus. Danas, četvrt stoljeća kasnije, Kim Gordon moli publiku u prvim redovima da se odmaknu korak unatrag, kako klinci njezinih godina ne bi izdahnuli na onoj ogradi. Danas posvećuju pjesme “to all the children”, danas su *parent rock*. No, ovih su prošlih nekoliko godina fanovi Sonic Youtha ionako pretrpjeli i previše šokova.

Gitara s pričom

Jedan veliki, čije se posljedice osjećaju do danas, snašao ih je 1999., kada im je ukraden kombi s više od četrdeset gitara i ostale opreme koju je bend skupljao od početka njihove danas dvadesetogodišnje karijere. Nije riječ, naravno, o novcu – mnoge od njih bile su “preparirane”, recimo to tako, za izvođenje pojedinih, pogotovo starijih pjesama. I tu se, kad isprva pomalo distancirani Kim i Steve vide da niste tu samo po zadatku, raspoloženje naglo popravlja i odjednom su vam spremni pričati i o sasvim intimnim stvarima, kao što su, na primjer – gitare! Bend se oporavio, ali – “Postoji, doduše, jedna gitara, jedan *Drifter* koji je Thurston svirao na pjesmi *Eric's Trip* – tu je gitaru naš tehničar rekonstruirao i sada je opet sviramo. Ali ta gitara ima priču – to je bila moja gitara, koju je meni dala jedna cura, a onda je ispalo da je tu gitaru Thurston svirao prije nego što smo se on i ja upoznali, i tako dalje... Imala je svu tu povijest, iako je zapravo završila ‘izubijana’ do neupotre-

Pitati Sonic Youth što im je trenutačno u walkmanu ekvivalentno je vrlo pouzdanoj industrijskoj špijunaži

bljivosti. Ironično je što te gitare nikome na svijetu osim nama ništa ne znače, definitivno nisu kolekcionarski primjerci.”

Ako vas je ovo zbunilo, možda je to zato što niste znali da su Kim Gordon i Thurston Moore zaljubljeni par, i da strasna Kim, majka svih *riot* gerrli, nepogrešivo koluta očima kad priča o njemu. No, moramo se vratiti našim šokovima. Ove će se godine pamtit i po smrtima “beatnika”, uz čije su likove i djela Sonic Youth oduvijek bili posebno vezani. Još su davno, onako hodočasnički, baš kao mi njih u Beogradu, posjetili starog Burroughsa na njegovu ranču u Kanzasu, a i surađivali su na njegovim *spoken word* radovima. Pjesma *Hits of Sunshine* s albuma *A Thousand Leaves* podnaslovljena je “za Allena Ginsberga”, otišli su na misu za Gregoryja Corsoa – a Thurston je čak i jednu pjesmu u Beogradu posvetio Ginsbergu. O vezama između književnosti i njihove glazbe Kim također ne komplicira – “Pa, kao prvo, riječ je o riječima. Pogotovo u poeziji. Uvijek sam više voljela rock tekstove od poezije, a ‘beatnici’ su bili prvi pjesnici na koje je utjecao rock’n’roll, i obrnuto, tako da nam je to jako blisko. Također, poezija je prilično nepopularna, što je vrlo cool. *I fakat je, ono, totalno čudna kad ju čitaš!*”

No, iako *okrenuti tradiciji*, Sonic Youth su također i uvijek iz rukava prosipali “najvruće” stvari s najopskurnijih etiketa i scena. O njihovoj “apdejtanošti” govori i to da su bili kuratori drugog izdanja sada već kulturnog festivala All Tomorrow's Parties, čije su kompilacije zaživjele kao “Tko je tko?” u suvremenoj arty-eksperimentalnoj-indie-što-već glazbi, a

Ovih su prošlih nekoliko godina fanovi Sonic Youtha ionako pretrpjeli i previše šokova

koji svake godine uređuje neka velika faca u okvirima iste. Tako da je pitati Sonic Youth što im je trenutačno u walkmanu ekvivalentno vrlo pouzdanoj industrijskoj špijunaži – čega su oni, naravno, vrlo svjesni, pa Steve ne može odoljeti ne reći – “*Led Zeppelin*. Ne šalim se. Svi smo oduševljeni njihovim novim DVD-om (*smijeh*)... Pa, posvuda uvijek ima “cool” malih scena, poput Nove Engleske, ili recimo, lude instrumentalne glazbe iz New Yorka kakvu sviraju *Lightning Bolt* ili *Black Dice*.”

Vrhunski manirizam

Budućnost? Kamo dalje? Ima li dalje? Jel Jim O'Rourke stvarno guru ili jednostavno ludi alkič? “Možda postanemo franšiza!” smije se Kim. “Zapravo, vjerojatno će postojati tokijska verzija koju će organizirati Jim O'Rourke. Čini mi se da će to biti četvrta faza. Izgleda da on ima neku viziju u kojoj će se nas sve preseliti tamo, ‘bukirati’ nam brdo koncerata, i jednostavno ćemo ostati u Japanu. Naravno da nitko ne može predvidjeti takve stvari, pa ni ne razmišljamo o njima. Trenutačno bismo trebali biti u studiju, zato ni nismo na turneji. Imamo par novih pjesama, jednu smo nedavno izdali na 7” split singlici s *Erase Errata*.”

Što se samog koncerta tiče, svi se, pa i oni najkritičniji, slažu da je bila riječ o nečemu stvarno posebnom. Počelo je s vrhunskim manirizmom “hitova” poput *Teenage Riot* ili *100%*, koje naravno više ne mogu izvesti bez laganog smiješka razvučenog preko usana, i koji su tu prvenstveno da i nas i njih podsjetu na što sve ono Sonic Youth, kao, “znače”. No, stvar se ubrzo razvila u iznimno nadahnutu večer u kojoj su nove stvari poput Leeove *Karen* ili *Sympathy for the Strawberry* razvijale nad Dunavom u divljim, polusatnim improvizacijama. Ne sviraju tako svaki put, odgovorno tvrdimo. A bilo je tu i sasvim novih pjesama, jedna je zavrijedila posebno spominjanje jer se zove *Mariah Carey and the Arthur Doyle Hand Cream* te je čak primijećena i formacija “mosh pita” pri izvedbi *Brother James*, što je svemu dodalo i blagu nostalgiju glazuru. I tako... Sonic Youth, vjerno svojem imenu, stare vrlo polako i krajnje dostojanstveno. Još pošteno zarađuju tu nevjerojatnu karizmu, još su među rijetkim dinosaurima koje ne idete gledati iz čiste nostalgije. Iako je uvijek lijepo vidjeti ‘šrafčiger’ zaboden u električnu gitaru i Kim u onoj tigrastoj haljinici.■

* Tekst je objavljen na Radiju 101 u emisiji Antena 22. srpnja 2003.

kazalište

Plakirov ili Puckov zov

Nataša Govedić

Magelli je prestao govoriti redateljski “jezik rasapa” i ledene ironije, izašao je iz (petnaestogodišnjeg perioda) slika koja su se mahom referirale na nakupine otpada ili krhotine raskošnog sloma buržoazije, umjesto toga usvojivši nepomućenu melodramu teatrofilije

Uz premijeru Držićeva *Grizule* na Dubrovačkim ljetnim igrama, redatelj Paolo Magelli

Qvako Boris Senker 1984. godine piše: *Zbog takva odnosa spram jezika starije književnosti – odnosa koji nije toliko indikator stanja u kazalištima i na Akademiji, koliko nam govori o društvu, kulturi, školstvu i “medijima”, o posvemašnjem pomanjkanju interesa i osjećaja za tradiciju – danas možemo reći da nam je Shakespeare suvremenik, jer ga slušamo u ovostoljetnim prijevodima Bogdanovića, Torbarine, Gerića ili Šoljana, da su nam suvremenici Eshil, Sofoklo i Euripid, jer ih slušamo u Klaićevim prijevodima, da nam je i Molière suvremenik, jer ga slušamo u Gerićevim, Ivšićevim i Škiljanovim prijevodima, ali ne možemo reći da su nam suvremenici Držić, Gundulić, Palmotić, Benetović i Brezovački, jer ih slušamo u izvorniku – i ne razumijemo tako dobro kao prijevode.* U međuvremenu, domaća književnoscenska baština (shvaćena kao kupujemo hrvatsko) u devedesetima doživljava herojski marš lokalnim pozornicama, ali Senker ostaje u pravu: i glumački i redateljski zazor od Držića i uopće jezika “starih” pisaca nastavlja obilježavati domaću kulturu. Ecova knjiga *Experiences in Translation* (2001.) može nam za ovu pojavu ponuditi i neke nadnacionalne razloge: prevoditi između medija, baš kao i prevoditi između jezika, a pogotovo prevoditi između epoha, zahtijeva kompetenciju u jednom osobitom metajeziku – Ecovu lingvističkom domišljatošću prozvanim “umskim”. Umski podrazumijeva nedoslovnost i dar prevoditelja da čuva i leksički i kontekstualni smisao, pogubivši, međutim, sintaktičke ljušturre originala. Drugim riječima, umski je jedan treći jezik koji nastaje između izvornika i prijevoda.

Magellijev pristup

Držićeve *Grizule* latio se redatelj koji ovako i onako boravi u toj trećoj zoni, odnosno redatelj neopterećen bilo arhaičnim bilo suvremenim hrvatskim, redatelj kojemu hrvatski jednostavno nije materinski jezik, zbog čega je naglasak Magellijeva uprizorenja, po običaju, na vizualnoj naraciji i slikovnim ukrasima (scenograf Hans Georg Schäfer). Oni su *ljupkiji* i *dopadljiviji* no ikad, glumci vilinskog svijeta uglavnom vješto vise ili se ljujaju na krošnjama visoke mediteranske crnogorice (užad je navodno zategnulo dubrovačko planinarsko društvo), kostimi Lea Kulaša i Svetlane Vizantin graniče s cirkuskom spektakularnošću, ni na sekundu se velika vilinska slikovnica ne zatvara da bi otvorila prostor ovozemaljskim sumnjama i izgubljenostima, što je u najmanju ruku čudno, jer radnju komada obilježavaju “zamčice” postavljene između ionako konfuznih svjetova, stalne dislokacije i dezorijentacije likova, kušanih i od vila i od nereda vlastitih žudnji.

No, Magelli je ovom predstavom jasno rekao da ga se uopće ne tiče “donja” ili nezačarana granica scenske igre (Držić: *na travici počinut*): važno je ono što se zbiva u zraku, među krilatim narodom, kao istinskim vladarom i emocija i spoznaje. To ujedno znači da je Magelli prestao govoriti redateljski “jezik rasapa” i ledene ironije, izašao je iz (petnaestogodišnjeg perioda) slika koje su se mahom referirale na nakupine otpada ili krhotine raskošnog sloma buržoazije, umjesto toga usvojivši nepomućenu melodramu teatrofilije. Jer naravno da se svijet vila mora pročitati kao svijet kazališta; naravno da smo svi mi “uzeti” od jednog osobitog glumačkog Kupida i sina mu Plakira (Držić: *ludos elada*); naravno da u *versanju* s pozornice ima više istine no u arhivu ma koje Akademije znanosti. Magellijev problem nikada nije bilo pomanjkanje strasti prema teatru, niti mu je nedostajalo otpora prema odveć ograničenoj svakodnevicu. Problem, međutim, mnogih Magellijevih režija njihova je usredotočenost na vanjski efekt, zbog čega opada ili posve strada afektivnost izvedbe, dakle elementarna emocionalna komunikacija s publikom, a potpuno se briše i onaj važni aspekt teatra koji se zaslužno zove političkim – nema igre koja je u stanju razobličiti ili bar ukazati na postojeću nepravdu (Magellijeva dramaturginja Željka Udovičić, kao desna ruka Antuna Vujića, ionako trenutačno više gradi poslušnopolitičku, no umjetničku karijeru). Bilo kako bilo, izvedba *Grizule* koju sam

pratila, na svečanom zatvaranju Dubrovačkih ljetnih igara, bila je ispraćena mlakim pljeskom. Neočekivano zaslađeni Držić nije dopro do publike, osim u slučajevima pojedinačno kvalitetne glumačke igre. Recimo i da scenska usporedba Shakespeareova *Sna Ivanjske noći* i Držićeve *Grizule*, na koju su teatrološkim studijama skrenuli pozornost i Albert Bates Lord (1967.) i Boris Senker (1984.), i dalje

Ni na sekundu se Magellijeva velika vilinska slikovnica ne zatvara da bi otvorila prostor ovozemaljskim sumnjama i izgubljenostima, što je u najmanju ruku čudno, jer radnju Držićeva komada obilježavaju bolne “zamčice” postavljene između ionako konfuznih svjetova, baš kao i stalne dislokacije i dezorijentacije likova, kušanih i od vila i od nereda vlastitih žudnji

ostaje jednom od nerealiziranih dimenzija čitanja renesansnih tekstova na ovim prostorima.

Lovačke priče

U *Grizuli* je u tijeku i osobit lov: Dragić lovi vile, Gruba lovi Dragića, Grizula lovi i vile i Omakalu, Rade traži Mionu, Mudros i Dijana u/vrebaaju Plakira, roditelji love svoju u planinske vrleti odbjegli djetu (ili slugu), i tako dalje, bez kraja i konca, u krug i naokolo. Stalno horizontalno prolaženje i vožnja glumaca prostorom pozornice u ovoj je predstavi neobično nalik Kicinom redateljskom postupku (posebno brzo promicanje na biciklu Ženika u izvedbi Branimira Vidića), kao što na Kicu podsjeća i orkestar žive glazbe koji prati predstavu te uopće Magellijevo stajalište o generalnoj bajkovitosti i “bezazlenosti” vilenjaštva. Karakteristično gorka Magellijeva ironija osjeća se jedino na početku komada, kada se Hitros (Perica Martinović) otkriva kao najsporija među vilama/vrlinama ili kada Tihoća (Jelena Perčin) zaurla. U ostatku komada vile, posebno akrobatski impostirane i na visokoj užadi razapeta Mudros u izvedbi Livija Badurine, mirno nadziru i prate sve događaje drame, ali njihova se opasna čud gotovo ne naslućuje – prije je u pitanju lagana dosada i sitnopakosna zaigranost. To naročito vrijedi za hotimice međnounsnu i lascivnu Dijanu u izvedbi Suzane Nikolić. Jedino će Plakir Gorana Navojca zadržati i dozu dijaboličnosti, a prema kraju drame tragičkoga gubitka snage te usamljenosti. Moj je dojam da vile koje ljude uzimaju za igračke nisu nipošto sušta dražest kakvom ih prikazuje Magelli. One su sublimni lovci, po kojima Držićeva pastoralna komedija (komedija mitske svijesti) i ostaje bliska današnjim gledateljima.

U zamčicama

Najbolje uloge komada ostvaruju *najteže* vilinske žrtve: potpuno omdijani, kao gromom udareni Dragić Pjera Meničanina, “rasuta” i nesigurna Omakala u izvedbi duhovitim glumačkim detaljima bogate Doris Šarić Kukuljice te opori, namrgođeni i lukavi pohotljivac Grizula poslovično sugestivnog Predraga Vušovića. Scene u kojima Šarić Kukuljica jednom rukom grli svetu sličicu, a drugom popravlja suknju flertujući s Grizulom, žaleći se pritom neutješno na *mučenja* kod gazdarice od koje je utekla, inkarniraju Držića kao živog živcatog komediografa, kao što i prizor Grizule, polunagog i stegnutog u vreći podignutoj uza krošnju stabla, svjedoči o ubojito aktualnoj strogosti Držićeva osjećaja pravičnosti. Kraljevski razborite uloge Magelli je dodijelio Peri Kvrgiću (Staniša) i Milki Podrug Kokotović (Vukosava), znajući da ćemo ih dočekati i ispratiti kao glasove istinske mudrosti *ovozemaljskih* izvedbenih vilenjaka. Vrijedi spomenuti i pozitivno nervoznu, poželjno energičnu te resku Barbaru Prpić u ulozi neukrotive Mione. Ispada da je Magelli napravio dobru glumačku podjelu, pritom nedostatno iskristivši tamne, pače otrovne potencijale Držićeva teksta o vječitom eskapizmu i tiraniji “pogrešnih zaljublivanja”, zbog toga ne uspjevši raspiriti ni puni izvedbeni žar svog ansambla.

Vladarice komada

Ako su glavni junaci Magellijeva *Grizule* fantastična scenska stvorenja ili vile, na toj se ideji zasigurno mogao izgraditi i svijet koji bi nas se ticao i ne samo kao pregršt vizualnih atrakcija. Bilo kao srednjovjekovne vrline, bilo kao ironično impostirani poroci ili vještice, Držićeve vile traju kao alegorija psihičkih sila, čija snaga, kako veli i sam dramatičar, natkriljuje i Grad i sve njegove viševjekovne stanovnike. Veliki je pomak u Magellijevu opusu što je ženskim likovima dopustio i originalno feminističke replike i dominiranje pozornicom emocionalnih oluja. Ako se probudi iz sna o teatru kao dekorativnoj umjetnosti, Magellijeve predstave možda dobiju i na težini i na filozofskoj inventivnosti. ■

Majka revolucija i njezini glumci

Agata Juniku

Predstava *Marat-Sade* redateljice Lenke Udovički, nastala u produkciji Kazališta Ulysses ovog ljeta na Brijunima – uz sve mane i nedostatke – jedan je od nekoliko najzanimljivijih kazališnih proizvoda sezone. Takvim ga čini prije svega amalgam nastao suradnjom ljudi iz kojih stoje različiti diskurzivni i poetski konteksti, što možda i jest najvredniji dio projekta. Razgovori koji slijede otkrinit će perspektive nekolicine sudionika čiji su se glasovi – u medijskoj kampanji zadržanoj uglavnom na privatnoj relaciji dvojice glavnih glumaca – čuli rijetko, osim možda u revijalno intoniranim rubrikama fokusiranim na takozvani život. ▣

Lenka Udovički

Što Vam je kao redateljici najizazovnije u ovom Weissovu tekstu?

– *Marat-Sade* je tekst koji živi u svesti i podsvesti velikog broja ljudi koji se bave teatrom, jer to jeste jedan *landmark piece* svetske dramaturgije. Iako je retko izvođen – mislim zbog svoje kompleksnosti i velike podjele – reč je o komadu koji sam otkrivala u različitim fazama života i bavljenja teatrom.

Sama ta situacija predstave u predstavi, a onda čitav kontekst ludnice, odnosno psihijatrijskog zavoda u Charentonu... to su već dva elementa vrlo zanimljiva za teatar. Zatim, tema revolucije – od Francuske revolucije, koja je naša *majka-revolucija*, a koja se u različitim svojim oblicima vrti već zadnjih dvesta godina. Zatim, tu je i muzička dimenzija ovoga komada. Peter Weiss dolazi iz miljea opere i muzičkog teatra. I sam komad, kada ga čovek posloži i analizira po strukturi, prati jedan operni kanon. Osobno, naginjem muzičkom teatru i muziku smatram ravnopra-

vnim partnerom glumcima i meni kao redatelju. Imala sam sreću da sam i u ovom komadu za saradnika imala Nigela Osborna i jako sam sretna da smo, eto, uspeli izgurati čitavu tu priču.

Čini se da Vam moguća politička aktualnost teksta nije bila u prvom planu...?

– Ne, politička aktualnost tog teksta mi nije bila prva ideja. Ono što me ovom tekstu privlačilo je pre svega ta zanimljiva struktura. Komad je takav da u svakom vremenu na određeni način korespondira. Da se ova predstava radila šezdesetih, verovatno bi svuda, pa i na ovom prostoru, imala drugačije konotacije, možda bi bila i cenzurirana. Posle svega što se desilo ovde zadnjih deset, petnaest godina, verovatno ima neke druge implikacije, ali to mi svakako nije bila primarna atrakcija teksta. U prvom planu mi je bila kompleksnost teksta. Način bavljenja temom, različite dimenzije igre i uopšte bavljenje svetom kroz neku prizmu razbijenih ljudskih psiha

– mislim da to otvara brojne mogućnosti za igru.

Forma takozvanog ludila – u kojoj je sadržaj ove drame posredovan – zahtijeva velike pripreme i golem rad. Na koji ste se način izborili sa svim tim psihopatologijama koje je Weiss naznačio u tekstu?

– Ovde postoji problem da u čitavom komadu jedino markiz de Sade, Culmier i njegova žena izgovaraju replike

u svoje ime. Svi ostali tekstovi su oni koje je navodno napisao de Sade i dao pacijentima da ih izgovaraju. I tu čovek prosto naiđe na jedan prazan prostor u kojem treba sada izgraditi određene karaktere, odlučiti se za različite vrste retardacije, psihopatologije, itd... znači, treba ne samo namaštati likove, nego zaista kompletno izmisliti te karaktere koji će onda izgovarati te de Sadeove tekstove, a opet naći takve slučajevke karaktere, takve patologije koje će na sebi svojstven način korespondirati s tim određenim tekstovima, pa se u jednom trenutku s tim tekstovima i identifikirati, a da opet sve to ima nekog smisla. Tako da to zaista jeste bio jedan golem rad.

Profesor Stanko Matačić nam je zaista bio od velike pomoći. On je vodio grupu tih naših *pacijenata* u različite psihijatrijske institucije u Zagrebu, tako da su glumci već počeli ulaziti u taj neki svet. Jer, vrlo je zamamno i vrlo široko to polje, i vrlo je lako u njemu izgubiti se, otići u egzibicionizam. Igrati ludilo daleko je teže nego što čovek misli. Nije to samo stvar toga kako ću iskriviti nogu i kakvu ću facu napraviti pa da najednom budem lud. To je pitanje gradnje čitavog jednog unutrašnjeg sveta, koji ima jednu svoju

unutrašnju logiku te unutrašnje tokove i procese. Teško je biti u stanju držati dva sata koncentraciju jednog sveta koji je tako individualan i funkcioniše u nekoj svojoj hermetičnosti.

Ljudi s kontekstom

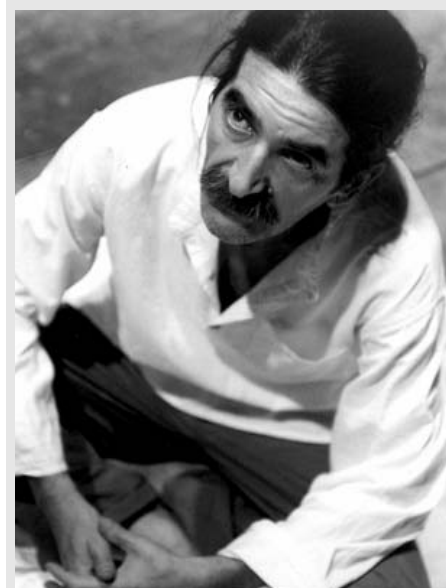
I tu dolazimo do drugog problema. S jedne strane, ovo je zbilja ansambl predstava u kojoj svi na sceni čine jedno biće, jedno telo. A svaki ansambl, zbor ili vojska, uvek kad treba da radimo “svi-nešto-skupa”, to zahteva gubitak individualnosti. S druge strane, ludilo je apsolutno individualno i u tom smislu nekomunikativno. I zato sam ponosna na ono što smo napravili jer mislim da smo uspeli da spojimo te dve kontradiktornosti.

U medijskoj recepciji, često je kao glavna i jedina tema tretirana – podjela. Pa evo, i ovom prilikom, kako komentirate svoj izbor?

– To je u velikoj meri stvar intuicije, gdje se, naravno, nekad i pogreši. U ovom slučaju, mislim da nisam pogrešila. Obe glavne uloge su vrlo bogate, mnogi čak misle da je uloga de Sadea – pošto je on stvarni lik i tajni režiser čitavog komada – bolje i bogatije napisana uloga. Rade i ja smo nekako odmah njemu dodelili ulogu Marata, a gledajući u hrvatskom glumištu ko bi mogao da igra de Sadea, Zlatko Vitez za mene je jednostavno bio jedino logično i moguće rešenje. I mislim da to funkcioniše u celoj nekoj teatarskoj konstelaciji, ali ne samo na toj razini. U ovome komadu se ipak ta predstava, koju je navodno napisao i režirao de Sade, dešava u psihijatrijskoj ustanovi, u jednom svetu koji je ostatak društva odbacio i izolirao. Sve to događa se nekih petnaestak godina nakon Francuske revolucije, nakon nečega što je tako duboko potreslo francusko društvo. I mi ovde živimo nekih desetak godina nakon neke revolucije, odnosno jednog od oblika u kojima se ona ponavlja, a vidimo da su simptomi vrlo slični. Puno tih tekstova u predstavi vrlo direktno korespondira s vremenom koje se živi.

Uopšte, trudila sam se da u celoj ekipi okupim ljude koji su i sami po sebi nekakve ličnosti, koje nešto znače, koje nešto u sebi nose, koje su neke individue, neki karakteri koji nose za sobom jedan kontekst. Jako sam se obradovala kada je Darko pokazao interes za teatar i glumu, a do Katarine me dovelo valjda samo providenje. Od trenutka kada je ušla u sobu na prvi razgovor, Rade i ja smo se pogledali, nasmešili i osetili da je reč o jednom neverovatnom senzibilitetu. Svako novo otkriće o njoj dovelo je jedno novo uzbuđenje i oduševljenje jer je zbilja vrlo retko naići na tako neobičnu, talentiranu i inteligentnu glumicu koja je pritom i divan saradnik.

Sve u svemu, trudila sam se da ljude nekako usmerim da nađu neke svoje prostore u predstavi, a moram reći da je svako od njih – u okviru nekih vlastitih, već formiranih prostora – puno toga napravio, propitao i doneo. I da je bio lep proces. ▣

Strategija prijateljstva

Borislav Vujčić je, s Radom Šerbedžijom, suosnivač Kazališta Ulysses, koje je upravo zatvorilo treću sezonu. S kojom repertoarnom strategijom? I kako se tu uklapa *Marat-Sade*?

– Strategija je prijateljstvo. Ne samo moje i Radino, već u jednom širem krugu. Zvučalo je čak prepoetski kad sam, prilikom osnivanja Kazališta, napisao da je riječ o otvorenom okviru kojemu su strategija i putovnica srce te međusobno uvažavanje u dobru i u zlu. Ali to je stvarno zajednica duhovnih srodnika. I naslovi koji su nosili projekt imaju određenu vrstu srodstva, što se pokazalo strateški prilično učinkovito u našim ne baš ohrabrujućim prostorima. “Ulysses-iščitavanje” *Kralja Leara* i *Medeje* čini mi se nije bio *homage* Shakespeareu i njegovu djelu, već se tu radilo o prilagodbama u kojima je bilo ključno srodstvo glavnih glumaca – Rade Šerbedžije, odnosno Mire Furlan – s tematskim nabojem unutar tih komada.

Kao što je Rade rekao, izbor naslova *Marat-Sade* je “duhovni nalog vremena”. Ono što je tu značajno jest da podjela korespondira s našom domaćom zbiljom, sa srodstvom naslova, uloga i glumaca. To je zapravo izravno propitivanje naše stvarnosti, sučeljavanje i sraz svjetonazora... Ulysses-vrijaza Weissova komada, naročito njegov drugi dio, prepjev je onoga što nas muči ili onog što hoćemo. *Marat-Sade* je autobiografsko djelo Petera Weissa – o njemu, o njegovoj ljubavnici, o onome što je njega i njegovo vrijeme mučilo. Mi živimo na početku jednog vremena koje mnogo toga iz ondašnjeg doba više ne uvažava, naša sudbina kreće se u potpuno drukčijim razmjerima, naši neprijatelji nisu više unutrašnji i vanjski, nego su to, na primjer, virusi u kompjutorima. Ali ostali su motivi – odlučnosti, hrabrosti, gubitništva... I na kraju krajeva, veliko je pitanje tko je u pravu – Marat ili Sade. Rade i ja smo 1990. u *Hrvatskom slavju* radili sličnu stvar na našoj temi, s Krležom i Vranešićem, dakle izravno, bez okolišanja, bez asocijativnih polja i kopči koje, primjerice, imamo u *Marat-Sadeu*. Ali tada smo imali našu голу stvarnost i naše domaće ludilo. ▣

kazalište

Drama jednog odnosa

Katarina Bistrović-Darvaš fascinirala je podjednako i redateljicu i ansambl i publiku. Charlotte Corday njezina je možda dosad najbolje odrađena uloga, iako je suočavanje s njom još uvijek težak i zbunjujuć proces.

– Obično kada neki tekst pročitam dovoljno koncentrirano, osjetim u kojem bih smjeru trebala ići, nalazim neku unutarnju potku, odnosno psihokrižaljku. Međutim, ovdje mi to nikako nije uspijevalo. I to mi je bio užasan problem jer nisam naviknuta raditi bez emocija. A još nisam sigurna bi li uopće u ovom tekstu trebalo biti emocija ili ne. Ovu ulogu sam prvi put radila naopačke – prvo potpuno izvanjskim efektima, a s vremenom sam počela nalaziti neke unutarnje motive te osobe. Jako mi je teško iz teksta iščitati motive pacijentice, mada je to sve kao jasno. Kod Charlotte Corday, koja je povijesna ličnost, i o kojoj uostalom postoje i dokumenti, potpuno je jasno što hoće i zašto. Ali kako je u igri i pacijentica koja glumi Charlotte Corday, čija je dijagnoza narkolepsija, stvari su mnogo kompliciranije. Stvarno nisam znala otkud krenuti. I tek se nakon premijere, na trećoj ili četvrtoj predstavi, počela otvarati uloga. Ali svaki dan mijenjam, još nisam sigurna. Što se tiče iskustva s igranjem ludila, dosad sam igrala histeriju i mentalno zaostalu osobu. Primijetila sam da mi, čim ne znam što napraviti – valjda linijom manjeg otpora, ili iz straha i nemoći – taj prijašnji rad ispliva van, otvore mi se u naznakama te bivše ladice. A to ne volim.

Neobično u ovom tekstu je to što ne postoje odnosi. U cijelom komadu ne postoji dijalog. Ako postoji, onda je to izmišljeni dijalog između markiza de Sadea i Marata. Sve ostalo je nekako pamfletski napisano, i lik na neki način sve igra sam. Ne svaki lik, naravno. Duperret, odnosno Rundek, može igrati odnos sa Charlotte i ne mora. A Charlotte ima odnos jedino prema Maratu. To jest, odnos prema drugima je manje važan, on postoji samo kao suvišna stvar koja je sprječava da dođe do Marata. Tako mi se sada čini, ali stalno sam nesigurna u to čitanje.

Još ne mogu steći odmak, ne znam kakva je ovo predstava, samo osjećam da je iskrena. I vidim fantastičan trud, želju, i nekakvu lijepu motivaciju, što mi je jako drago. Ne znam još ništa o predstavi, stvarno ne. ¶

Uzbudljivi rizik improvizacije

Upotrazi za ljudima “koji za sobom nose neki kontekst”, Lenki Udovički se za ulogu Duperreta vrlo logičnim izborom učinio – Darko Rundek. Što je njega privuklo tekstu te što ga je manje odnosno više zanimalo u radu na predstavi?

– Privukla me, čini mi se, prije svega forma, makar to zvuči na prvi pogled kao nešto drugorazredno. Privukao me je njegov ritam, jezično bogatstvo. Forma koja je šarmantna, razigrana, koja nije narativna, nego poetska, te uključuje i sugerira prisustvo glazbe. Ujedno nešto i igra i komentira. Svidjelo mi se, znači, nešto što se činilo kao kruna neke moguće brehtijanske dramaturgije i s druge strane taj nekakav polemički ključ između Marata i Sadea, u kojemu se sad više prepoznajem u načinu mišljenja Sadeovom nego Maratovom, a vjerojatno će se mlađi ljudi više naći u Maratovom. Iako, moram reći, kad sam počeo tekst gledati na sceni, pomislio sam da me zapravo problematika revolucije mnogo manje zanima nego što sam prije mislio.

Tu se otvara čitav jedan prostor primordijalne, neke nemušte strasti koja razara umove, kojoj dajemo dijagnozu, a zapravo ne znamo često uopće o čemu je riječ. Otvara se tako i cijeli jedan manevarski prostor da ljudi pronađu neke svoje oblike ludila koje se onda sukobljava s dramom, koja je zapravo ipak vrlo racionalno pisana. Kao glumcu, bila su mi jako zanimljiva ta dva koraka igre – prvo pronaći nekog drugog glumca u sebi koji glumi taj karakter, s problemom koji ga zapravo onemogućava da taj karakter odigra. Znači, ti ne igraš samo najbolje što možeš taj karakter, nego i toga koji glumi taj karakter.

– Kad smo prvi put ušli u taj prostor, napravili smo jednu improvizaciju koja je trajala sat i pol, u kojoj su Rade i Vitez prolazili svoje monologe – Vitez na svom balkonu, a Rade dolje u svojoj kadi. Mi, ostala masa *ludaka*, u to doba smo na probama uglavnom radili na ansambl dijelovima, na istraživanju stanja duha u kojem su ti pacijenti. I tu se prikazala jedna predstava koja je potpuno drukčija od ove koja je proizašla kao krajnji rezultat. Prema mojem mišljenju, mnogo zanimljivija, ali previše riskantna za kontekst u kojem se to događa. Što se tiče same strukture teksta, bilo je sasvim moguće napraviti predstavu koja bi bila uvijek ponovno improvizirana. Jer taj komad je ipak fragmentaran. Osim ta tri Charlotteina dolaska i Maratova ubojstva, sve ostalo su ulomci ili situacija ili pojedinih polemičkih tema koje se mogu i ispremeštati. One se ne nadovezuju nužno jedna na drugu. U tom nekom kotlu u kojem se improvizira situacija u bolničkom dvorištu, elektrizirana time da se sad tu igra neka predstava, ali neuvježbana, s onom dvojicom koji preko te magme polemiziraju, u buci u kojoj ponekad od tih krikova i stvari koje se događaju oko tebe možda i izgubiš nit – stvorio se proces koji je bio uzbudljiv, neizvjestan i čini mi se kazališno iznimno zanimljiv. Iskustvo te prve improvizacije nam je poslužilo kao temelj za ono što smo kasnije radili, ali ono što je bilo bitno u tome u krajnjoj smo realizaciji izgubili. Jednostavno zato što se takve predstave u takvoj situaciji teško mogu igrati, odnosno mogu, ali je to preriskantno. ¶

Fino doziranje ludila

Jasna Bilušić je formalno ravnopravni, ali u realizaciji dominirajući glas četverolista pjevača koji nose muzički dio predstave. Zanimalo nas je kakav je bio njezin prvi susret s tekstom, kao i formom ludila koje je trebalo interiorizirati.

– Komad mi je bio jako zanimljiv. Bio mi je i dosta zbunjujuć, kao da se čovjek namjerno trudio da napiše nešto što je vrlo problematično postaviti na scenu – od glomaznih komada tekstova, preko esejističke do monološke forme..., tekst koji je više literaran nego dramski, na momente možda čak i zastario. Znala sam, režiser koji uspije iz toga napraviti dobru predstavu, napraviti će stvarno veliku stvar.

Još na akademiji slušali smo psihologiju glumačkog stvaranja i u sklopu kolegija posjećivali ondašnje zagrebačke umobolnice. Međutim, ovaj put je to bilo ciljano – profesor

Stanko Matačić nas je proveo kroz one nama najzanimljivije sektore bolnica i to je doista koristilo. Vidjeli smo kako ludilo izgleda i uspjeli ga dozirati do one mjere da ono na sceni nije pretjerano. Jer, česta je pojava da ljudi kada igraju ludilo idu to “crtati”. Vjerojatno i zbog količine ljudi koja je na sceni – konstantno tridesetak – ovaj put nismo imali ni prilike “crtati” i objašnjavati, nego smo od početka bili svatko u svom filmu. Lenka nas je od početka vodila tako da su stvari jasne. Samo je bitno biti konzekventan od početka do kraja i stvari kliknu na svoje mjesto. Ludilo je uvijek primamljivo i neodoljivo glumcu, jer ti daje određenu slobodu i neki ludizam. I mislim da nas je to većinu i privuklo – daje neki slasni materijal. Međutim, onda shvatiš da svako ludilo ima sistema i da sve što napraviš na sceni nema automatsko opravdanje u tome što si jednostavno lud. Riječ je o doista apotekarskim mjerenjima – što i kako napraviti da bi to na publiku ostavilo dojam koji se htio. ¶

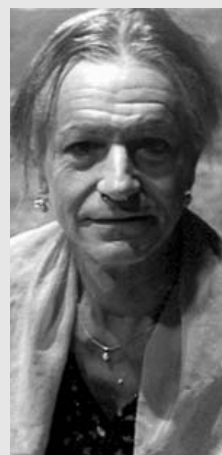

Usuglašavanje svjetova

Jedna od možda najzanimljivijih izvođačkih perspektiva u predstavi Marat-Sade je ona francuske violinistice Isabel Catala, u čijoj umjetničkoj karijeri su studij psihologije, plesni konzervatorij i višegodišnji rad s Peterom Brookom samo neke od referentnih točaka. Osim što izvodi kompozicije Nigela Osbornea, Isabel tijekom predstave izvodi i vlastite improvizacije.

– U isto vrijeme igram jedno od lica i sviram. To je teško spojiti utoliko što je napisana muzika vrlo jaka, uvijek mnogo jača nego nešto što se improvizira. Trebalo je, dakle, naći način da se prikradem između trenutaka tišine muzike i teksta. U nekom smislu je lakše kad ne razumiješ jezik. U tom slučaju, i jezik je za mene muzika i ja u toj muzici riječi pokušavam kružiti, naći vibracije koje se mogu usuglasiti s njom, a da ne ometaju. U isto vrijeme, nastojim da se čuje glas lica koje igram, a to je lice – prema tradiciji temperamenata – figura melankolije, dakle doslovno “crno raspoloženje” što ga često simboliziraju muzičari i filozofi. Pokušavam igrati lice koje živi u nekom drugom, paralelnom, svijetu, ali koje se povremeno susreće s ovim, dodaje ponešto njegovim vibracijama i onda ponovno odlazi u paralelnu imanaciju. A to je nešto što dobro poznajem iz života, što nije daleko od moje realne osobe.

O tekstu mislim da je pomalo staromodan. Njegova problematika je bila aktualna u vrijeme ‘68., vrijeme nade u neku novu kritiku društva, u moguću rekonstrukciju na nekim novim temeljima... Ta kritika mi se danas čini depasiranim. S druge strane, s obzirom na ono što sam pročitala u tekstu, i na ono što znam o Sadeu, Francuskoj revoluciji i čitavom tom ideološkom fenomenu, čini mi se – iako mi je teško suditi jer ne razumijem jezik – da postoji čitav jedan filozofski, politički i gotovo metafizički sadržaj (na primjer, u Sadeovoj misli), što ga je Weiss pokušao infiltrirati u svoje monologe, koji ovdje uopće nije odigran, odnosno potpuno je ostavljen po strani. Ali to vjerojatno nije bio cilj. Da se i htjelo napraviti vrlo duboku analizu Sadea i konstrukcije teksta, to možda ne bi bilo moguće s ovakvom podjelom. S druge strane, ne znam u kojoj mjeri ovaj komad korespondira kontekstu. Mislim da je bilo opcija da se pokuša baciti svjetlo na ono što se događa danas u Hrvatskoj, bivšoj Jugoslaviji, no ne znam baš je li to temelj ove predstave. Naravno, sve te kritike imaju protutežu u tome što projekt pokušava udružiti različite tendencije hrvatskog kazališta i različite osobe koje ih predstavljaju. Lenka je uspjela sve te ljude skupiti, zadržati ih, i učiniti projekt uopće mogućim. Čini mi se da je dobro što se takve stvari događaju i zato mislim da je projekt važno podržati jednako kao i kritizirati. ¶

Ivan Mesek

Živost koja "udara" po bubrezima

Molim Vas za komentar iska-
za Ma, jebeš... kome sve
to treba? koji ste ispicali
na transparentu u performansu
Pad kratodemije, što ste ga izveli
na balkonu varaždinske Gradske
vijećnice na ovogodišnjem
(Trećem) Danu hrvatskog per-
formancea.

– Pad kratodemije završni
je čin akcije koja je trajala
od ožujka ove godine, gdje
sam se s balkona varaždinske
Gradske vijećnice subotama
prijevodne obraćao "narodu".
KRATODEMIJA bi trebala biti
obrnuto od DEMOKRACIJA, i
osnovna ideja je bila napraviti
inverziju uobičajene komunika-
cije VLAST – NAROD, stoga
se ja s pozicije "vlasti" (kao
zaposlenik gradske uprave)
transparentima obraćam i pro-
testiram protiv naroda. Budući
da umjetnost ne možeš odvojiti
od "života" i ona nije produkt
nečega, nego se *nju* živi, tako i
ja koristim svaku svoju životnu
situaciju da je preoblikujem,
kreativiziram kroz umjetnost;
tako i činjenicu da mene i
moju djecu trenutačno hrani
državna uprava, za što bi *neki*
mogli reći da je nespojivo s
potrebom za autonomnom,
nezavisnom pozicijom umje-
tnika. No, ta pozicija je stanje
duha, a ne stvar posla koji
obavljaš da bi preživio. Sve
je počelo transparentom "VI
STE ODABRALI NAS, MI NE
MOŽEMO VAS", nastavljalo
se porukama tipa "GABRIEL
GARCÍA MÁRQUEZ NIJE
ŠPANJOLSKI TENISAČ", a
završilo se (doslovnim) padom
kratodemije uz gore navede-
nu poruku. Stojeći subotama
na balkonu Gradske vijećnice
često mi je to pitanje prolazilo
glavom – *za koga to radim, kakvog
to ima uopće smisla, ima li danas
mjesto za ovakve stvari, a da ne bu-
deš shvaćen kao "gradski redikul"*?
Jednako tako, poruka vjerojatno
izražava i mišljenje mase zapo-
slenika državnog aparata koji se
svakodnevno suočavaju s gomi-
lom gluposti.

Ispljuvci nafte i MORS

S obzirom na to da Vaši ulični
performansi, akcije, intervencije
ovise o mjestu izvedbe, primje-
rice, performans 4U-28162426
izveli ste ispred varaždinskog
HNK, zanima me Vaš komentar
određenja uličnoga performan-
sa kako ga doživljava Zlatko
Kopljarić: "Ulični performans je
nešto što uglavnom doživljavam
kao zabavu" (usp. Zarez, 10. 10.
2002.).

– Zapravo je obrnuto – mje-
sto izvedbe definira se prema
karakteru projekta. Spomenuti

performans tajanstvenog naslo-
va iziskivao je otvoreni prostor,
otvoreno nebo, suton i kako
je bio poprilično "teatričan",
kao idealno mjesto za izvedbu
ukazao se park ispred vara-
ždinskog HNK. Naglasak na
Kopljariovoj izjavi stavio bih na
"UGLAVNOM". Mogu shva-
titi što je pod time mislio, jer
postoji velika razlika između
izvođenja performansa na ja-
vnom prostoru, u svakodnevnoj
situaciji, i performansa u zatvo-
renom prostoru gdje publika
ciljano dolazi vidjeti izvedbu.
Ulični performansi računaju
na određenu interakciju s pro-
laznicima; umjetnik izvođači
takav projekt zapravo ulazi u
život, kretanje, radijus slučaj-
nog prolaznika, s čime i računa.
Takvi projekti izuzetno su mi
dragi, jer približavaju umjetnost
običnom čovjeku; na kratko se
intervenira u njegov život, uno-
si se, ne pitajući ništa, promje-
na u njegovu životnu rutinu.
No, ne bih se složio da je riječ
samo o zabavi. Projekti zbog
te nepredvidljive interakcije
mogu biti zabavni; već samo
mjesto održavanja priziva ko-
notacije tradicije uličnih zaba-
vljača, no, jednako tako, ulični
performans može biti itekako
sugestivan, dirljiv, emociona-
lan i ponekad nimalo zabavan.
Kao primjer navodim projekt
*PER SALVIAM ET OLEUM
TERRAE PRONUNTIO: MORS*
Vlatka Vinceka s ovogodišnje-
ga *Dana performancea* gdje uz
ispljuvavanje nafte izgovara gla-
sno MORS. Inače, veliki sam
pristaša zabave, humora, lepr-
šavosti, pozitivne u umjetnosti.
Iako je svako bavljenje umje-
tnošću pozitivan čin, bez obzira
o kakvoj se tematici radilo,
previše je prisutno boli, crnila,
sranja, čemera... Umjetnicima

Ta odbojnost
prema čestom
intelektualiziranju
bez sadržaja inicirala
je i projekt *Boks
meč* koji sam izveo s
Novoselcem prošle
godine, gdje se
montipajtonovski
dvije apsurdno
glupe teorije
razračunavaju
šakama u ringu.

Suzana Marjanić

U povodu Trećeg dana
hrvatskog performancea,
Varaždin, 23. kolovoza 2003.

je umjetnost odličan medij,
ventil da izbace sve *to* iz sebe,
no premalo je kreiranja harmo-
nije, pozitivne, humora, ushita
što smo živi. Kritizirati, refle-
ktirati, lakše je nego kreirati,
vizionirati.

"Manje" sredine kao
epicentar performansa

U natječaju za sudjelovanje
na (Trećem) Danu hrvatskog
performancea, čiji je organizator
HDLU Varaždin, uz ostalo je
napisano kako navedena manife-
stacija "postaje sve prepoznatli-
vija manifestacija ovog izričaja
kod nas". Jeste li zadovoljni me-
dijskom vidljivošću/prisutnošću
Dana hrvatskog performancea
i u kontekstu navedenoga – koje
biste manifestacije u Hrvatskoj
koje rade na promociji perfor-
mansa izdvojili?

– Medijski je projekt u sva-
kom svojem sljedećem izdanju
sve bolje pokriven, a isto tako
ga prepoznaju i "investitori".
Već u drugom izdanju dobili
smo potporu Ministarstva kul-
ture i ona je svake godine veća.
Ono s čime još nisam u potpu-
nosti zadovoljan jest činjenica
da dosad nismo uspjeli od
manifestacije napraviti jedno-
dnevnu smotru onog najboljeg
u nas na području performansa.
Više je razloga za to – kultura se
u ljetne dane seli na jadransku
obalu, time i umjetnici. Drugi
razlog je da Varaždin ima imidž
tradicionalne, konzervativne
sredine, pa su autori očito i
dalje (ali sve manje) rezervirani

prema ideji o performansima
u ovom gradu. Ipak, dobri pro-
jekti se godinama dokazuju i
treba proći neko vrijeme da se
potvrde kao nešto što postaje
relevantna točka i tradicija.
Iznimno mi je drago da se per-
formans sve više emancipira
kao izričajna, izvedbena forma
kod nas, i da nije samo "zgo-
dna" popratna stvar prilikom
otvorenja neke izložbe. Jednako
mi je drago da i, uvjetno re-
čeno, manje sredine sve više
postaju scena za takve projekte,
pa možemo uočiti "performer-
sku" živost u Rijeci, Osijeku,
Dubrovniku... Očito su u tim
sredinama ojačale struje koje
zastupaju suvremenu umje-
tnost. Performans nalazi svoje
mjesto čak na izložbama na
kojima bi to prije nekog vreme-
na bilo teško zamislivo. Svježi
primjer je predivan, nagrađen
performans *Svijeća za Editu*
Vlaste Žanić s ovogodišnjeg
Trijenala kiparstva.

Ulični vs. komorni
performans

Kako je iniciran i zamišljen
Dan hrvatskog performancea,
koji je prvi put održan 2001. u
sklopu međunarodne manifesta-
cije suvremene likovne umjetno-
sti Utisak-otisak?

– Prvo izdanje *Dana perfor-
mancea* imalo je za cilj međuna-
rodnim sudionicima predstaviti
hrvatsku performersku scenu,
ali još više *to* napraviti i do-
maćoj, varaždinskoj publici.
Moram napomenuti da do prije
tri godine Varaždin, kao grad
bogate tradicije, gotovo da i
nije vidio performans, instala-
ciju, video-art, što je za grad
koji nosi epitet "grada kulture"
bilo neodrživo, s obzirom na
to da zastupam mišljenje da
se tradicija potvrđuje tek su-
vremenom. Kako se u prvom
izdanju Varaždin pokazao kao
iznimno pogodna sredina za
takvu manifestaciju, da su re-
akcije publike i sudionika bile
odlične (unatoč skepsi *nekih* da
za *to* u Varaždinu nema publi-
ke), odlučili smo *Dan hrvatskog
performancea* osamostaliti i kon-
cipirati kao autonomni projekt.
Specifičnost te smotre jest da
se svi projekti izvode u jednom
danu, što kod *nekih* pobuđuje

Ivan Mesek (Varaždin, 1971.), akademski slikar, prof. mr.
likovne kulture i likovni terapeut. Završio je pedagoški
odjel Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (1989.-
1995.) – slikarska klasa prof. Eugena Kokota i Akademiju likovnih
umjetnosti u Münchenu – poslijediplomski studij *Likovno
oblikovanje i terapija* (1996.-1999.) radom *Primjena likovne terapije
u likovnom odgoju*. Predsjednik Hrvatskog društva likovnih
umjetnosti Varaždin. Od 1991. održao jedanaest samostalnih
izložbi, većinom u Hrvatskoj, i sudjelovao na grupnim izložbama
u Hrvatskoj, Austriji i Njemačkoj. Živi i radi u Varaždinu. ▣

razgovor

mišljenje da je to možda prenaporno za gledanje/praćenje, da se tako svakom pojedinačnom projektu ne pridaje zaslužena pažnja, no upravo taj maraton, nabijenost projektima izdvaja varaždinsku manifestaciju od sličnih projekata u nas a i šire. Uostalom, bili smo svjedoci i maratonskih predstava, opera, koncerata od nekoliko sati trajanja bez stanke. Program *Dana hrvatskog performancea* podijeljen je u dva odvojena segmenta s popodnevnim stankom; prije podne izvođe se projekti koji su uličnog tipa, zahtijevaju gradsku vrevu, a navečer – projekti više komornijeg, intimnijeg karaktera.

U povodu (Prvog) Dana hrvatskog performansa na internetskoj stranici HDLU-a Varaždin konstatirano je da je manifestacija skrenula pozornost na performans "u sredini koja performans gotovo da nikad nije ni vidjela". Tada ste na varaždinskoj tržnici, "placu", u subotu ujutro izveli akciju Prodajem slike na kile. Kako danas stoje stvari?

– Performans danas u Varaždinu više nije gost, nego sugrađanin. Otpora, nerazumijevanja, protivljenja ima i dalje, no to nije specifikum ovoga grada, nego karakteristična pojava za sve sredine, jedino što je to primjetnije u manjim sredinama. Iznimno je bitno da kroz takav projekt i "domaće snage", varaždinski umjetnici dobivaju legitimitet, snagu da se na ovakav način u svojoj sredini izražavaju, a da automatski ne postanu "gradski čudaci". Mnogi moji projekti, pa i spomenuta akcija *Prodajem slike na kile*, inicirani su upravo lokalnom situacijom, načinom razmišljanja i *čudnim* sistemom vrednovanja stvari, te reflektiraju moje stavove o tome. Na prvi pogled duhovito i zabavno, iza *toga* gorka poruka. No, manja sredina kao Varaždin ima i velike prednosti pred većima: mobilnija je, lakše je organizirati projekte kada poznaješ skoro svakoga u gradu; sve je na dohvat ruke.

Definicije

Molim Vas za komentar određenja postmodernog performansa koje je ponudio Miško Šuvaković kao završni/zaključni okvir natuknice-pojma "performans" u Pojmovniku moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950. godine (1999.): "Dok su performansi avangarde, neoavangarde i konceptualističke postavangarde težili dosezanju realnosti prostorno-vremenskog događaja, postmoderni performans radi sa mimezisom (predstavom) prikazivanja događaja u slikarstvu, književnosti, filmu i performansu."

– Stroge definicije, stavljanje u određenu ladu u načelu ne preferiram, jer uvijek pokrivaju samo određen dio istine. Ta odbojnost prema čestom intelektualiziranju bez sadržaja inicirala je i projekt *Boks meč* koji sam izveo s Novoselcem prošle godine, gdje se montipajtonovski dvije apsurdno glupe teorije razračunavaju šakama u ringu.

Citirana definicija mi se donekle i sviđa, jer postmoderna barata citatima, kompilira gotove segmente bez frustracije o originalnosti po svaku cijenu. No, tom definicijom ne bi se moglo obuhvatiti sve što danas pod performansom imamo priliku vidjeti. Svidio mi se tekst Vladimira Rismonda kada se osvrnuo upravo na *Boks meč*: "(...) Oni, naime, ne pitaju tko je i što radio prije njih, ne poigravaju se hipotezama o stvarnosti sa sigurne udaljenosti, već jednostavno udaraju tamo gdje performans i treba djelovati – po bubrezima."

Na naslovnici kataloga Drugog dana hrvatskog performancea (2002.) otisnuta je sljedeća definicija performansa, koja zanemaruje avangardni performans: "Oblik akcijske umjetnosti koji se pojavio sedamdesetih godina; za razliku od happeninga obično ga izvodi jedna osoba i on pretpostavlja granicu između umjetnika i publike. Performans je općenito snažno prožet umjetnikovom subjektivnošću. Ovaj umjetnički izraz obuhvaća različita područja suvremenog stvaralaštva, od body arta i konceptualne umjetnosti do multimedijских priredaba." Međutim, navedenoj definiciji performansa "oponira" nekoliko performansa/projekata koji su izvedeni u tandemu na Danu/Danima hrvatskog performancea, primjerice, Alen Novoselec i Vi (Bez naslova, Boks meč ili postpsihooanalitička misao o umjetnosti vs. razmišljanja o umjetnosti Moamera el Gadafija), Vlasta Delimar i Milan Božić (Vlasta Delimar i Milan Božić provest će noć u objektu bivše kasarne, Križanićeva ulica), Gordana Kovačić-Macolić i Slaven Macolić (Kratki tečaj pedikure).

– Nadovezujući se na prethodno pitanje i moj stav da definicije u načelu ne volim previše, isto tako *ova* se može problematizirati i staviti pod upitnik. Navedena definicija upućuje da performans "OBIČNO izvodi jedan autor", što ne isključuje da može biti više njih uključeno. Spomenuta definicija sastavni je dio vizualnog identiteta *Dana performancea*, a stavili smo je jer nam je u Varaždinu bilo naporno ljudima, novinarima, znatiželjnicima objašnjavati što je to performans (u lokalnim novinama smo doživjeli i vjerojatno prvi prijevod tog pojma na hrvatski jezik – NORČIJANJE), pa smo mislili – bolje i nekakva definicija od nikakve. A i uštedjeli smo time poprilično vremena.

"Deplasirani" body radikali

Kao varijacija pitanja koje sam postavila Pinu Ivančiću (usp. Zarez, 12. 9. 2002.): kako tumačite da na hrvatskoj performerskoj sceni nema trajnih praksi koje primjenjuju umjetnici ujedinjeni u Body Radicals?

– S tom tvrdnjom se ne bih složio u potpunosti. Postoje autori i projekti u kojima je itekako prisutan radikalni odnos prema vlastitu tijelu, primjerice, Marijan Crtalić kad do boli drži dah uronjen u vodu ili Šincek kada se na njega srusi

Mesekovi performansi, akcije, intervencije, instalacije: ARS MORIENDI, happening, Gradec (1992.), CLOSE ENCOUNTERS, instalacija, kula Lotrščak (1995.), SIMULTANOST, video-instalacija, Galerija SC (1999.), SHIRT PIECE, performans, Gasteig, München (1999.), SPOMEN PLOČA GOSPODINU NITKO, intervencija, Varaždin (2001.), ALELUJA, video instalacija, Varaždin (2001.), PRODAJEM SLIKE NA KILE, akcija, varaždinska tržnica (2001.), BEZ NASLOVA, performans (zajedno s Alanom Novoselcem), Varaždin (2001.), KONKRETNO VRIJEME, intervencija, Varaždin (2001.), PROSTORNI CRTEŽ, intervencija, Čakovec (2002.), BOKS MEČ, performans (s Alanom Novoselcem), Varaždin, (2002.), LICE-NALIČJE, intervencija u prirodi, Ješkovo (2002.), PROLJETNO (PRO)ČIŠĆENJE, performans, Varaždin (2003.), KRATODEMIJA, ciklus performansa, Varaždin (2003.), SEND MESSAGE, intervencija na fasadi, Karlovac (2003.), ASTRALIS, instalacija-intervencija, Karlovac (2003.), MUSIC, instalacija, Pula (2003.), 4U-28162426, performans, Varaždin (2003.).

stotinjak kila pijeska. Ono što u nas nije prisutno toliko jest unakazivanje vlastita tijela, ranjavanje, puštanje krvi, no mislim da smo se *toga* kroz ratno iskustvo poprilično nagledali i da autori očit *tako nešto*, s takvim kolektivnim traumama, smatraju deplasiranim.

Pojedina imena – primjerice, Vi, Alen Novoselec, Darwin Butković, Vlasta Delimar, Alen Zanjko, Llinkt!... – prisutna su na dva ili tri Dana hrvatskog performancea. Provodite li selekciju ili je svatko dobrodošao na natječaj?

– Natječaj je otvoren, javan i može se svatko prijaviti. Projekte selektiramo prema tome jesmo li ih u stanju pripremiti, zadovoljavaju li estetske norme i možemo li ih svrstati pod *performans* (iako je to dosta rastezljiv pojam, i često se izvode projekti graničnih područja prema plesu, video-artu...). Ponovit ću tvrdnju iz prvog odgovora: još *Dan performancea* ne okuplja sve ono što je trenutačno *najvrjednije* u Hrvatskoj, iz već spomenutih razloga. To da se nekoliko imena ponavlja u više izdanja dokazuje da im je Varaždin ostao u dobrom sjećanju i da se rado vraćaju. Koncept *Dana hrvatskog performancea* je otvorenog tipa – osnovne smjernice već sam naveo, a organizacijski odbor odlučit će kakvo će biti sljedeće izdanje. Trudimo se uvijek definirati nešto novo, pa tako razmišljamo da natječaj iduće godine napravimo sa zadanom temom performansa.

Kako ste ostvarili performersku suradnju s Alanom Novoselcem s kojim ste na Prvom danu hrvatskog performancea izveli performans Bez naslova, kojim ste Trg Miljenka Staničića ispunili lubenicama i balama sijena, otvarajući ga kao mogući (urbani) prostor budućih akcija, a na Drugom danu zajedno ste izveli performans Boks meč ili postpsihooanalitička misao o umjetnosti vs. razmišljanja

sabirna točka, ali i točka s koje se prema svim stranama i ulicama širi umjetnost.

Ma, jebeš... kome sve to treba?

Na Granicama 2001: SUSPENSE (Slavonski Brod, 2001.) izrekli ste kako je "neka-danšnji razlog za emigraciju bio dolaženje do informacija, boravak 'na izvoru', no novi mediji zadovoljavaju tu potrebu bez potrebe za odlaskom, tako da emigracija postaje stvar prestiža i popunjavanja životopisa, prisposobivog skupocjenim automobilima ekonomskih gastarbajtera" (usp. Zarez, 11. 10. 2001.). Slijedite li i danas navedeno mišljenje s obzirom na ovogodišnji transparent Ma, jebeš... kome sve to treba?

– U spomenutoj izjavi nisam bio dovoljno precizan. Kao što ne volim definicije, ne volim ni generalizacije. U toj izjavi dao sam viđenje jednog segmenta i razloga odlaska umjetnika u inozemstvo. Sâm sam još za vrijeme studija dva ljeta – 1992. i 1993. godine – bio sudionik *Međunarodne ljetne akademije likovnih umjetnosti* u Salzburgu, a nakon studija tri godine polaznik poslijediplomskog studija u Münchenu, te znam koliko mi je *to* iskustvo dragocjeno. Čak je vjerojatno jedan od motiva odlaska bio i taj koji sada kritiziram. Nakon završetka odlučio sam se vratiti, jer sam shvatio da ne postoji "obećana zemlja za umjetnike", i da sve ima svoje prednosti i mane. Meni je *to* iskustvo donijelo spoznaju da mogu stajati na jednom kvadratnom metru konkretnog mjesta, a da sam istovremeno spojen s cijelim univerzumom. Ne znam ima li veze, ali mi spontano pada na pamet stih Konstantina Kavafija – "...kao što si protratio svoj život na ovom malom komadu zemlje, protratio si ga svugdje". Isto tako, ako napraviš veliku stvar u Varaždinu, napravio si je u cijelom svemiru. Činjenica je da je jedan od bitnih razloga odlaska, emigracije, nekad bila nemogućnost informiranja, dolaska do informacija, što je danas jednostavnije, a isto tako je činjenica da veliki broj umjetnika odlazi u "emigraciju" iz "šminkerskih" pobuda; kao da je podatak da si bio u New Yorku legitimacija umjetničke veličine. No, boravak *tamo* itekako može pomoći u razvoju umjetnika. U umjetnosti ionako ima dosta foliranata čiji je osnovni motor bavljenja umjetnošću potvrda, afirmacija, loš egotrip koje hrane količinama izložbi, "studijskih boravaka u Parizu, Londonu"... Takvi u načelu ostanu bez daha – ponekad im kisika.

Ne/mogućnosti suradnje

Nataša Govedić

Dragi i poštovani kolega Blažević,

jedan čuveni fizičar, usto i eminentni teoretičar i praktičar umijeća dijaloga, David Bohm, napisao je kako postoje ljudi koji misle tako što sve čega se taknu rastavljaju na puno komadića da bi uvidjeli i podcrtali *razlike* među dijelovima (tu tradiciju Bohm naziva analitičkom), kao što postoje i oni koji misle tako što između komadića vide mogućnosti kontakta, spajanja, *sličnosti*, holističke povezanosti – tu tradiciju Bohm naziva proprioceptijskom ili integracijskom, kao što je Eliade naziva iscjeliteljskom, dok je retorička tradicija, posebno u djelu Kennetha Burkea, proziva interakcijskom. Mislim da je stoga nepristojno što me “upućujete” u pučkoškolsku razliku između drame i kazališta. Mislim da se iz mojih tekstova i knjiga jasno razabire da “dramu” ne shvaćam kao *pisani predložak izvedbe*, već je shvaćam u njezinu najstarijem značenju, kako je to definirano kod Aristotela: *opsis*, u značenju “izvedba”, samo je jedna od mogućnosti tragedije ili komedije (na tu temu usp. studiju Stephena Halliwella *Aristotle’s Poetics*, 1998). Vjerujem da je slično tumačenje drame prisutno i u suvremenim razumijevanjima pojma “dramaturgije”, ili primjerice u ideji da postoji institucija naziva Akademija dramske umjetnosti, na kojoj se ni pošto ne uči samo “drama” u smislu književnog teksta – što je pak *jedna*, užesemiotička distinkcija koju vi, pretpostavljam, zagovarate. Ne bih u ovom tekstu ulazila u odgovor na pitanje *što je sve drama*, niti u raspru koji sve elementi dramskog uporno nastavljaju trajati u svakom obliku kazališnog iskaza, ali i izvan kazališta, zato što je to tema koja zaslužuje opsežnu elaboraciju i novinama neprimjeren broj citatnih sugovornika. Samo bih vas podsjetila na jednog prilično uvaženog teoretičara kulture, Raymonda Williamsa, točnije rečeno na njegov inauguracijski govor prilikom preuzimanja profesure na Cambridgeu, na katedri za dramske umjetnosti, objavljen i u knjizi *Writing in Society* (1983), gdje Williams pokazuje kako drama već dugo traje kao fenomen *širi* od kazališta, jer uključuje i ples i filmske i TV drame, kao i dramatizaciju političke i ekonomske sfere, pa samim time i svakodnevice. Ovakvo shvaćanje drame preuzimaju brojni suvremeni teatrolozi (od tradicionalnijeg Marvinina Carlsona preko feminističke Elin Diamond do fenomenološkog Philipa Auslandera), jer se nastavljaju na tradiciju dramskog u smislu specifičnog estetičkog diskurza ili jedne osobite komunikacijske procesualnosti. Zanimljivo je da čak i *hardboiled* semiotičar Keir Elam (u danas antologijskom djelu *The Semiotics of Theatre and Drama*, prvo izdanje 1980) ističe kako odnos drame kao “pisanog teksta” i njezine izvedbe “nikada nije jednostavan”, već je riječ o “moćnoj intertekstualnosti”, u kojoj oba *teksta* (kod Elama su dakako i dramski predložak i njegova izvedba tretirani su kao ravnopravan semiotički tekst) stalno “jedan drugoga asimiliraju i ispisuju”. Za postkolonijalne teoretičare, već i procedura koju pripadnici zemalja “Trećeg” svijeta prolaze na graničnim prijelazima u “Prvi” svijet može

se klasificirati jedino kao drama, no ne nužno i kao kazalište. Ne vidim, stoga, nikakvih prepreka određivanju Eurokaza kao manifestacije koja se na različite načine i u različitim medijima, posebno s obzirom na popis umjetnika koji ste naveli, bavi dramskim događajima. Vidim, međutim, da između naših poimanja dramskog stoji po mom mišljenju *nepotrebno* nepremostiva razlika u odabiru teorijskih konteksta i teorijskih oruđa kojima se koristimo.

Vidim, nadalje, da je strategija teksta Vašeg reagiranja skrenuti pozornost s *jalovosti* okruglog stola koji ste organizirali (govorim o njegovoj neposjećenosti, manjku odjeka i interesa u široj javnosti za najavljene premise razgovora, itd.), i to tako što mene optužite za “manipulaciju” informacijama, za neistine, u nastavku i za nekompetenciju. U klasičnoj analizi igara moći, Vaš potez, međutim, prolazi kao manipulacija *par excellence*. Što nije učinio diskurz, učinit će metadiskurz: (zagrijani) razgovor o (mlakom) razgovoru dodatno privlači pozornost prvotno izostalu s (mlakog) razgovora.

Mislim, nadalje, da je podmetački što me prozivate zbog “nepoznavanja” djela Hansa-Thiesa Lehmana, čiju sam studiju, zajedno s Emilom Hrvatinom, prije gotovo godinu dana urednički odabrala i za prevođenje te objavljivanje na stranicama *Zareza*. Ono što me, tu imate potpuno pravo, smeta u pojmu “postdramskog” teatra, nije Lehmannova postavka, pri čemu i sam autor veli kako “*postdramsko* ostaje opisan i analitički pojam, a ne program”, nego način na koji se Lehmana koristi u domaćim krugovima, dakle upravo *kao program*, kao teorijski nepreciziranu etiketu ili kao ideju naivnog “nadilaženja” *dramskog* u teatru, s tim da je “dramsko” shvaćeno ne prema Lehmannu (puki spektakl koji podržava neodgovornost gledatelja), nego kao odbacivanje čitave povijesti drame, što vrlo često, osobito kod studenata, dovodi do elementarnog neznanja i nepoznavanja (subverzivnosti i brojnih mogućnosti) drame, što me osobno prilično žalosti. Svatko tko se iole ozbiljnije pozabavio nekom umjetnošću odlično razumije do koje mjere vrijeme stvaralaštva nikada nije djevičanski nevino ni novorođenački “novo”, odnosno nije oslobođeno ranijih uvida, dijaloga s prethodnicima te uopće aktivnih re/valorizacija.

Govorimo li o dijelu Vašeg teksta u kojem objašnjavate da su oni kazalištarci čije je “vrijeme na pomolu” (vaša prvotna formulacija) u stvari *već dugo* na domaćoj sceni, kako pak tvrdite u kasnijem tekstu reagiranja, rekla bih da (zanemarit ću logičku kontradikciju) govorimo o ISTOJ pojavi: prisutnost na javnoj sceni nije *svako* igranje predstave, kao što se ni nastupi u brojnim studentskim društinama ili pred šaćicom prijatelja ipak ne računaju kao javno prepoznat umjetnički rad, o čemu sam i govorila u svom osvrtu. Spomenuta argumentacijska linija koju koristite (“upućujući” me na rad mladih umjetnika) dvostruko je promašena već i zato što upravo *Zarez*, mojom uredničkom odlukom, prati rad svih navedenih umjetnika i onda (naročito onda) kada oni nisu dijelovi službenih institucija, pa me zaista nije potrebno podsjećati na puteve njihove afirmacije. Ako se sjećate, u svom sam se osvrtu na ovogodišnji Eurokaz i unutar Eurokaza uprizorenu disku-

siju o tzv. “novom” kazalištu žalila na nešto drugo: na *odveć uzak* izbor pojedinih domaćih mladih umjetnika koje Vi osobno prepoznajete kao vrijednost aktualne scene, kao što sam usput spomenula i kako me smeta što se neki od tih mladih autora i izvan Eurokaza te u krugu bliskom *Frakciji* tretiraju kao afirmirane *zvijezde*, premda je, po mom skromnom mišljenju, pred njima još vrlo dugačak put do stelarnih konstelacija, ako su one uopće ikome tko se bavi umjetnošću relevantan cilj. Izgleda da Vam se učinilo kako je moj tekst usputno i napad na *Frakciju*, koju onda odmah i branite od elitizma. Uvjerena sam, međutim, da sam pisala o tekstu Eurokazove programske knjižice i ondje najavljenom okruglom stolu koji ste organizirali, a ne o kompletnoj povijesti i svim suradnicima časopisa *Frakcije*, koje časno navodite. Isto sam tako sigurna da mi ne morate pet puta ponoviti isti tekst kako bih shvatila ono što Vi želite da shvatim iz njega: možda tekst nudi i implikacije koje su meni zanimljive, a Vama potpuno strane. Primjerice, već i sama ideja da treba *tražiti i pronalaziti* “Gavelline nasljednike” ili, kako Vi velite, *autentične postgavelijance*, u ma kojoj osobi koja trenutno radi ili je radila u teatru, po mom je mišljenju notorni slučaj zagovaranja filijalne logike vječitog vraćanja itekako hijerarhiziranim te afirmiranim autoritetima, o čemu, recimo, pobliže i veoma kritički piše Edward Said u svojoj studiji *Culture and Imperialism* (1994.).

Ispričavam se što sam napisala da je knjižicu naziva *Postdramatic Fishing* izdala *Frakcija*. Izdala ju je, kako me apsolutno točno ispravljate, slovenska *Maska*, jedino što propuštate dodati da ju je izdala u *suradnji* s hrvatskim časopisom *Frakcija* (kako *eksplicitno* stoji i u samoj knjižici), a predgovor je iste knjižice napisao Goran Sergej Pristaš, inače glavni urednik *Frakcije*, iz čega je i ponikla moja zabuna. U istoj se knjižici, uostalom, nalazi i Vaš tekst, pa mi je stoga nezamislivo da Vam je nepoznata izdavačkouređnička i suradnička suradnja između tih dvaju časopisa, koju, međutim, u tekstu svog reagiranja prešućujete.

Na kraju, budite uvjereni da ovaj tekst ne pišem zato što želim istjerati mak na konac, još manje zato što mi je cilj dodati ulja na vatru našim starim, ali nadam se ne i postojanim analitičkim mimoilaženjima. Pišem ga zato što bih voljela da u sporovima i susretima domaćih teatrologa bude znatno manje svađalačke pirotehnike te puno više namjere međusobnog *uvažavanja*. Ja uvažavam sljedbeništvo postdramskog teatra (kako autorski, tako i urednički), kao što pomno pratim i rad umjetnika okupljenih oko *Frakcije*, čak i onda kada sam prema tom estetičkom programu ironična ili, dopustit ćete, skeptična. Uvažavam, bez ironije, i Vaše stajalište kako nam valja strogo razlikovati dramske umjetnosti: mislim da je to izuzetno koristan, legitiman, ali ne i meni blizak pristup. Mene, naime, uzbuđuju sličnosti, dodiri, kontakti među fenomenima. Kao što vrlo dobro znate, zanima me, antropološki rečeno, “nečista” zona discipliniranih prožimanja. Molim Vas da naprosto profesionalno uvažite i takav pristup, za čiju legitimnost također postoje brojni, pa i trajni, te svakako valjani estetički argumenti. Hvala. ▀

Falš-ton bruji svemirom

Andrej Šmit

Teška i pretenciozna knjiga raspršene strukture u kojoj je Bohumil Hrabal tek povod pisanju, ideal pisca, opsesija, izvor citata, medij kroz koji se otkrivaju svijesti likova, među njima i samoga Gospodina Boga, duboko razočaranog zbog svoje nemoći

Péter Esterházy, *Hrabalova knjiga*, s mađarskoga preveo Neven Ušumović; Fraktura, Zaprešić, 2003.

U srcu je nosio gorčinu, jer je to nezahvalno od Matije, nezahvalno i nepravedno, pa Bog je činio što je mogao, a Bog nije kriv što tako malo može.

Jiří Šotola

Mađarska književnost nesumnjivi je hit tekuće godine na hrvatskoj književnoj sceni. Nakon godina (desetljeća?) tišine, kada su sama imena mađarskih književnika bila svojevrsno okultno znanje, koje su dijelili bolje informirani pripadnici mađarske manjine, studenti hungarologije i pokoji zainteresirani stručnjak, dodjeljivanje Nobelove nagrade Imri Kertész pokrenulo je val prijevoda djela suvremene mađarske književnosti. U koliko tipičnom toliko i perverznom zaokretu književnost susjedne zemlje nije nam došla preko graničnog prijelaza Gyékényes, gdje se odvija većina prometa između dviju država, nego je stigla zaobilaznim putem preko zemalja zapadne Europe. Upravo autori koji su tamo stekli popularnost prevode se i kod nas – Kertész je dobio Nobelovu nagradu, Sandor Márai je tijekom devedesetih (u desetljeću nakon smrti) polako stekao status kulturnog autora u Italiji i Njemačkoj, dok je Péter Esterházy neprijeporna zvijezda njemačkog književnog tržišta. (Istovremeno jednako kvalitetni, ali na Zapadu manje razvikani autori, poput Pétera Nádasza ili Ádáma Bodora još čekaju objavljivanje u Hrvatskoj.)

Andeli nad trudnicom

Hrabalova knjiga, Esterházyjev roman iz 1990., dolazi nam sa samo trinaest godina zakašnjenja u bogatstvu i maštovitom prijevodu Nevena Ušumovića i s vrlo korisnim napomenama Joláne Mann koja je priredila ovaj prijevod za hrvatsku publiku i time olakšala razumijevanje referencija iz mađarske kulture. Čovjek čije se

ime nalazi u naslovu nije nitko drugi do veliki Čeh, *jedan od najvećih srednjoeuropskih autora*, kako nas obavještava omot knjige, pivopija i hranitelj golubova Bohumil Hrabal. Međutim, sam roman nije o Hrabalu (*Pisati o nečemu – što to znači? Ništa. Čista budalaština...*). Hrabal je u romanu povod pisanju, ideal pisca (i piščev ideal), opsesija, izvor citata, medij kroz koji se otkrivaju svijesti likova (među njima i samoga Gospodina Boga). Hrabal je tek još jedan u nepreglednome nizu književnih postupaka kojima Esterházy priča svoju priču.

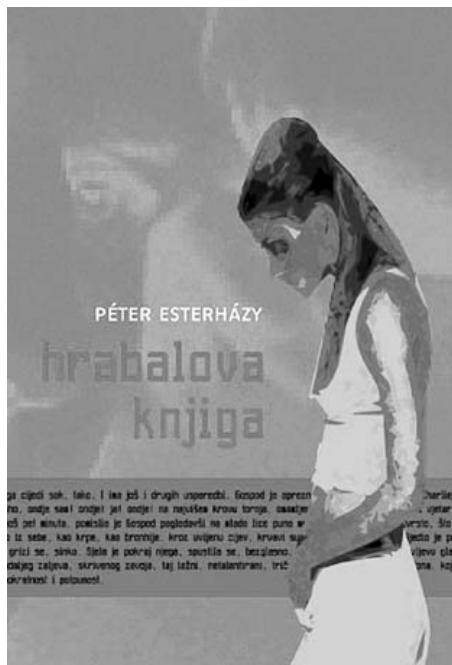
Roman je podijeljen u tri veće cjeline. U prvome dijelu, nazvanom *Poglavlje vjernosti*, zatječemo prilično neortodoksnu pripovjednu situaciju – dva mlada anđela, u ljudskome obličju agenata zloglasne mađarske tajne službe ÁVÓ, nadgledaju kuću neimenovanog pisca i njegove žene Anne. Razlog pojave anđela je Annina dvojba – zadržati ili ne dijete koje nosi u utrobi. Istovremeno pisac bezuspješno pokušava napisati članak u povodu Hrabalova sedamdeset i petog rođendana. Najveći dio ove cjeline sastoji se od fragmenata Annina monologa upućenog Hrabalu s kojim ona, za razliku od svojega muža, ostvaruje duboku, unutarnju vezu. Raspršena struktura pripovijedanja omogućuje i niz pripovjedačevih eseja o obilježjima jezika anđela i samog Boga, kratke pripovjedne dijelove s crticama iz života žena u totalitarizmu (Annine majke i svekrve, Hrabalove majke) – anticipacija vrlo popularnih *ženskih povijesti totalitarizma* – dijaloge između anđela i Boga...

Poduka Bogu iz saksofona

Drugi dio nazvan *Poglavlje nevjernosti* sastoji se od dugog pisma koje Anna piše Hrabalu, u kojemu se izmjenjuju fantazije o njihovu zajedničkom životu s unutrašnjom dramom u vezi s djetetom. Stil je jednako fragmentaran, ali za razliku od prvog dijela postoji samo jedna svijest koja organizira pripovijedanje.

Uvjetni *hepiend* prvih dvaju dijelova (Anna u dogovoru s mužem odlučuje zadržati dijete) izrazito je relativiziran u najbizarnijem, bezimenom trećem dijelu koji se odlikuje neodređivošću karaktera glavnog/ih junaka – premda ga pripovjedač naziva Gospodinom Bogom, u njemu se neprestano miješaju božanska i ljudska priroda, vječnost i vremenitost, besmrtnost i smrtnost, čitatelj i pisac (*I kakav bi pisac bio Gospod, kad smo već tu? Na prvu loptu nikakav. Gospod piše: ne! Onaj koji se sjeća svega ne piše, taj je čudovište ili je on Bog (...)* *Tko se pak ne sjeća ničega, taj je ili zlikovac ili je čaknut. Pisac je između ta dva, između svega i ničega, čudovišta i zlikovca, Gospoda i čaknutog, nekad ovo, nekad ono, ni ovo, ni ono, ništa, jedno ništa.*)

Duboko razočaran zbog svoje nemoći, Bog traži odgovore. U ovome se dijelu ističu kaotični rječnik križaljki što ga glavni junak (Bog ili čovjek) sa-

Hrabalova knjiga opisuje jedan sudbinski trenutak, trenutak koji je sudbinski na najmanje tri razine – nacionalnoj, osobnoj (Annina sudbina) i kozmičkoj (Božje razočaranje). Annina dvojba, međutim, nije *exemplum* opće nesigurnosti u Mađarskoj, niti je sudbina *Mađarske pars pro toto* kozmičke nestabilnosti, nego su razine čvrsto međusobno isprepletene nerazmršivim tkanjem uzroka i posljedica

stavlja za svoju majku, kao i parafraza jednog odlomka iz Borgesova *Alepha* u kojemu Bog promatra svijet, odnosno nestrukturirani niz dijelova svijeta koji su se prethodno već pojavili u romanu. Razgovor s Hrabalom, vođen na češkom, sa simultanim prijevodom na hrvatski, te poduka iz saksofona koju Bogu, nevjerojatnom glazbenom antitalentu, daje Charlie Parker zaključuju roman: *Kroz svemir je brujao snažan falš-ton, (...) priznanje vlastitog poraza, (...) to je posljednja, zvečeća riječ romana, taj užasni, užasno propali, prosječan, zastrašujući, loš, pomirljivi ton, ta nedarovitost, jednokratnost i potpunost.*

Sudbinski trenutak

Kao što je vidljivo iz rečenoga, *Hrabalova knjiga* opisuje jedan sudbinski trenutak, trenutak koji je sudbinski na najmanje tri razine – nacionalnoj (*Ovdje samo ukratko, 1988. godine Mađarska nije živjela u strahu. Živjela je u nesigurnosti; budućnost joj je bila nesigurna, sadašnjost joj je bila nesigurna, i prošlost joj je bila nesigurna*), osobnoj (Annina sudbina) i kozmičkoj (Božje razočaranje). Annina dvojba međutim nije *exemplum* opće nesigurnosti u Mađarskoj, niti je sudbina Mađarske *pars pro toto* kozmičke nestabilnosti, nego su razine čvrsto međusobno isprepletene nerazmršivim tkanjem uzroka i posljedica.

Prevladavajućoj *patetici trenutka* Esterházy se odupire sveprisutnom ironijom, sarkazmom i osebnim gorčim humorom. To je, međutim, tek manji dio književnih postupaka, koje je nemoguće sve pobrojiti, a kojima se autor služi u pripovijedanju svoje priče – od esejističkih odlomaka, struja svijesti, elemenata neknjiževnih vrsta poput rječnika, pisma i traktata, uvrnutih dijaloga između Boga i anđela, do unutrašnjih monologa i struje svijesti; od referencija na matematičku logiku do odlomaka o Sonnyju Williamsu, Charlieju Parkeru i švedskom blueseru Carlssonu; od parafraza Borgesova citata iz Hrabala i velikana mađarske književnosti – Esterházy u svakom trenutku pokazuje veliku erudiciju i spretnost u baratanju različitim područjima znanja. Na sreću, njegove književne i jezične igre bez granica nisu same sebi svrhom – fragmentarnost, nedovršenost i poliperspektivnost teksta savršeno odgovaraju svijetu koji je u tekstu predstavljen.

Uz objavljivanje *Hrabalove knjige* u Hrvatskoj pojavio se niz više propagandnih nego kritičkih tekstova, koji su dobronamjerno, ali pogrešno, predstavili knjigu kao lagani *summer reading*, duhovitu priču o životu u gulaš-komunizmu (nešto što bismo očekivali od nekog češkog autora). Esterházyjev roman, međutim, teška je i pretenciozna knjiga (u pozitivnom značenju te riječi) koja se ne podaje olako interpretaciji i klasifikaciji, zahtijeva strpljivog čitatelja, traži, ali i bogato nagrađuje višestruko čitanje – obaveza, ali i izazov za hrvatske čitatelje, kritičare i pisce. ■

Sloboda u suvišnosti

Ljiljana Ina Gjurgjan

Bajke koje autorica preispisuje značajne su zato što uspostavljaju novi sustav vrijednosti, onaj u kojem je dopušteno ući u Šumu, promijeniti priču, uživati u traženju a ne samo nalaženju, dopustiti junakinji da smije plesati ili plutati sama, neopterećena željom da promijeni svijet

Antonia Susan Byatt, *Džin iz slavujeva oka (pet bajki)*, prevela Jasenka Šafran; Vuković & Runjić, Zagreb, 2002.

U novije doba romani govore o izboru i motivaciji... Osjećaj koji nam daju bajke u trenutku kada likovi dobiju mogućnost da im se ostvare želje vrlo je čudan. Osjećamo mogućnost iznenadne slobode – mogu dobiti što želim – zajedno s perversnom sigurnošću da to neće ništa promijeniti; da je Sudbina zacrtana. Upravo ovaj navod iz najduže priče u zbirci *Džin iz slavujeva oka*, po kojoj je i zbirka naslovljena, pokazuje zašto je bajka, žanr toliko važan za feminizam. Naime, bajka je upravo ta koja otkriva društvenu zadanost ženske sudbine, učeći ženu pokornosti, ukazujući na kaznu, koja će je snaći učini li drukčije, i na nagradu, ako postupi kao što to društvene norme od nje zahtijevaju. Stoga je feministička kritika, ali i književna produkcija, koja je kao svoju temeljnu zadaću vidjela podizanje osviještenosti ženskoga čitateljskog subjekta, podvrgla analizi i prevrednovanju ideologeme patrijarhalnog svijeta koje afirmira bajka. Najradikalnija je u tome Angela Carter, naročito u svojoj reinskripciji *Črenkapice*.

Antonia Susan Byatt manje je radikalna. U svojim napisima ona relativizira psihoanalitičku utemeljenost bajki (koju će u svojim interpretacijama isticati Erich Fromm i Bruno Bettelheim, i s kojom će se poigrati Angela Carter) te ističe važnost imaginarnog svijeta koji bajka suprotstavlja onom stvarnom i suhoparnom, naročito u iskustvenom svijetu djeteta. No, i njezin odnos prema bajkovitom karakterizirat će reinskripcija, subverzija i prevrednovanje tradicionalnih vrijednosti na način, koji će sama okarakterizirati kao *blago feministički*.

Brak kao zatočenje, osamljenost kao sloboda

U bilješkama uz zbirku bajki *Džin iz slavujeva oka*, koje je napisala za njemačkog izdavača, ona jednu od priča iz zbirke, onu o staklenom lijesu, komentira ovako: *Osobna nota u toj priči, karakteristična za feminističku prosudbu... je u shvaćanju da je brak, kao i izbacivanje junakinje i kuće iz staklenog lijesa, manje važan od mogućnosti da se hoda Šumom i da se radi*. (Byatt website, izvorno napisano za Insel Verlag, svibnja 1995.)

U istim bilješkama ona se poziva i na svoje upravo objavljene razgovore s psihijatricom o djelima ženskih spisateljica, od Jane Austen do Toni Morrison. Njihov zaključak je, da za razliku od tradicionalnog tumačenja odnosa prema braku u ovih autorica, ono što zapravo dominira njihovim opusom je strah od braka, od kuća, od zamki i *cul de saca*.

Brak kao zatočenje, osamljenost kao sloboda, temeljni je motiv i bajke *Džin iz slavujeva oka*. Već na početku, bajka najavljuje prevrednovanje stereotipa. Glavna junakinja Gillian Perholt, reći će pripovjedačica, bila je biće drugog reda, tek naratolog, i zato sretna. *Pa iako je sada bila suvišna kao žena, jer nije bila ni žena, ni majka, ni ljubavnica, nipošto nije bila suvišna kao naratologinja, nego naprotiv posvuda tražena i cijenjena*. Kada dobiva faks od muža, koji nije imao hrabrosti osobno joj reći da je ostavlja zbog mlađe žene, Gillian se neće, kao što to prikazuje 99 posto romana ovoga svijeta i 100 posto rubrika *Psihološka pomoć, Intimni razgovori* i sl. osjetiti napuštenom, razočaranom, deprimiranom. Naprotiv, *osjećala je kako se širi u prostoru vlastitog života. Nema više čekanja na obroke. Nema više gundanja i lomljenja koplja, nema više iscrpljenog očekivanja nepoznatih osjećaja, hrkanja, vjetrova, tragova brijanja u umivaoniku. Razmišljala je o odgovoru. Napisala je: "O.K. Dogovoreno. Odjeća u paketima u spremištu. Knjige u kutijama također. Promijenit ću bravu. Dobro se zabavljaj. G."* Znala je da ima sreće. Njezine prethodnice, o kojima je često razmišljala, vjerojatno su u njezinim godinama već bile mrtve. *Umrle pri porodu, umrle od gripe... Neke su naratologinje sa strahopoštovanjem govorile o mudrim Kronama, ali ona nije bila bezuba starica, nego dotad nevideno biće, žena s porculanskom navičkom na zubima, laserom korigirana vida, s vlastitim životom, novcem i područjem moći, koja je letjela, spavala na luksuznim plaktama širom svijeta i gledala bijela polja pod suncem danju i sve svjetliji zvezdama noću dok je lebdjela suvišna*. Lebdjeti suvišna (*floating redundant*) ključna je fraza za razumijevanje ove priče. *Suvišna* upućuje na motiv koji se uvriježio i u ženskoj literaturi, ponavljajući tako stereotipe patrijarhata, o tome kako žena gubi svoj identitet u srednjoj dobi, kada "gnijezdo" ostane prazno, djeca odu u školu, strasti u braku nestane, a muž se, najčešće, okrene drugoj, mlađoj ženi. No Gillian, leteći prema Ankari, određitu naratološke konferencije, ne osjeća se uopće loše dok u zraku *pluta suvišna*.

Zaustavljene energije

Sintagma aludira na Miltonov *Izgubljeni raj* u kojem on opisuje ljeskavu ljepotu zmijskog tijela koje se prelijeva u travi riječima *floating redundant*. Pridajući riječi *redundant* uz značenje prelijevanje i višak, i suvremeno značenje suvišan, otpisiv, naglašavajući tako opće prihvaćeni društveni sud o ženi koja nije *anđeo kuće* jer se ne žrtvuje kao supruga ili majka, već živi svoj život, dostatna sebi, ova fraza, intertekstualnom sponom s Miltonovim opisom ljepote zmijske, ironički subvertira stereotip. Izjednačivši suvišnu, otpi-

Kada Gillian otvori darovanu joj bočicu načinjenu od stakla koje se zove *slavujeva oko* (ili od njegove imitacije), a iz te bočice izađe džin, voljan joj ispuniti tri želje, racionalna Gillian, dijete svojega vremena, prvo će poželjeti da joj se vrati tijelo tridesetpetogodišnja kinje. Ne mladalačko tijelo koje je izluđivalo svojom suvišnom ljepotom, nanoseći bol i njoj i drugim, nego *upotrebljivo i oku ugodno tijelo koje nije bilo lijepo, ali bilo je zdravo i životno, i ni po čemu iznimno*

sanu ženu i edensku zmiju, opasnu u njezinoj zavodljivoj ljepoti, ovaj tekst *suvišnost* prevrednuje u nešto primamljivo. Štoviše, kako se zmija može iščitati i kao metonimija muškosti, ironičko prevrednovanje društveno otpisane i otpisive žene koja *pluta suvišna* možemo iščitati na još jedan način: Gillian, priznata znanstvenica, time što je zadobila društvenu moć, uzurpirala je društveni položaj muškarca. Stoga je njezina sloboda, njezino *suvišno plutanje*, izraz sposobnosti da nadide okvire poretka moći (zakona Oca).

Temeljna strukturna okosnica ove priče je u dihotomiji između Gillian, naratologinje i teksta koji na znanstvenom skupu eksplicira, Chaucerove *Priče o strpljivoj Griseldi*. Ta je priča afirmacija patrijarhalnog sustava vrijednosti, koji nas podučava da moramo strpljivo podnositi ono što nas snađe. Griselda, koja podnosi poniženje za poniženjem, bez riječi tužbe i prigovora, za to, na kraju, biva nagrađena. Ali ta nagrada, komentira pripovjedačica, nedostatna je za ono što joj je oduzeto, najbolji dio njezina života, njezinu energiju. *Priče o životima žena u umjetničkoj prozi priče su o zaustavljenim energijama, i stoga inačice priče Griseldi*, zaključuje naratologinja.

Seks s džinom iz boce

Priča o *Džinu iz slavujeva oka* na prvi se pogled čini jednostavnom alegorijom koja prevrednuje tradicionalne stereotipe, afirmirajući pravo žene na vlastitu profesiju i slobodu. No, ova

postmoderna, fantastična priča, s nizom tek tematski povezivih epizoda, u mnogočemu je i autobiografski zapis o autoričinoj nelagodi u svijetu u kojem su mladost i tjelesna privlačnost jednine vrijednosti koje su na cijeni. Vizija utvare koja joj se na tren privida tijekom njezina predavanja, utvare crvenih, otečenih očiju, krezubih usta, ravnih prsa, uvele kože nad praznom, vjetrovitom šuplinom koja je bila njezina utroba i maternica, priča je o Drugome koja je zapravo ostarjelo Ja. Strategije odugovlačenja u suočavanju s tim Ja, temeljna je odrednica suvremene kulture. Stoga, kada Gillian otvori darovanu joj bočicu načinjenu od stakla koje se zove *slavujeva oko* (ili od njegove imitacije), a iz te bočice izađe džin, voljan joj ispuniti tri želje, racionalna Gillian, dijete svojega vremena, prvo će poželjeti da joj se vrati tijelo tridesetpetogodišnjakinje. Ne mladalačko tijelo koje je izluđivalo svojom suvišnom ljepotom, nanoseći bol i njoj i drugima, već *upotrebljivo i oku ugodno tijelo koje nije bilo lijepo, ali bilo je zdravo i životno, i ni po čemu iznimno*. To tijelo, koje joj osigurava anonimnost, ali i daje sigurnost, omogućuje joj da ostvari i druge dvije želje. Da poželji da džin vodi ljubav s njom te da, nakon kraćeg razdoblja ljubavnog zanosa, treću želju posveti njemu, oslobodivši ga iz zatočeništva bočice. Oslobodivši džina, ona, međutim, oslobađa i sebe. Tek u prostoru slobode *možemo ući u čarobni svijet bića napravljenih ljudskim rukama, i onih koja nisu napravljena ljudskim rukama, i križaju se s našim životima u pričama, u snovima, dok plutamo suvišni*. Ta misao vraća nas u idejnost razdoblja dekadentizma, koji afirmira umjetnost kao protutežu banalnosti života, ali i feminizma koji slavi pravo na izbor i pravo na razliku.

Obično i iznimno

Na sličan način A. S. Byatt prevrednuje kulturalne stereotipe i u drugim bajkama. Svaka se bajki oslanja na jednu naratološku tradiciju, no ideologeme koje bajka afirmira Byatt u svojim inačicama uvijek stavlja pod znak pitanja. Tako prva priča u zbirci, *Stakleni lijes*, inačica priče o Trnružici, nudi svoju (blago feminističku) varijantu sretnog završetka. Sestra i brat bivaju ponovno ujedineni i sretno lutaju poljima i šumama, a hrabri majstor – krojač, koji je kraljevnu dva puta spasio, pa ona misli da mu duguje ruku, iz plemenitosti ili lukavosti zadovoljava se time da živi s njima, zadovoljan u materijalnoj sigurnosti, radeći sada iz zadovoljstva ono što je prije radio iz nužde.

Kao i ova bajka, i *Godeina priča*, preuzeta je iz najpopularnijeg djela A. S. Byatt, *Possession (Opsjednutost)*. *Godeina priča*, nastavljajući se na keltsku tradiciju, tajnovita je, stilizirana i estetizirana naracija o strasti, ponosu, nevjeri, pobčaju, krivnji i smrti. Putem motiva plesa, Byatt u ovoj priči uspostavlja opreku između iznimne, tragične ljepote, i običnosti. Za razliku od tragične sudbine, prvo mlinareve kćeri, a zatim i nevjernog mornara, koji na dušni dan oslu-

kritika

škuje plesne korake nerođena djeteta i mučen griznjom savjesti umire, Jeanne, njegova žena, nakon njegove se smrti preudaje za mesara i rađa mu četiri sina i dvije kćeri, *sve jedre i vesele, ali nesklone plesu*. Na opreci ples/nesklonost plesu, temelji se opreka između izuzetnosti i običnosti. No, priča koja svojim estetičizmom afirmira tragični stereotip, na kraju kao da nudi moguće otkliznuće u njegovu revalorizaciju.

Dosadna ali blagoslovljena običnost uvriježenog i svakodnevnog, pouka je i priče *Zmajev dah*. Napisana po naruđbi za projekt Zaklada Šeherezada 2001 za Sarajevo, ova priča poigrava se idejom sažetom u poslovice: Ne dao ti Bog da živiš u zanimljivim vremenima! Opisujući na plastičan i sugestivan način fantastičnu kataklizmičku provalu *zmajeva daha* koji uništava najveći dio naselja, priča pokazuje kako je za ljude koji su živjeli u podnožju planine, predvidiv i monoton život, koji im se činio poput kletve, povratak u taj život bio sreća i blagoslov.

Napokon bez brige o kraljevićima

Najmodernija i najizravnija u promišljanju zadanosti ženske sudbine priča-ma u koje su ulovljene kao u zamku je *Priča o najstarijoj Kraljevni*. Naručena za zbirku bajki za odrasle, *Uhvaćeni u priču*, biblioteke Vintage, to je autobiografska naracija o nelagodi autorice zato što je najstarija od tri sestre. Tema priče je potraga za čarobnom pticom koja će zelenom nebu opet vratiti plavetnilo. Poslana na put koji je, logikom žanra, unaprijed osuđen na neuspjeh, jer će, sukladno zakonitostima žanra, tek treće, najmlađe dijete, ispuniti zadaću, pripovjedačica je svjesna neizbježnosti svoje sudbine. Stoga, ona odlučuje promijeniti priču i skreće s Ceste u Šumu. Ponašajući se u tome poput Crvenkapice, ona neće doživjeti istu sudbinu. Iako osluškuje zov zavodljive pjesme o ljubavnoj sreći, koju pjeva snažan crnopusi muškarac, ona joj neće podleći, jer je Žohar, jedna od tri životinje koje je spasila, upozorava na sudbinu njezinih prethodnica, koje su sve završile pretučene, zlostavljane te su na kraju umrle od tuge. Pripovjedačica tako sigurno stiže u kolibu starice. Od starice uči dvije mudrosti. Prva je da je njezina priča usko povezana s pričama o druge dvije sestre. Srednja sestra pribavit će pticu, sretno ispuniti postavljenu joj zadaću, vratiti plavu boju nebu i tako osloboditi najmlađu sestru obveze da uđe u neku priču. A najmlađa sestra, kojoj je ponuđeno ogledalo koje odražava lik sudbinskoga muškarca, nije željela vidjeti u ogledalu svoju pravu ljubav. *Ne još, ne još sad, to je bio kraj priče koje još nisu ni započele, a ona nije željela raditi čarobne Šume, željela je vidjeti prave*. Naša pripovjedačica ostaje pak uz stariću u svijetu u kojem se živi mirno, bez čežnje da se promijeni svijet i od nje uči drugu mudrost, mudrost slobode. Jer, nastavlja starica, *mi ovdje nemamo svoju priču, mi smo slobodne, kao što su to starice, koje se ne moraju brinuti o kraljevićima i kraljevnama, već plesati same...*

Svojom idejnošću, vraća nas tako ova priča *Džinu u slavujevom oku*. I u ovoj se priči, naime, prevrednuju stereotipovi koje bajka afirmira – kazna za skretanje s puta, potraga za čarobnim predmetom koja uvijek završava vjenčanjem kao nagradom, i najvažnije, osjećaj da je Sudbina uvijek već unaprijed određena. Ove bajke značajne su upravo zato što uspostavljaju novi sustav vrijednosti, onaj u kojem je dopušteno ući u Šumu, promijeniti priču, uživati u traženju a ne samo nalaženju, dopustiti junakinji da smije plesati ili plutati sama, neopтереćena željom da promijeni svijet. ▀

Ženski razgovori s godinama

Grozdana Cvitan

Samohrana majka u društvu koje se još bori s tradicionalnim vrijednostima, pokušava preživjeti na osobno najprihvatljiviji način, a kako proživljava i krizu srednjih godina, pritom se naveliko raspravlja o životu seksu, ljubomori, strasti, patnji, samoći, borbi sa svakodnevnicom...

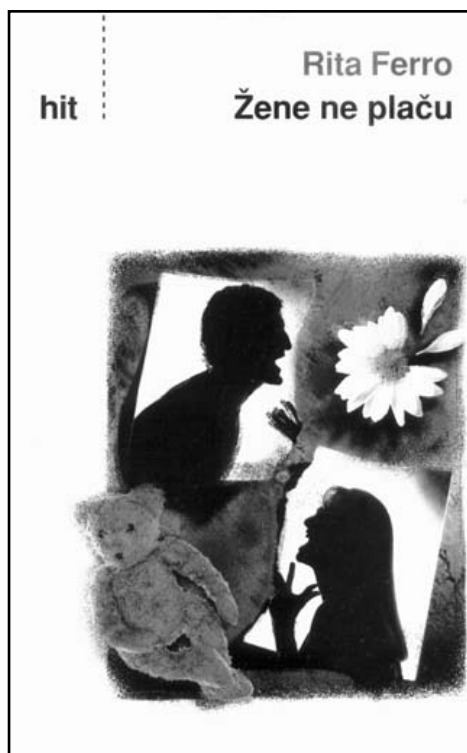
Rita Ferro, *Žene ne plaču*, s portugalskog prevela Tanja Tarbuk, Znanje, Zagreb, 2003.

Lakoća dijaloga, postavljanje bitnih pitanja i iskrenost u temama koje dotiče, karakteristike su pisanja Rite Ferro, portugalske književnice koja se hrvatskim čitateljima predstavlja romanom *Žene ne plaču*. Roman je vjerojatno dobar izbor za predstavljanje autorice čiju bi popularnost u Portugalu mogla potvrditi i domaća čitateljska populacija, ponajprije ona ženska; u svakom slučaju oni koji preferiraju selektivan odnos prema bitnim pitanjima i traženju odgovora na njih.

Krizne srednje godine

Ana, junakinja romana *Žene ne plaču*, samohrana je majka dvoje djece koja u društvu, koje se još bori s tradicionalnim vrijednostima, pokušava preživjeti na osobno najprihvatljiviji način. Njezino društvo žena koje su iz različitih razloga odlučile ili prihvatile živjeti same, prostor su koji omogućava rasprave o postavljanim pitanjima života, seksa, slobode s jedne strane, dok s druge strane, u odnosima s muškarcima preispituju vlastite vrijednosti, reagiraju na iznenađenja i preferiraju zaključke u kojima je moguće prepoznati veliku dozu iskrenosti. Uz elemente ironije Rita Ferro raspravlja o ljubomori, strasti, patnji i sličnim pojmovima na koje u jednom trenutku treba odgovoriti ne bi li se s manje ličnog proživio drugi dio života. Jer, riječ je o prepoznavanju i definiranju skale vrijednosti koje pred žene postavljaju razmišljanja o i u tzv. kriznim srednjim godinama života. Vrijednost romana ponajprije je u tematiziranju pitanja što ih nameću te srednje godine i s kojima se malo tko susreće bez lomova, iz kojih izrastaju strahovi i tanji se samopouzdanje. Međutim, da bi se sve izdržalo, javljaju se relativizacija bitnog i promjene na ljestvici prioriteta.

Kako bi raspravila pitanja žena srednjih godina u odnosima s muškarcima, Rita Ferro očistila je roman od svih vanjskih tzv. društvenih i socijalnih pitanja, pa se može učiniti

kako prostor iz kojeg djeluju i u kojem žive njezine junakinje može biti bilo koji na svijetu. Ipak, u podtekstu i sučeljavanjima lako se prepoznaju tra-

dicionalne vrijednosti ponajprije onog kulturnog kruga koji možemo nazvati katoličanstvom Mediterana dok bi neka druga određenja društvenog konteksta teško bilo iščitati.

Sutra je preblizu

Rita Ferro raspravlja (ne opisuje) strasti, ali samo naznačuje njihovo manifestiranje, ljubav također, dvojbe (pa i rješenja) događaju se u odnosu na druge. Muškarci koji ostavljaju dublji trag u životu žene istiskuju prijateljice koje su uvijek u pozadini i traju zajedno s vremenom: svijest i o jednome i o drugom pitanje je trenutka i koristi.

Možda naslov *Žene ne plaču* nije baš najprimjereniji onom što ona priča o srednjim godinama, samoći, borbi sa svakodnevnicom, odgoju dječice čiji je otac prolazni gost i u knjizi i u svijesti svoje bivše žene, strahu pred samotnom starošću... Možda nećete dugo pamtit knjižicu Rite Ferro, ali čitajući je imat ćete potrebu odrediti se prema svim pitanjima što ih autorica postavlja, analizirati njezina razmišljanja i potražiti osobne odgovore o svemu što biste rado ostavili za prekositra (jer sutra je preblizu). ▀

Povratak velike filozofije

François Ewald

Trenutak nove sinteze je blizu, smrt (Boga i) čovjeka omogućuje i njegovo uskrснуće: postoje samo singularnosti, ali one imaju mogućnost suživota, zato je čovjek čovjeku jedina nada pa neka svatko svoj život gradi kao načelo nade u doista ljudski život

Luc Ferry, *Qu'est-ce qu'une vie réussie? (Što je to uspjeti život?)*, Grasset, Paris, 2002.

Prije dvadeset godina filozofski diskurs doživio je jedinstveni obrat, primjeren "postmodernoj" konjunkturi koju je nedavno opisao Jean-François Lyotard. To je kraj velikih priča, napuštanje velikih sustava, sumrak ideologija. Događaj se opisivao kao *kraj povijesti*. U isto vrijeme zamjećivala se neočekivana složenost u povezivanju osobnog angažmana i kolektivnih sudbina. Željeto dobro narodu, predlagati mu određenu budućnost, tada je izgledalo kao začetak zla. Jedina moguća politika bila je ona humanitarna. Jednom riječju, u isto smo vrijeme prisustvovali demoralizaciji politike i depolitizaciji filozofije. Mnogo je potresa koji će obilježiti proslavu dvjestogodišnjice Revolucije, preobraženu u šarenu paradu Jean-Paula Goudea.

Ako čovjek ne može pronaći svoje vrijednosti izvan samoga sebe, to ga ne osuđuje na materijalizam mondenih uspjeha, jer on može biti istodobno uzrok i cilj samome sebi te, u neku ruku, tvorac vlastita humanizma

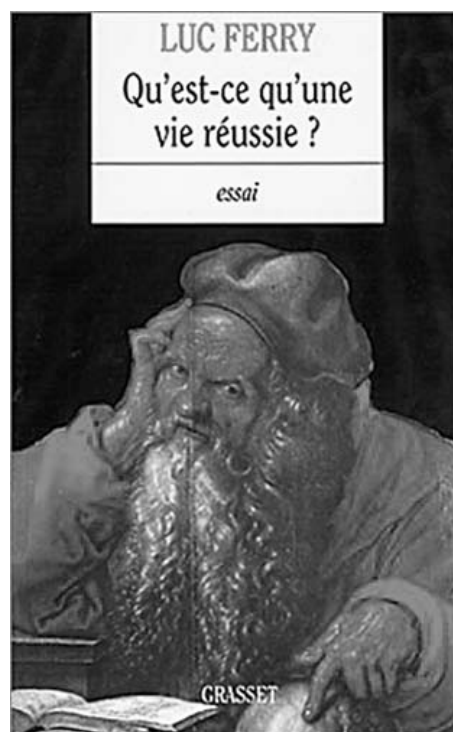
Svatko je na neki način bio upućen na samoga sebe, na vlastite izbore, svoje male odluke, bez drugog horizonta osim vijeka njegova maloga života. Nakon dugog razdoblja velike povijesti uslijedilo je vrijeme prolazne mode, koje je Gilles Lipovetsky pjesnički nazvao i *sumrakom dužnosti*. Svakome je prepušteno da stvori moral za sebe, da razradi vlastitu "etiku". A od pristajanja uz nihilizam mogli smo se spasiti jedino praveći se žrtvama demokracije koja je stigla iz Amerike, gdje je individualizam alfa i omega konjunktura.

Ta demokracija nije bila nesklona filozofiji. Upravo suprotno. Potreba za filozofijom možda nikada nije bila tako snažna i općeprihutna, toliko su nam pomoć, savjet i podrška potrebni onda kada smo prepušteni vlastitim odlukama. Filozofske priče postajale su svjetski bestseleri, a posvuda su nicali filozofske kavane. Međutim, promijenila se struktura filozofije: ona je postala svakodnevna, postala je mudrost koja pomaže u donošenju osobnih odluka, nesumnjivo mnogo slobodnijih nego prije, no toliko složenijih, težih i opasnijih da, pri svakoj od njih, možemo imati osjećaj da nepovratno ulažemo cijeloga sebe. Gdje da nađemo duhovnu snagu kojom nužno sami ne raspolažemo, a koju više ne nalazimo u institucijama? Došli smo čak dotle da to vrijeme odgovornosti smatramo uzrokom epidemije gotovo opće depresije. Danas se mikro-morali natječu sa pilulama Prozaca i uspjesima psihološke pomoći. Od vrijednosti očekujemo da nam omoguće sastaviti jedan dobar i lijep život, uspjeti život.

Uspješan život i univerzalne vrijednosti

Sudeći prema naslovu njegove knjige *Što je to uspjeti život?*, Luc Ferry se naizgled uklapa u isti trend. Je li on, kojega smo upoznali kao zaljubljenika u velike sustave, koji se poigrava s velikim figurama iz povijesti filozofije i zdušno brani novi humanizam, popustio zovu filozofije svakodnevice? Zasigurno ne. U tome je vrijednost njegova novog eseja. On se ne ponaša kao da se ništa nije dogodilo, on nije ravnodušan prema onome u što su se pretvorile filozofija i potreba za filozofijom, on ne nastoji zanemariti konjunkturu, već maestralno uspostavlja red na igralištu. Nema sumnje da treba postaviti pitanje uspješnosti života i da se suvremena filozofija vrti oko moralnih pitanja, ali ta pitanja moraju biti pravilno postavljena i o njima se treba raspravljati na odgovarajućoj razini. Luc Ferry odmah podsjeća da se pojam *uspjeloga života* koliko god bio legitim, ne može shvaćati kao život u kojemu se gomilaju uspjesi, nego kao život čiji raspon smisla nadilazi puki uspjeh. Drugim riječima, uspjeh nekoga života ne bi se mogao cijiniti samo prema vlastitim uspjesima ili uspjesima drugih; on se mora vrednovati u odnosu na univerzalne vrijednosti. I zbog toga se pitanje uspjeloga života ne može razmatrati samo u okviru sitnih mudrosti, psiholoških taktika ili korisnih savjeta; odgovor na njega može se pronaći jedino u nekoj velikoj filozofiji, u sustavu. Jednim suverenim potezom, Luc Ferry odbacuje kao osrednja sva nastojanja onih koji se petljaju u etiku i podsjeća da, ako pitanje uspjeloga života treba tretirati ozbiljno, to zahtijeva povratak velikoj filozofiji.

Luc Ferry je hegelijanac. Svaka epoha ima svoj duh. Filozofija je oblik njene kritičke svijesti, ali filozofija ne smije nastojati pobjeći od toga. Jednako tako, moralno pitanje treba biti postavljeno s obzirom na povijest filozofije morala, u kojoj predstavljamo jedan određeni

Uspjeh nekog života ne bi se mogao cijiniti samo prema vlastitim uspjesima ili uspjesima drugih; on se mora vrednovati u odnosu na univerzalne vrijednosti

trenutak i čije posebnosti moramo postati svjesni. Moralno pitanje ne može se razmatrati ni neovisno od povijesti ideja i filozofije općenito, gdje je dugo vremena figuriralo kao sekundarno, izvedeno, primijenjeno učenje, proizašlo iz jedne vizije svijeta i jedne spoznaje o prirodi. U dijalektici koju predlaže Luc Ferry, početni trenutak, za koji primjer nalazi u antičkoj Grčkoj, jest onaj u kojemu etika pronalazi svoje pretpostavke utemeljenja u fizici, prirodnoj znanosti koja, opisujući ono što jest, istovremeno naznačuje ono što treba biti. U tom organskom trenutku, koji je tako dobro predstavljen u stoicizmu, mudrost ovisi o viziji svijeta. Objektivnost prirodne spoznaje jamči valjanost odluka mudraca u pogledu upravljanja njegovim životom.

Nietzsche – jedini pravi neprijatelj

Ali mi više nismo Grci. Protivno svima onima koji nas pozivaju da rješenje za naše sadašnje probleme potražimo u antičkim mudrostima, Luc Ferry podsjeća da nas od njih dijeli ponor. Jednostavnije rečeno, između Grka i nas, koji smo u drugoj etapi dijalektike, ispriječila se velika figura Nietzschea, kod kojega se Luc Ferry neuobičajeno dugo zadržava, imenujući ga pritom svojim jedinim pravim neprijateljem. Nietzsche, filozof sa čekićem, koji pokolebava sve sustave, razgrađuje metafiziku, najavljuje sumrak idola, a kojega Luc Ferry smatra našim suvremenikom, filozof je koji najradikalnije shvaća postmodernost.

Ukratko, on je jedini koji još i dan danas vrijedi. Nietzsche je odgovoran za smrt Boga, to jest za naše razočaranje u sve transcendentno, i za to što smo postali svjesni da smo mi sami izvor svega nadnaravnog, da je ono uvijek tek proizvod naše volje, više ili manje preobražene. Ali, Nietzsche je istodobno odgovoran i za smrt čovjeka, odnosno barem onakva čovjeka kakvim je mogao postati kao pripadnik božanskoga poretka (u okviru religija) ili prirodnoga poretka (u okviru znanstvene spoznaje). Luc Ferry se, na za njega možda iznenađujući način, vraća ovoj posljednjoj, dakle smrti čovjeka.

Jer ta smrt može također biti i uskrснуće. Nakon Nietzschea, i s njim, znamo da smo sami svoj uzrok. Sama znanost koja nam je, sve do nedavno, mogla pružiti utjehu objektivnosti, u doba *druge modernosti* okrenuta je više proizvodnji nego istraživanju. Znanost više ne otkriva prirodne zakone, već na temelju njih stvara drugu prirodu, čiji nam učinci, iako moraju biti podložni zakonima, nisu prepoznatljivi. Razvitak znanosti uvodi nas u eksperiment čiji je krajnji rezultat neizvjestan. Taj radikalni subjektivizam karakterističan je za doba individualizma, demokracije i razočaranja svijetom. Njime možemo objasniti ovaj suvremeni relativizam, odnosno moralnu nesigurnost od koje bolujemo, kao i to što se pitanje uspješnosti života svodi na materijalizam bez duše. Ali što je relativizam radikalniji, to je bliži svojoj suprotnosti: on sâm proizlazi iz jednog izbora, jedne odluke, jednog aksioma koji je njegova kontradikcija. Nietzsche može prezirati svaki moral, ipak je on također moralist vječitoga povratka.

Singularnosti u suživotu

Teza i antiteza. S knjigom *Što je to uspjeti život* Luc Ferry nas podsjeća da je trenutak sinteze blizu. Stoga je razumljivo koliko mu je trenutak ničanskog negativizma nužan: on nas oslobađa heteronomije. Ako čovjek ne može pronaći svoje vrijednosti izvan samoga sebe, to ga ne osuđuje na materijalizam mondenih uspjeha, jer on može biti istodobno uzrok i cilj samome sebi te, u neku ruku, tvorac vlastitoga humanizma. Hobbes je kazao da, s obzirom na to da je *čovjek čovjeku vuk*, on se mora uzdati u neki vrhovni autoritet. Luc Ferry predlaže drugo rješenje: čovjek je čovjeku jedina nada. Evo, dakle, koji su uvjeti za jedan uspjeti život u suvremenom kontekstu: neka svatko svoj život gradi kao načelo nade u doista ljudski život. Luc Ferry iznosi maksimu: uspjeti život prihvaća svoju singularnost. Jer, postoje samo singularnosti, ali one imaju mogućnost suživota. Ferry pridaje singularnosti najveću moguću važnost, jer jedino u tom svjetlu ona dobiva dimenziju koja je čini poželjnom drugima. ■

S francuskoga prevela Snježana Kirinić. Objavljeno u Magazine littéraire, No. 415, 1. prosinca 2002.

kritika

Prirodo, Majko, ja te mrzim!

Darija Žilić

Primivši s mlijekom i led, pjesnikinja govori o udaljenosti i ravnodušnosti između majke i kćeri, želi za neponavljanjem majčina života, infantilizaciji kao opreci odraslosti; zato je ona kiborg, šiljasti mutant u zajedničkom mraku – i tražeci prostor između, izmiče nam, poput mačke

Sonja Manojlović, *Upoznaj Lilit, izabrane pjesme 1965.-2002*, izbor i pogovor Cvjetko Milanja, Konzor, Zagreb, 2002.

Sonja Manojlović pojavila se u književnome životu sa svega osamnaest godina zbirkom pjesama *Tako prolazi tijelo* (1965). Do 2002. godine, ova je pjesnikinja objavila osam zbirki pjesama, a prošle godine konačno se pojavio i izbor iz njezina pjesništva. Autor izbora i pogovora Cvjetko Milanja iscrpno je sistematizirao njezin opus podijelivši ga u tri faze. Prvu fazu čine prve tri knjige – *Tako prolazi tijelo*, *Davnog stranca ljubeći* (1968) i *Sarabanda* (1969), drugu ponovno tri zbirke – *Jedan espresso za Mariju* (1977), *Civilne pjesme* (1982) i *Babuška* (1987), a treću zbirke – *Njen izlog darova* (1999) i *Vještrikov tanac u reciklažnom dvorištu* (2001). Uz prvu fazu Milanja veže mihaelićevski tip egzistencijalizma te uočava utjecaj egzistencijalističke literature, ali i rock glazbe. U drugoj fazi važan je sindrom tijela, te urbano, predmetno-simbolizacijski sloj, a u trećem je ciklusu tijelo-subjekt prepustilo mjesto sagledavanju potpune interiorizacije. Milanja traži i poveznice među ciklusima (na primjer, autobiografizam), a tematizira i topose koje najčešće nalazi u autoričinu opusu – tijelo, grad, ali i infantilizaciju te metatekstualnost.

Efekt ženskog

No ta zanimljiva analiza ima i svojih slijepih točaka. Tako autor pogovora ističe da je pjesništvo Sonje Manojlović u svojem dubinskom tematskom i značenjskom sloju određeno feminilnošću, a ne nekim *pomodnim* feminizmom. Prvo pitanje koje možemo uputiti autoru pogovora je – zašto smatra da je feminizam pomodan? Naime, često se može čuti fraza da je suvremena teorija pomodna, ali to zasigurno nije teza koju bi podupirao Milanja koji se u svojim interpretacijama oslanja na teoriju (po tome se, uostalom, izdvaja od većine kritičara koji s prezirom odbacuju opaku, dosadnu teoriju, tu, ah!, tlačiteljicu sirote književnosti). Autor nije pojasnio razliku između feminilnosti i feminizma, a također je previdio činjenicu da danas govorimo ne o feminizmu, nego o feminizmima. Milanja spominje i *efekt ženskog* i određuje ga kao – prepuštanje, dati se razumno. Taj efekt, piše, razlikuje se od

ženskog pisma, a riječ je o *posebnom tipu osjećajnosti i posebnoj vrsti diskursa*. No kritičar pritom uopće ne prikazuje u čemu je ta posebnost, pa njegovu opasku možemo označiti kao esencijalističku.

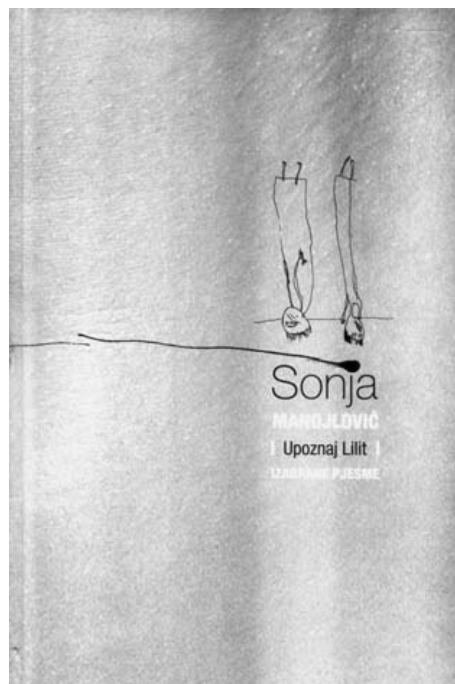
Milanja navodi kako su kod Sonje Manojlović obično naslovi zbirke ili prve pjesme neka vrsta poetičkog manifesta. Stoga je u interpretaciji zanemaren naziv ovog izbora – *Upoznaj Lilit*. Što nam on sugerira, na kakav nas put može odvesti? U kabalističkoj predaji, Lilit je ime žene stvorene prije Eve, ne od muškarčeva rebra, nego iz zemlje. Kao žena koja je odbačena ili napuštena u korist druge žene, Lilit predočuje mržnju prema obitelji, bračnim parovima, djeci. Također se ističe njena nemogućnost integriranja u međuljudske i društvene odnose. U pjesmi *Budi mu pjesmice* ironično se spominje mrckava, alava, laptava, Evica šušljeta, nebeska mama, nebeski šir. Nema eksplicitnog imenovanja Lilit, ali se zato često navode *rušilačke* žene – trovačica, proždiračica vremena, crna kraljica, božica Kali, starica ljudožderka. A važno je da se nerijetko spominju riječi koje su vezane uz razaranje – dinamit, šrapneli, kundak, batina, proždiranje, paljba, razbiti, ubiti, smrskati, ugristi.

Cvjetko Milanja piše da pjesnikinji *iz prostora intimnog dolazi iskustvo i svijest o egzistenciji, a iz izvanjskog, svijest o manjku ženske egzistencije, poradi nezadovoljena materinstva, što znači neosnivanje osobne obitelji, pa se zato 'ostali' svijet nadaje kao jedina preostala moguća obitelj*. U suvremenoj teoriji više se ne govori o strogoj dihotomiji izvanjskosti i unutrašnjosti – često se piše o izvanjstenu unutrašnjem. Osim toga, kritičar svoju tezu o nezadovoljenom materinstvu nije ilustrirao na primjeru, a povezivanje manjka ženske egzistencije i nezadovoljena materinstva, smatram u najmanju ruku tendencioznim. Pokušajmo upravo oslanjajući se na feminističku kritiku, barem ocrtni složeni odnos prema materinstvu i obitelji koji nalazimo u poeziji Sonje Manojlović.

Majčina ravnodušnost

Mnoge su feminističke teoretičarke tematizirale odnos majke i kćeri (spomenimo samo N. Chodorow, D. Dinnerstein, J. Kristevu). No izdvajam promišljanje Luce Irigaray. Ona smatra da je obaveza reprodukcije, odnosno obaveza kćerke da reproducira majku, priču majke, mnogo teža prepreka slobodnom razvoju žene od Zakona oca. U eseju *Kad naše usne govore...* u knjizi *Spol koji to nije* ističe: *Ako nastavimo između sebe govoriti istim jezikom, stvorimo istu priču*. No Irigaray ne želi ponoviti isto, ona želi mijenjati i to tako da ne slijedi pravila gramatike, odnosno da ne poštuje simbolički poredak jezika. Luce Irigaray je autorica eseja *I jedna se ne kreće bez druge* u kojemu majci upućuje riječi – *nemoj me progutati u onom što od tebe prelazi na mene*, te nastavlja – *s tvojim mlijekom, Majko, posisala sam led (la glace)*. Mlijeko je neophodno za život djeteta, ali u isto vrijeme sadrži i led koji paralizira kretanje, promjenu.

I Sonja Manojlović često u svojim pjesmama spominje majku; koristoljubivu/

žednu zraka, ali i bjesomučnu ledenu glatku majku. U pjesmi *Koprive* nalazimo dijalog lirske junakinje i majke. Iz razgovora je očito da je taj odnos ispunjen indiferebnosti – koprive su katalizator za nestajanje ravnodušnosti. U pjesmi *Majka čita novine* ponovo se spominje majčina ravnodušnost – ona je dala život, ispunila svoju ulogu, pa se *ne odaživlje/čitanje vijesti ozbiljna je stvar*. Lirska junakinja želi *zaskočiti majčicu*, ali njeno je lice *baš čudno, sve čudnije*. U pjesmi *Šćućuren u povijesti* nalazimo opreku povijest/priroda, a uz Prirodu se veže riječ majka i to u negativnom kontekstu – Prirodo, Majko, ja te mrzim! U pjesmi *Razgovor o još* nalazimo stihove *Još me jedna majka/ sa zvonika zove Dala sam ti život/ Što bi više Ugledaj se u me/ Rađaj Smrti je previše*. Upravo nam ti stiho-vi kazuju da lirska junakinja traži *prostor između* i pritom se pita postoji li izbor između Smrti i Rađanja, odnosno mora li se smrti suprotstaviti isključivo rađanjem. Ona želi pobjeći od binarizma, nesigurno propituje ima li pravo ne-nastaviti niz jer – ona želi biti samo sjajni komet koji *skonča usrkan u kozmičku vječnu paljbu/ I nikom ništa*.

Cvjetko Milanja piše kako je u ciklusu *Majka ne nea* riječ o nekoj vrsti pozitivne ontologije, odnosno o negaciji negacije. No upravo u tom ciklusu najčešće su riječi – praznina, koristoljubivost, ne – dodir. Sintagma *majko ne nea* samo je odraz već ekspliciranog odnosa lirske junakinje prema majci, a uz koji vezemo odmak, udaljenost i ravnodušnost. Ta sintagma pokazuje želju za ne-ponavljanjem, za distinkcijom od majke, od njenog načina života.

Ni žena, ni dijete, sretna zvijer

U pjesmama Sonje Manojlović često se spominje djetinjstvo (na primjer, produženo djetinjstvo) i stječe se dojam kao da se nije došlo do *inicijacije* u odraslost – paralelno supostoje i djetinje i odraslo ja, pa je moguće izreći *još bezbroj puta bit ću dijete* (i autor pogovora piše o infantilizaciji kao opoziciji *odraslom pogledu*). Također je očita i svijest o nefiksiranosti identiteta, želja da se izbjegne konačno određenje; *ni žena, ni dijete, sretna zvijer/ u plitkoj šumi, u izlogu ležim* (u pjesmi *Odlučivanje gledanjem*). U pjesmi *U tamnoj komori* sebe čak i ne određuje kao ljudsko biće – *Ali, ja nisam čovjek, ne primjećuje se da živim/ ne skrbim za sebe/ ne pritežem u naručje ništa živo/ posuđim, prodam, potrošim svjetla sam šiljasti mutant u zajedničkom mraku*. No junakinja sebe određuje i kao kiborga, doneseno biće (u pjesmi *Nenapisana autobiografija*), a u istoj pjesmi ponovo nalazimo plauzibilnost u određivanju identiteta; *ponekad kažu da su ljudi/ ponekad da su mačke*. Na pitanje o svrhovitosti vlastitog života, ona odmahuje rukom; *Stalno me pitaju/ koji je smisao i cilj mojeg itd*. I ponovno se opravdava – *pa, što, ako nevjeste živim*. Lirska juna-

Lirska junakinja traži *prostor između* i pritom se pita postoji li izbor između Smrti i Rađanja, odnosno mora li se smrti suprotstaviti isključivo rađanjem. Ona želi pobjeći od binarizma, nesigurno propituje ima li pravo ne-nastaviti niz jer – ona želi biti samo sjajni komet koji *skonča usrkan u kozmičku vječnu paljbu/ I nikom ništa*

kinja zapravo rađanje veže uz stvaranje; *u parenju slogova ponovo se rađaš*. I stihovi su jedini trag koji želi ostaviti iza sebe...

Pjesnikinja, parafrazirajmo Helene Cixoux, piše samu sebe... I izmiče nam... Kao mačka... Nije nimalo slučajno da se u pjesništvu Sonje Manojlović često spominje mačka. Književna kritičarka Nada Popović Perišić napisala je izvrstan esej o filozofkinji Sarah Kofman koja je čitala Hoffmannov tekst *Die Lebensansichten des Katers Murr* tako što je svojim jezikom prelazila Hoffmannov diskurs, odnosno dekonstruirala njegov tekst (citiranjem, kolažiranjem...). Kofmanova mimikrijom, reproduciranjem tog teksta potkopava privilegiranu poziciju prvobitnog i izvornog diskursa. Ona nastoji dekonstruirati klasičan pojam autora i pokazati kako u svakom tekstu postoje bar dva teksta, dvije ruke.

Inače, u toj se priči govori o ambicijama mačka Murra da postane pisac. On predbacuje ljudima da ga ne razumiju, smatra da jezik kojim govori čovjek pretpostavlja jasnoću i razgovjetnost, ali ne zna za dubinu. Takav jezik nije sposoban izraziti osjećanja, navike i običaje životinjske vrste. Stoga mačkama jedino preostaje da pišu, da upotrijebe svoje kandže, da ostave trag (*griff*). Takvom svojom poziciju doživljava i Sarah Kofman, ističe Perišićeva. Naime, čitajući Hoffmannov tekst na kofmanovski način, Sarah Kofman upisala se u tekst, ostavila svoj znak... I Sonja Manojlović mačku povezuje s pisanjem. U pjesmi *Mačka na papiru* nalazimo stihove *Ali na papiru već je zaspala mačka/ I pisati trebalo/ skriveno praznine uzavrele bjeline*. Spominje i mačju galaksiju, zatim šape zarivene u vrtove, udarac šape, kliktaj kandže, histerična kandžica. Mačke se udvostručuju – *nabrajaj/ nabrajaj na tvome krilu mačka a u/ mački mačka*.

Izbjegavanje imenovanja

Uz mačke veže problem kojim se bavi i feministička kritika – imenovanje. U pjesmi *Mačka* nalazimo stihove – *ali joj ne nadijevaj imena ne zovi je/ ne uči tim vještinama*. Feministička kritičarka Susan Griffin upozorava da upravo imenovanje može zamrznuti žensko iskustvo. I Sonja Manojlović izbjegava ponekad imenovati. Tako kazuje – ako sklada *uzvišenu himnu spolovilu* da će je *zaštitati prvom zgodom*. Zato pribjegava mimikriji, pa je o *erotici zborila a da ne zna nitko...*

Baš zato, treba se ponovno vraćati ovom izvrsnom pjesničkom opusu, jer sigurno još nismo *upoznali* Lilit... Ona se, sigurno, bar malo prikrila. A i tragovi koje ostavlja nipošto nisu jednoznačni i žude za novim čitanjima. ■

Mimo neosjećajnosti i preko nje

Goran Rem

Zvonku Makoviću dodijeljena je Kvirinova nagrada za životno djelo pjesničkoga pisma, pa vrijedi podsjetiti da je Maković svakako jedan od najuglednijih suvremenih hrvatskih pjesnika, a ni u europskom kontekstu nije lako naći tako razvijeno neoezgistencijalističko pjesničko pismo kao što je ovo pohranjeno u deset autorskih pjesničkih zbirki od 1968. do 2000.

Zvonko Maković, neoezgistencijalistični i sofisticirano intermedijalni pjesnik, visokonagrađivani je hrvatski pjesnik (*Goranov vijenac* za životno djelo, na primjer), povjesničar umjetnosti te kritičar i esejist. Rođen je 1947. u Budrovcima pokraj Đakova, a osječki je gimnazijalac, te nakon studija povijesti umjetnosti i komparatistike – profesorom je moderne umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao pjesnik pojavljuje se 1968. zbirkom *U žilama će ljepota teći*, nakon koje će ubrzo uslijediti 1969., *Prostor voštanice* i *Karta svijeta* 1971., čime će skrenuti pozornost dvaju osjetljivih kritičarskih pogleda: (1.) onoga visokomodernističkog pogleda Zvonimira Mrkonjića, iz povijesno značajne dvotomne monografije *Suvremeno hrvatsko pjesništvo* (Zagreb 1971/1972), a, dakle, zao kuplja pozornost i (2.) drugoga kritičarskog pogleda – zavičajnog uvida Miroslava Mađera, u priređivanju antologije *Slavonske minijature* (Osijek 1974).

Međutim

Međutim, za Makovića je taj vremenski punkt – velike epistemologijske promjene na prijelazu šezdesetih u sedamdesete – toliko prepunjen novom poetičkom energijom da se, sukladno produktivnoj autorskoj kritičarskoj fazi tijekom 1971. i 1972. (kada piše o nizu zbirki posebne tekstualne osjetljivosti), pojavljuje u tada ispisivanim pjesmama sa sasvim novim estetskim senzibilitetom i usprkos visokom već spomenutom Mrkonjićevu uvažavanju – odlučno istražuje konkretnu tjelesnost poetskog teksta i napušta koncept svojevrsnog spoznajnog reizma iz prvih triju knjiga. Početkom sedamdesetih ispisuje već spomenute nizove pjesama, na primjer ciklus *Cjelovit vid*, kojima dekonstruira tradicionalnu formu pjesme pa se odlučuje drukčije pristupiti njemu inače zanimljivom motivskom liku *kutije* – kao, u prvim zbirkama, svojevrsne implozije svijeta i tjeskobnoga prostora komornosti. Maković tada, početkom sedamdesetih, ispituje taj lik komornosti s aspekta aktivne jezičnosti i napušta fenomenološko-egzistencijalistički kliše. Maković odlučuje ispitivati defiguraliziranu izgovorivost i sklonidbenost riječi *kutija*, a ne joj više pridavati znak metaforom mobiliziranoga tjeskobnoga polja.

Kutija profinjenih izuma

Još se jedan “međutim” mora izgovoriti za to novo polje u Makovićevu pjesništvu: dakle, “međutim”, Maković taj niz pjesama – koji nedvojbeno zauzima sasvim solidnu zbirku pjesama, zapravo nikad autorski ne dovodi u knjigovnu kutiju. Te pjesme ostaju izvan korica knjige i to je jedan od fenomena koji svakako spadaju u jednu zanimljivu priču o istraživačkim autorskim ekskursima (pa i ne samo u Makovićevu slučaju – npr. usporedivo je to baš s Mrkonjićevim opsežnim snopom /preširoko nazvano/ “eksperimentalnih” izvan-knjigovnih pjesama).

Sjajna diktatura Kometa

Umjesto te formalno i eksperimentalno jako rastvorene serije pjesama, Maković 1978. bjelodani zbirku *Komete, komete*, koja je jednom od pleksusnih kada je riječ o prepoznavanju nastupa postmoderniteta u suvremeno hrvatsko pjesništvo. To je, naime, vrijeme kada, u samo dvije godine, istovremeno “*kultne*” i *presudne* zbirke objelodanjuju i Milorad Stojić, Ivan Rogić Nehajev i Branko Maleš, pa i Sead Begović te Branko Ćepec i Ranko Igrić. Riječ je o zbirkama koje su ek-splozivnim ili implozivnim prihvatom iz drugih mladih pjesničkih pisama – nepredvidive i dostojne podsjećanja na Josipa Severa i njegova *Diktatora*. Makovićeve *Komete, komete* tada objavljuju i programatsku pjesmu *Porgy&Bess Band*, hit koji će se vrtjeti na svim tada još postojećim gramofonima postmoderne hrvatske pjesničke scene. Položena na lingvistički fenomen proizvoljnosti jezičnog znaka ta se pjesma prelila i u naslove nekih od slijedećih zbirki drugih hrvatskih postmodernista. I postala iznimno utjecajnom odnosno poliloški poticajnom. Dogovorenost oko imena sastavnica svijeta koji nas okružuje i koji živimo, Makovićevi stihovi razotkrivaju kao mjesta uzbudljive siline jezične osviještenosti.

*lagati, zašto ne. ionako su riječi
proizvoljne; (...)
(...) podesio sam usta
kao da ću reći: tavčan. nisam rekao, usta su
ostala prevarena: lagati, zašto ne. (...)*

Uslijedit će osamdesetih godina iznimnan slijed zbirki koji će u dvogodišnjem ritmu stalno donositi nove nastavke posve neočekivanoga ali uvijek dobro pripremljenog užića u neobičnom neoezgistencijalističnom iščekivanju promjene stanja subjekta.

Briljantno bolesna istina

U *Činjenicama* iz 1983., Maković piše i briljantan početni stihovni redak u pjesmi *Istina*:

*kao bolest kojoj nema lijeka
(...)*

Ta zbirka nastavlja iz *Kometa* najavljenju veliku intertekstualnu osjetljivost i konstituira svojevrsnu ozbiljnu igru analize – krećući se kroz transpovijesne i nenostalgичne slike takozvanog nekada i sad, uz prepuštanje svijeta medijskoj napućenosti, te uz oksimoronski kontrolirano subjektivno stanje povremene agresije. Igru analize će autor nastaviti i u zamalo romanesknoj strukturi zbirke *Strah* iz 1985., gdje će ispisati i jednu od toposnih vijesti iz postmučninskih stanja ne samo književnih nego i glazbenih i inoumjetničkih subjektivnih konstitucija početka osamdesetih (u fenomenima postpunka grupe *Film*, zrelog Wendersa, ranog samostalnog Cavea itd.):

*(...)
ne osjećam –
sjećam se.*

(Sjećam se)

Na ulici, budi sam

U zbirci *Ime* iz 1987. Maković opasno izoštrava svoj koncept nefigurativnog i nemetaforičnog pisma, pronalazeći u takvom konceptu i najosjetljiviji konstitucijski aspekt svojega subjekta, govoritelja iz stihovnoga prostora. Stoga neumorno i urbanologijski opušteno prebrojava slike koje ulicom klize mimo subjektova identitetnog ojačavanja. Kretanje ga zadržava na okupu, fenomene na koje nailazi ustrajno popisuje, ali ih kao osobite utiske odbacuje, ne držeći do njihove autentičnosti iako mu služe za male provjere, u kojima pak tek jezično uživa:

*(...)
Izrekao sam glasno svoje ime
I u licu slučajnog prolaznika
Nastojao prepoznati čuđenje.
(...)*

(Kad je vrijeme odmicalo u nepovrat)

Do taxi drajvera

U zbirci *Točka bijega* iz 1990. Maković ispituje do preko neosjećajnosti zagubljeno biće koje traži ipak svoj lik u intermedijalno posredovanoj slici. Osvješćuje neosjećajnost kao novi osjećaj, kao stanje koje je izmaklo iz obzora željenog ponovnog iskustva, i pred praznim ekranom tv-a samo se sjeća nečega što je već pokušavalo obnoviti identitetnu gestu:

*(...)
Potpuno gol sjeo sam na stolicu,
zatim ispruženom nogom nastojao
pomaknuti televizor pomišljajući
na Taxi-driver.
(...)*

(Drugdje)

Nova konzistencija usnulih mladenaca

U jedinjoj Makovićevoj zbirci iz devedesetih, u knjizi *Prah* iz 1992. pojavljuje se izvjesna nova konzistencija, nova prikupljenost subjekta, koja je pomalo paradoksalno tek u rasutosti, kako već sugerira i naslov zbirke, ali je taj osjećaj nove prikupljenosti ipak donekle oblikovan.

Naime, prikupljen je u smjerove različitih agregativnih tijekova, no osjetilnih, često taktilnih: kretanje zraka, tijek vode, jeka praznine, u postupku slaganja kadrova i slika, u melodiji, u listanju, u nastavljanju pisma:

*(...)
U bilježnici se odjednom
Budim kao gipka ruka,*

*Točnije – pokret. Budim se u tekućini. Kao
Melodija što odzvanja u*

*Sobi usnulih mladenaca.
Lebdim i postojim uvijek
U bijegu. Jer sam uzdah.
(...)*

(Otisak olovke)

Maković je svakako jedan od najuglednijih suvremenih hrvatskih pjesnika, a ni u europskom kontekstu naš skromni uvid ne nalazi tako razvijeno neoezgistencijalističko pjesničko pismo kao što je ovo pohranjeno u deset autorskih pjesničkih zbirki od 1968. do 2000. Njegova autorski pripremljena zbirka izabranih pjesama *Veliki predjeli, kratke sjene* iz Meandrova izdanja 2000., okvirnim tekstovima izbora, portretira i likovnjački te intermedijalni a i u najsofisticiranijem smislu i kulturno nezaobilazan lik ovoga autora – kroz uvodni i odjavni proznoesejistični autorski tekst *Ali i Post scriptum*.

Maković se intelektualnim angažmanom i pozornom brigom za kulturnumjetničke aktualne fenomene ovjerio i kao snažni i dosljedno etički mislitelj i osvetlitelj kulturnog prostora prepuštena nesumnjivo značajnom, ali nesrazmjerno slabom vremenu (kolumnistika i esejistika u *Izvješću o stanju*, 1994. i *Pismima Bertoltu Brechtu*, 2002.).

Čitatelj koji će znati uživati u Makovićevim tekstovima imat će pravo povjerenosti i u vlastitu estetsku sofisticiranost, i u vlastitu suvremenost!

poezija

Fatalni igrači

Dok na monitoru
ispisujem rečenicu *Duguješ mi smrt*
kažeš, živimo među duhovima,
ali ipak istinito.
Jednostavnim programskim postu-
pkom
mogu unedogled sakrivati i ponovno
otkrivati
napisano.
A što će biti s nama
kada utihne autodestruktivna igra,
a tvoje ime
duguje mi smrt.

Odnos s prizorom

Na periferiji grada
umirovljeni hrvatski branitelj
svaki dan
u 6 sati ujutro
svira Lijepu našu
i na jarbol visok 15 metara
podizhe trobojnicu.
Ovaj čovjek je religiozan
kažem,
osjećam određenu nesigurnost
u mrzovolji svakodnevlja.
Sjedim u autu
s nogom na papučici gasa
neodlučan
treba li se nešto promijeniti
u bilo kom smislu.
Nekad ne bih dvojio
odjurio bih u nebo
i ostao zauvijek.

U suton

Sve češće govori da neću smjeti
ljubiti druge žene
poslije njene smrti.
Ona vjeruje u život poslije smrti
i neće moći to podnijeti.
Znao sam da će opet zavikati:
dosta sam te trpjela,
više ne mogu.
A onda ćemo si lizati rane
kao psi
i ja ću poželjeti da mi isprazni jaja.
Ja vjerujem
da ne mogu pred njih
u nebo
sve dok u sebi držim zarobljenu
svjetlost.

O ložaču zvijezda

Neću malo ljubavi
u polusmrti,
sjetio sam se spasitelja
koji me je susreo nekoliko puta u ži-
votu
i nagovarao da mu otmem san,
jedan po jedan
kao kada se žito rasipa u sjetvi.
Daleko odavde
jezik mi je opušten.
Zbogom svemu
što sam rasipao u vjetar.
Neću malu smrt mudrost
neka žetva bude temeljita;
daleko je zemlja koju sam potpisao
kada sam se ložio zvijezdama.
RUKA

U nekom drugom scenariju života
pokušavam ti napisati pismo rukom
u kojoj će biti svjetlosti za kajanje,
jutarnjih zvijezda u posnulim rečeni-
cama.

Opet je živčana
kada pjeva koral tvoje tjeskobe
kandidira se za sveca
zabrinuta za vlastito spasenje.

Noć na Kupi

Umoran od dnevnih stvari
promatram kako mjesec izluduje
snježne krijesnice
kao da su provalile iz obližnje
termoelektrane
te vjesnice stvari u padu
u paničnoj ljepoti prirode
našeg imanja na Kupi
ni na što me ne obvezuju
osim na traženje mjesta
gdje bih trebao kleknuti
samostanski proziran
pastir u među.

Daleka zemlja

Slavko Jendričko

Dnevnik

Religiozan sam čovjek,
uzmem iz vrećice zrno graška
i dugo ga grijem u šaci,
sve dok se ne razlista
i ne uspne po prstima.
Drugi su zaostajali,
pojedeni u snu,
nisu mogli vjerovati u pogrešan život.
Crna mahuna
kao da je prepuna neuslišanih
molitvi.
A on je preživio,
ne čezne ni za kim.
Njegov je posao biti cjelovit.

Dohvaćanje istine

Nešto me je dohvatilo
i promijenilo kemiju mozga.
Kurac je melankolični svjetionik,
više nemam životodajan pogled.

A ja sam ga svih ovih godina osjećao
kao lucidnog i dominantnog,
ne tako ustrašen,
ne kako izazovima prilazim prepun
isprika.

Više nemam životodajan pogled,
to nije sezonsko nespokojstvo.

Oni koje je pregazila sudbina,
oni zahvaćeni slobodom, rasko-
moćeni,
oni bi mogli reći svima je toga dosta:
mala mudrost utjeha je smrt
puna pouzdanja.

Znakovi

Dugo sam gledao u sunce,
sada učim za sveca.
Sada napokon milosrđe
kaplje kap po kap niz lice.

Ovo su dani
kada mrlje odaju nevidljiv zločin,
kada se peru plahte,
a ruke drhture u sapunici.

A tu: na čistom tkanju jezika,
kako si hladan, bezgrešni dodir;
nemoguće ga je izbrisati.

Nespokojni promatrač

Stol do našega,
zaklonjena dimom cigarete,
ta mala vrti jezik.
Njezin pogled
blijеšti od adrenalina,
ćutim suhi znoj na čelu;
bolestan sam
od artikulacije vlastite prisutnosti
poradi koje propadam
u neoprostivo samosažaljenje.
Sve to lakše podnose
oni koji kažu
da su izmišljeni.
I baš sve
što je naša sudbina
postaje nejasno.
Početak onoga
što će jednom okončati
bez otpora.

Minimalna Venecija

Raffaele La Capria

Ugledni talijanski pisac Raffaele La Capria (rođen u Napulju 1922.), romanopisac i esejist (roman *Smrtno ranjen* i ogled *Izgubljena Harmonija* ubrajaju se u najznačajnija djela novije talijanske književnosti), napisao je predgovor za talijansko izdanje *Druge Venecije* Predraga Matvejevića, djela iz kojeg je nekoliko fragmenata izišlo u *Zarezu*. La Capria je jedan od dobitnika prestižne nagrade Strega te član njezina žirija koji je ove godine nagradio spomenutu Matvejevićevu knjigu

Dobro mi je poznato što znači govoriti o mjestu o kojem je previše toga rečeno, to sam iskusio, da tako kažem, na vlastitoj koži. Napulj u kojem sam rođen, kao i Venecija, nestajali su pod slojevima raznih predodžbi i opisa. Nebrojena opisivanja dovela su do toga da postane *déjà vu* ono što bi oko tek htjelo vidjeti; bolje reći, *zamijenila su* ono što bi željelo gledati, ušla su u rožnjaču i usmjerila pogled, tako da je predočena stvarnost ili, točnije, opće mjesto te stvarnosti postalo danas jedino posjećeno mjesto – a pritom samu stvarnost zamjenjuje njezin prikaz.

Dodat ću još nešto o Napulju, o čemu sam već prije pisao, a što također vrijedi za Veneciju: “Grad treba iskapati pod slojevima starih predodžbi koje ga prekrivaju, valja ga iznijeti na vidjelo pažljivom mentalnom arheologijom”. Ta mentalna arheologija što ruje i otkriva fragmente i ostatke čisteći oprezno svojim kistom zbilju zatranu pod naslagama predodžbi – upravo to je strategija kojom se Matvejević približio Veneciji.

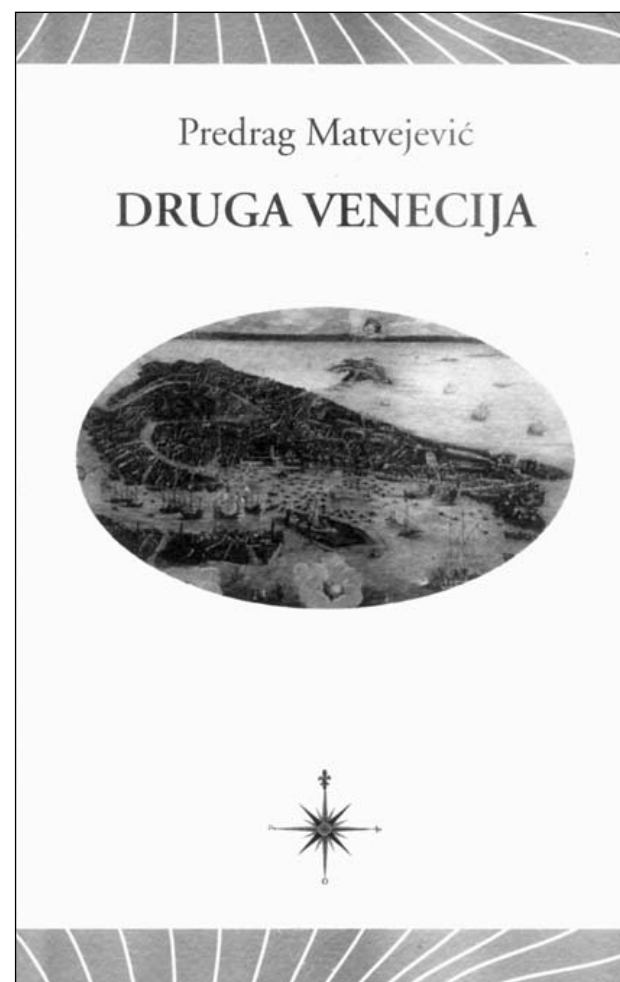
Ta strategija, povezana sa znanjem koje je Predrag stekao u francuskoj kulturi, prisutna je kako u njegovim esejima (na primjer, u onome o tehnikama u francuskom “novom romanu”) tako i u prozi; najviše se možda očituje u srodnosti – rodoslovnoj i književnoj – s ruskim formalistima, na primjer Šklovskim i njegovom teorijom *očuđenja*. Ako želiš opisati konja – tako je otprilike govo-

rio Šklovski – učini to kao da ti je konj potpuno stran, kao da ga vidiš prvi put. Drugim riječima, umjetnikov pogled treba biti nevin, on sam sebi mora zajamčiti nevinost u tehnici opisivanja kako bi bolje istaknuo i oživotvorio ono što vidi.

Umjetniku je važno vidjeti detalj onoliko koliko sam odnos prema detalju pokazuje što je neobično a što nije. U Matvejevićevu slučaju *očuđenje* i sklonost detaljima proizlaze iz krajnje bliskosti predmetu, prostorne bliskosti koja postaje analitička, kao što se to zbiva, primjerice, na televiziji: vidi se najprije cijeli kadar, a zatim izdvoji posebna točka tako da ona biva *očuđena* u odnosu na cjelinu, uvećava se sve dok nekako ne prodremo u njezinu boju te na kraju otkrijemo gustoću nanosa i znamen kista. Detalj koji izdvaja Matvejević sličan je po svojoj konstituciji kosti na osnovi koje je moguće rekonstruirati cjelokupni oblik dinosaura. Fragment koji ovaj pisac izdvaja, bila to hrđa na željeznom stupu ili njegova patina, kakvoća drveta neke grede ili njezina natrulost, vraća nas uvijek cjelini iz koje je proizišao, postupku koji je sličan onome u stilističkoj kritici – kad jedna rečenica ili pasus svjedoče o integralnom tekstu.

Razlozi koji određuju pogled koji Predrag Matvejević usredotočuje na “kamenje Venecije” nisu, međutim, samo oni koji su navedeni. Oni su mnogo dublje, poetičke naravi, srodni su s onima iz kojih je nastala njegova najčuvenija knjiga *Mediterranski brevijar*. Iz promatranja sitnih ali značajnih detalja, iz njihova izbora ili rasporeda, rađa se poezija. Dok nam se čini da čitamo ogled, opis ili dnevnik, mi zapravo prevladavamo žanrovske granice i ulazimo u zonu što pripada fantastiji.

U *Drugoj Veneciji* autor nastoji ponoviti s Venecijom ono što je već ranije pokušao i uspješno proveo s Mediteranom. Na djelu je isti minimalizam, isti postupak minijaturizacije, ista (kadšto dugo tražena) uporaba detalja koji bi drugdje mogao izgledati previše banalnim ili nedostojnim navođenja, ista poniznost u pristupu. Uza sve to osjeća se koliko je, u usporedbi sa zbiljom Mediterana, sama zbilja Venecije – duša grada i njegova povijest – zahtjevnija i nezaobilazna, u još većoj mjeri zadana i određena pa samim tim i manje pogodna za osobne pretpostavke ili zaključke. Na kraju krajeva, ostaje sama Venecija, stalno prisutna na obzoru i u imaginariju onoga tko čita – što zapravo autorovoj slobodi i naravi daje sve manje prostora. Krhotine, koje su iz njezina raskošnog i sjajnog tijela izdvojene da bi se mogle podvrgnuti analizi, ne mogu zatajiti vlastitu pripadnost – čim imenuješ kakav stup ili sprud, naiđe pred oči

cijela slika. Dok promatramo more lakše je zastati pred pjenom vala ili galebovim letom, teže je – kad prelazimo preko mosta Rialto – zadržati se kraj travki što izbijaju među kamenim pločama njegova stepeništa te pritom prividno zanemariti arhitektonski sjaj oko nas.

U Veneciji, više nego igdje drugdje, stvarnost koju se nastoji obuhvatiti “poetikom primaknute opservacije” ili pak “epikom potankog opisa” (to su dvije definicije Matvejevićevih postupaka o kojima sam svojedobno pisao u vezi s *Brevijarom*), nalik je licu Meduze, koja po riječima Itala Calvina, okameni onoga tko joj pogleda pravo u oči. Matvejevićeva strategija stječe tako svoje književno i poetičko opravdanje. Željeli bismo reći, usput, da je opasnost pred kojom se autor našao u ovoj knjizi veća od one s kojom se bio suočio u prethodnoj (*Mediterranskom brevijaru*). Stoga i njegov uspjeh još više zaslužuje divljenje. Zbroj bilješki i odnosa što proistječu iz pera pisca, antropologa, sociologa, botaničara, geologa, geografa, povjesničara, mitografa, kartografa, filologa, svega u što se pisac preobražava kako bi osmislio svoj stil, uspijeva na kraju krajeva predočiti drugu Veneciju, Matvejevićevu, po kojoj je knjiga dobila ime.

Ta je Venecija sačinjena od pisma što postaje tvar i osjećaj, tvar i osjećaj koji nam uzvraćaju sve što dobivamo od ovoga grada, okus vlage, vode, truljenja, vremena, ljepote, prošlosti, melankolije, tlapnje, mramora, pje-ska, blata, zlata, sjene, zamućenost i blistavosti, to jest same Venecije, neizrecive. ▣

S talijanskoga prevela Sanja Roić

ZagrebFilmFestival

07 - 11 OCTOBER 2003

www.zagrebfilmfestival.com

kolumna

Noga filologa

Soba puna latinskog

Neven Jovanović

Od nogometnih se utakmica znanstvene konferencije razlikuju time što se na potonjima potpisi pod znanstvenim člancima, imena iz knjiga i e-mail adrese na volšeban način, i s neočekivanim rezultatima, preobražavaju u ljude od krvi i mesa

krvi i mesa. Struka dobiva tijela; filolozi pokazuju noge.

Ako ste po prirodi posla skloni pustinjaštvu i autizmu, na ovu bujicu socijalizacije reagirate svim svojim starim i novim ježevskim arsenalom. Kod mene je reakcija izbila u dva oblika. Prvo: s mješavinom olakšanja i razočaranja zaključivao sam da ono što inozemna znanstvena konferencija ima pokazati – i na izlaganjima i na kavama – nije puno drukčije od onoga što nudi njezina domaća inačica; uf, uf – ni bolje ni gore, ni revolucionarnije ni konzervativnije, ni inspirativnije ni dosadnije nego “kod nas”. Drugo: suprotno očekivanjima, svi ti nepoznati ljudi nisu izgledali posve nepoznato; ova ili ona crta, mot, navika, odjevni detalj, govor tijela – pa to poznam! Pa još i ovo, i to, i ono... sve se može vidjeti, sve vidam i susrećem, i na hodnicima i u predavaonicama zagrebačkih fakulteta!

Post festum nisam siguran koliko ove moje reakcije imaju veze s objektivnom stvarnošću. One su stvarne jer imaju neke logike (svi su ti ljudi, i oni stranci i ovi naši, iz akademskog miljea), i jer su tu u meni krčkale s nepobitnom uvjerljivošću, ali i jedno i drugo zapažanje sumnjivo su nalik na obrambene strategije, na objašnjavanje nepoznatog poznatim, na prenaplaćavanje poznatog da bi se izbjegao užas nepoznatog.

Poeme i priznanice

Kao što možda znate, latinski nisu govorili i pisali samo Rimljani; davno prije engleskog, ovaj je jezik bio “svačiji drugi jezik”, medij međunarodne intelektualne komunikacije. To znači da su ga – bolje ili lošije, elegantnije ili trapavije – koristili svi koji su htjeli sudjelovati u duhovnom životu Zapada, od Livna do Mexico Cityja. Samo u novovjekovlju – u posljednjih šesto godina – nastala je nepregledna šuma latinskih tekstova. Svojim brojem ti tekstovi višestruko nadmašuju cjelokupnu očuvanu antičku rimsku književnost, a vrste su tih tekstova šarene toliko da ti se zavrti u glavi: pornografski romani i teološke disertacije, intimna pisma i javni natpisi, alkemijski ogleđi i kazneni zakonici, priznanice i poeme; na latinskom su pisali genijalci shvaćeni i neshvaćeni, dosadni učitelji i zločesti školarci, fiškali i pustolovi, popovi i mistici, birokrati i vizionari.

No današnja je svijest o samom postojanju ovoga novolatinskog oceana koji oplakuje sve svjetske obale upravo obrnuto proporcionalna dimenzijama toga oceana. Drugim riječima, čak i ako se profesionalno bavite književnošću ili poviješću, možda ste čuli za Erazma Rotterdamskog, možda ste i pročitali *Pohvalu ludosti* – stotinjak stranica od desetak tisuća koje čine njegov opus – ali tu priča o novolatinskim tekstovima više-manje staje. Ako ste iz Hrvatske, možda znate da su Marko Marulić i još neki pisali na latinskom, da je na latinskom mnogo povijesnih dokumenata – ali jeste li išta od toga i čitali?

Ako je novolatinska književnost danas zaboravljen prostor, postoje i jaki razlozi zašto je tako. Radi se o tome da je ova književnost, općenito uzevši, antimoderna do srži. Novolatinski su tekstovi čvrsto – prečvrsto za današnji ukus

– ukorijenjeni ili u vlastitom vremenu, ili – još češće, i još problematičnije – u vlastitoj prošlosti, i vlastitom tumačenju prošlosti. Sasvim malo pretjerujemo kad kažemo da novolatinski tekstovi, po prirodi stvari, gledaju unatrag – a naše se doba u prošlim razdobljima zanima prvenstveno za ono što gleda unaprijed, prvenstveno za ono iz čega smo (nedvojbeno i očito) nastali mi. U prošlosti nas zanimaju samo zameci današnjice.

Vrtoglavica

Tamo u Njemačkoj, na znanstvenoj konferenciji, preko dana bih slušao izlaganja (na raznim jezicima) i raspravljao (uglavnom na engleskom), službeno i neslužbeno, o novolatinskim tekstovima književnim i neknjiževnim, njihovim autorima poznatim i nepoznatim, njihovim kontekstima očekivanim i neočekivanim; u pauzama, preko podneva i navečer, vraćao bih se u svoju sobu (bilo je toliko vruće da su u novinama preporučivali oprez prilikom seksa, da ne bi ljubavnike strefio infarkt) i čitao jednu knjigu. Eto vam prave filološke reakcije: ljudi uznemiruju, slova na stranici smiruju. Međutim, to je manje važno. Ono o čemu želim pričati jest knjiga koju sam čitao, i način na koji se ta knjiga našla u kontrapunktu s konferencijom.

Prije svog puta u Njemačku uspio sam u jednoj zagrebačkoj stranoj knjižari, naime, konačno upečati stvar koju sam već dulje vrijeme priželjkivao: *Jacob's Room* Virginije Woolf. Ovaj roman – iz praktički nedavne prošlosti, jer što je 1922. u usporedbi s antikom, srednjovjekovljem, *Quattrocentom*, *Seicentom* (i ostalim fiatima) – postavlja pred čitatelje garnituru neobičnih, uznemiravajućih pitanja – sam zapravo *jest* ta pitanja. Što stvarno znamo o drugim ljudima, o drugim životima? Što znamo o vlastitom životu, o vlastitom vremenu? Na koji način sve to postoji u nama, koji fizikalni zakoni djeluju na tijekove tih neuhvatljivih fluida? “Glavni junak” romana Woolfove,

Jacob Flanders, tijekom cijele knjige zapravo izmiče; na začudan, onespokojavajući, katkad upravo iritantan način, on je uvijek “tu negdje”, ili “evo baš sad”. Čak i kad stoji pred nama i ne miče se – dapače, *tek tada* shvaćamo koliko o njemu ne znamo. Knjiga “prati” Jacobov život, od ranog djetinjstva do pogibije u Prvom svjetskom ratu, ali to je praćenje oblikovano kao hrpa (baš hrpa!) nekoherentnih epizoda; u nekima je Jacob u drugom ili trećem planu, druge su “beznačajni” trenuci iz života poput sjedenja u šumi, čitanja novina; treće su “značajne”, ali izluđujuće u svojoj nezavršenosti – čini se da u čitavoj knjizi nema neprekinutog razgovora, čak da u čitavoj knjizi nema razgovora koji se ne prekida *prije nego što je rečeno išta bitno* (slično je i s radnjama; u jednom fragmentu “mi” smo *ispred* sobe u kojoj glavni junak vodi ljubav s prostitutkom, i razmišljamo što bi o tome mislila njegova majka). Prostorni i vremenski skokovi unutar i između odsječaka *Jacob's Room* izazivaju vrtoglavicu: često ne znamo ni kada, ni gdje, ni tko zapravo govori, iznenadno se ispostavlja da istu stvar – ili različite stvari – gledamo iz gomile perspektiva (knjigom od sto pedesetak stranica prolazi više od dvjesto likova). U svem tom kaosu i vrtlogu, s likovima ljudi nagurava se još i vanjski svijet – poput zen slikarstva sažeti blicevi šuma, zaljeva, gradova, plovidbi, noći, konjskih kola, turističke Atene, vjetera. I – treba li napomenuti? – čitav taj galimatijas, sva ta dezorijentacija, taj video-spot sastavljen od pauzi i okrajaka – nije gnjavaža, već umjetničko djelo: učinkovito, promišljeno odmjereno, šaljivo i na koncu beskraino tužno; psihološke i filozofske teze supostoje u *Jacob's Room* rame uz rame sa živim ljudima – živi ih ljudi nose na ramenima.

Znamo li što ne znamo?

Roman je Woolfove, očito, duboko antiznanstven; ako “znanost” nameće svijetu strukturu – strukturu bez koje su i spoznaja i orijentacija nemoguće – svijet iz *Jacob's Room* sa svake svoje stranice više koliko je ta struktura nametnuta, koliko je krhka njezina veza s onim čemu daje oblik. Mi znamo od čega je sastavljen, recimo, rat: od odluka, bitaka, ofenziva, dogovora, ekonomskih i političkih mjera, poginulih i mobiliziranih. Mi znamo kakav je, recimo, neki čovjek: talentiran, zadrž, star, šarmantan, neiskren. Mi znamo što čini, recimo, čovjekov život: rođenje, školovanje, posao, brak, obitelj, mirovina, smrt. A što sa svime drugim što također postoji u ratu – a što s onim sasvim mirnodopskim stvarima koje u ratu i dalje postoje (kao mali, bio sam šokiran spoznajom da se u ratu i bici povremeno i *ne* puca i *ne* trči)? A što ako je neki čovjek istovremeno sve ono što smo nabrojili – a što ako je jučer – ili prije dvadeset godina – bio nešto posve drukčije? A što ako momenti kojih ćemo se sjećati do kraja života nisu krstítke, diploma, svadba – nego “bezoblični” mirisi, slike, dodiri, glasovi? Što znanost ima reći o tome?

Sama *svijest* o ovakvom licu svijeta za svakog je znanstvenika uznemiravajuća, zastrašujuća. Nestaje vam tlo pod nogama, stajete na stepenicu a pod nogom prazno. A opet – dok sam na konferenciji u Njemačkoj slušao referate koji su – maltene svi – savjesno, precizno, pouzdano, provjereno pričali najstandardnije moguće književno-povijesne priče (taj i taj pjesnik napisao je dugi latinski ep, ali nije našao pokrovitelja; taj i taj napisao je dobar komentar o djelu toga i toga; taj i taj u svome je djelu koristio neoplatonovske ideje, itd. itd.) – ustrajno me proganjala *Jacob's Room*. Svejedno da li šesto ili dvjesto godina udaljeni – svjetovi o kojima su govorili moji kolege akademski građani doimali su se nimalo strano, nimalo nepoznato, već krajnje logično, jednostavno, spoznatljivo – čak i ono što ne znamo izgledalo je nekako dohvatno: eto, mi razlog ovakvog postupka ili događaja ne znamo, ali stvar je naprosto u manjku podataka – da je očuvano malo više pisama, malo više svjedočanstava, da imamo rukopis koji je imao taj i taj, sve bi se riješilo u tili čas. Nedostajalo mi je u tim pričama malo začina iz Jacobove sobe, malo buntovnog i neproduktivnog podsjećanja da se ono što se podrazumijeva možda i ne podrazumijeva, i da, kad kažemo “vojvoda X otišao je u Y”, “N je 1522. napisao knjigu o tome i tome”, “Z je bio vrlo pobožan” – mi *i ne znamo što sve ne znamo*. Nesumnjivo, vojvoda X nije išao autobusom – ali kako je išao? Što je radio u toj kočiji cijelog dana, je li gledao kroz prozor, čitao, spavao? N je napisao knjigu, ali je li ona zbilja samo o tome i tome? I što to znači da ju je napisao “1522”? Sjeo čovjek i sutra knjiga puf! iskočila kao Atena iz Zeusove glave? A kako znamo da je onaj Z bio pobožan? Jer je sam govorio o tome, pisao o tome, jer su ga drugi takvim smatrali ili proglasili? Znamo li uopće što *znači* biti pobožan – koliko mi taj osjećaj *poznavamo*?

Sjedeći tamo u Njemačkoj, usred ritualne demonstracije zajedništva, činilo mi se – onkraj svake obrambene reakcije – da moji kolege specijalisti sa svih strana svijeta letvicu postavljaju malo prenislo, da i sami imaju obrambenu reakciju. Činjenica jest da nema kruha preko pogače, nema znanosti bez podataka; činjenica jest da s onu stranu dohvatljivog zjapi užas s kojim, zasad, pojma nemamo kako bismo se nosili. Ali činjenica jest i da je baš u tome, jelenskih mi rogova, stvar. ▀

Sretni strojevi razumiju prirodu

Snježana Klopota

Dvadeseto stoljeće, kao nijedno prije, razvilo je monstruozne načine stjecanja profita, minimalizirajući patnju onih preko čijih se života taj profit ostvaruje. Nikad prije se životinje nisu tretirale bezobzirnije i nikad prije se nije masovno proizvodila tolika količina sustavne okrutnosti

U suvremenom društvu životinja koju čovjek jede je anonimna, skrivena od njegova pogleda. On rijetko razmišlja o putu koji je njegova hrana prošla od trenutka rođenja do tanjura. Današnji intenzivan industrijski uzgoj obilježen je maksimalnom eksploatacijom životinjskih tijela u svrhu ostvarenja što većeg profita. Govoreći o etičkoj problematiki industrijskog uzgoja, Nikola Visković industrijske farme naziva suvremenim mučilištima ili koncentracijskim logorima za životinje. U njima se živa bića srozavaju na razinu neživih objekata i izlažu najgorim patnjama. Visković stoga predlaže da naziv "domaće životinje" zamijenimo nazivom "tehnološke životinje", jer primjerenije opisuje neprirodne uvjete mehaniziranih pogona u kojima one provode svoje živote. Smanjenoj osjetljivosti za takve činjenice u velikoj mjeri pridonosi i bajkovito medijsko prezentiranje životinja za hranu. Reklamiranje životinjskih tijela i njihovih nusprodukata, uspjelo je stvoriti sliku bezvremenske tradicije u kojoj one provode prirodan i bezbrižan život. Da takva slika odudara od stvarnosti, pokazuje sve izraženija tendencija da se farme za proizvodnju jestivih životinja skrivaju od javnog pogleda, uz sve češće odbacivanje zahtjeva za pristupom informacijama.

Poetika profita

Savršen primjer takve prakse je farmerski uzgoj krava muzara, životinja čije se tijelo vjerojatno najintenzivnije i najnemilosrdnije zlopotrebljava u svrhu ljudske prehrane. Upravo zbog uloge hraniteljice štovana kao sveta životinja kod starih

Egipćana, a u Indiji deklarativno i danas, krava je u modernoj civilizaciji svedena na biološki stroj za dobivanje abnormalno velikih količina mlijeka. Neugodne činjenice uspješno se prikrivaju od javnosti prikazivanjem krava u pastoralnom ozračju spokojnih života na malim obiteljskim farmama, kao što smo nedavno mogli vidjeti na Hrvatskoj televiziji u reklamama za Lurino mlijeko. U njima simpatična krava zadovoljno pase na livadi s ostalim kravama ili stoji u osunčanoj štali i poziva svoje tele na doručak, dok Lura poručuje *Mi razumijemo prirodu*. Kao najveći prerađivač mlijeka u Hrvatskoj, Lura u svojim promotivnim materijalima ističe visoke profesionalne domete i etičke principe, brigu za zaštitu okoliša te sponzorstva i donacije u socijalno-humanitarnim projektima. O kravama ni riječi. Na sličan način, na Internet stranicama Vindije možemo pronaći hvalospjeve vlastitim dometima u poslovanju i opetovano isticanje važnosti mlijeka i mliječnih proizvoda za naše zdravlje. Dječji kutak obogaćen je blesavim pjesmicama: *U Vindiji kao i u Indiji slave krave / Krava je mit najpoznatiji hit / Sveta jer u njenom zadovoljnom trbuhu mlijeko cvjeta i U podneću za proizvodnju mlijeka radi / Radno mjesto je na livadi / Zadovoljno na posao stiže prva / Mlijeka ima više nego drva / Kad joj mišice udare u glavu / Krava napravi obustavu*. U obje pjesmice Vindija se nastoji prikazati kao brižna industrija, kojoj je dobrobit krava na prvome mjestu. No, činjenica je da je vrlo mali broj krava, čije mlijeko Lura i Vindija otkupljuju, ikad vidio travu pod svojim nogama, a razlozi zbog kojih daju *više mlijeka nego drva* zasigurno ne leže u prirodnom i ugodnom životu.

Sretne majke

Na lažno predstavljanje mliječne industrije upozorava i najveća svjetska organizacija za prava životinja PETA, u aktualnoj parnici protiv California Milk Advisory Board (CMAB), državne asocijacije koja promovira kalifornijske mliječne proizvode u svrhu povećanja profita kalifornijskih farmara. Riječ je o reklamama za mliječne proizvode Happy Cow, sa sloganom *Izcrstan sir dolazi od sretnih krava. Sretne krave dolaze iz Kalifornije*. Pozivajući se na kalifornijske zakone o lažnom oglašavanju, PETA ističe

kako navedene reklame nezakonito obmanjuju javnost idiličnim prikazivanjem života kalifornijskih krava. Krave u reklamama žive lagodne živote na prostranim zelenim pašnjacima, uživajući u čistom zraku i obilju hrane za ispašu. PETA, naprotiv, tvrdi kako krave i njihova telad žive kratke i izuzetno bolne živote, podvrgnute zahtjevima intenzivne proizvodnje, nakon čega su zaklani. U stvarnosti, kalifornijske krave, kao i mnoge druge širom svijeta, žive u pretrpanim blatnim oborima, bez i vlati trave, gazeći po vlastitom urinu i izmetu. Genetskim manipulacijama i intenzivnom tehnologijom proizvodnje, moderne krave daju deset puta više mlijeka nego što bi proizvele prirodno. Kako bi što više povećali proizvodnju mlijeka, farmeri svake godine umjetno oploduju krave, prisiljavajući ih time na neprirodno česta rađanja. Porast hormona i neprirodni raspored mužnje (čak i za vrijeme trudnoće) uzrokuju bolna i teška vimenaa koja se često vuku po podu, rezultirajući čestim infekcijama i prekomjernim davanjem antibiotika. Za razliku od krava u Happy Cow reklamama, koje su oličenje dobrog zdravlja, kalifornijske krave pate od niza mučnih bolesti, od kojih su najčešće bakterijska infekcija vimenaa (mastitis), upale papaka (laminitis) te mliječna groznica uzrokovana nedostatnom količinom kalcija u krvi. Intenzivno iscrpljivanje kravljeg tijela odvodi bolesne krave u klaonicu u dobi od četiri, pet godina, iako bi mogle živjeti i više od 20 godina. Mnoge od njih, ozlijeđene, slomljenih kostiju i oslabljene zbog stalnog manjka hranjivih sastojaka, više ne mogu niti hodati. Te izmučene oborene životinje farmeri nazivaju *downers* i na grube ih načine doslovce odvuku do klaonice.

Sretna djeca

Dok telad u Happy Cow reklamama dijeli pašnjak sa svojom majkom, gotovo se sva telad u kalifornijskoj mliječnoj industriji zauvijek oduzima od majke unutar 24 sata od rođenja. PETA naglašava proizvodnju teletine kao moralno najodbojniji oblik intenzivnog uzgoja životinja. Zbog jeftinije proizvodnje i postizanja najveće težine u najkraćem mogućem vremenu, telad se drži u mračnim drvenim bokovima, toliko uskima da se ne mogu okrenuti ili leći, nego samo stajati

na tvrdom podu s rebrenicama. Taj okrutni nizozemski izum uveden je šezdesetih godina prošloga stoljeća u SAD i u neke evropske države kao optimalna metoda proizvodnje teletine. Zbog nedostatka majke telad očajnički pokušava sisati neki dio pregrade, premda najčešće nema ničeg prikladnog. Kako bi se dobila poželjna blijedoružičasta anemična boja mesa, tele se hrani mliječnom kašom, u kojoj su namjerno izostavljeni hranjivi sastojci, uključujući i željezo. Većina teladi lišava se i vode, kako bi pojele što više mliječne tekućine. Takva prehrana stvara dugu listu bolesti od kojih su najučestalije probavne smetnje i kronični proljev. Nakon kratkog i mučnog života, telad u dobi od tri do četiri mjeseca završava u klaonici. Dio ženske teladi uzgaja se kako bi zamijenio svoje islužene majke. I njih čeka isti put boli dok ih doslovce ne izmuzu do kraja. Dokumentirajući navedene podatke obiljem fotografija i snimljenog materijala, PETA nastoji osvijestiti javnost da su tvornički uvjeti u kojima se većina stoke uzgaja, daleko od tradicionalne idilične slike, koja se putem reklamne industrije prezentira javnosti. Tretman životinja koje se koriste u poljoprivrednoj industriji danas postaje važno pitanje za potrošače, a mnogi od njih možda ne bi kupovali kalifornijski sir, kada bi znali cijenu koju životinje plaćaju kako bi ga proizvele. S druge strane, većina je ljudi svjesna marketinške ušminkanosti svijeta, kakvog nam obilno isporučuju reklame. Nismo li sukrivci u kreiranju boli, već samim odbijanjem da se suočimo sa činjenicama koje bi uzdrmale našu moralnu komociju? Dvadeseto stoljeće, kao nijedno prije, razvilo je monstruozne načine stjecanja profita, minimalizirajući patnju onih preko čijih se života taj profit ostvaruje. Nikad prije se životinje nisu tretirale bezobzirnije i nikad prije se nije masovno proizvodila tolika količina sustavne okrutnosti. Razobličavanje stvarnih uvjeta u kojima žive *sretne* životinje, možda će potaknuti neke ljude da osobnu odgovornost za patnje neudžnih vrste u svoj svakodnevni jelovnik. ▣

razgovor

Lisa Franzetta

Prijatelji životinja za veganstvo!

Domagoj Pintarić
Bernard Jan

Predstavnik PETA-e, najveće svjetske organizacije za životinjska prava o vegetarijanstvu i veganstvu kao izboru u životu

U druga Prijatelji životinja organizirala je s PETA-om (People for the Ethical Treatment of Animals), najvećom svjetskom organizacijom za životinjska prava, kampanju *Dame od salate (Lettuce Ladies)*. Njihova

predstavnik Lisa Franzetta je u sklopu svoje istočnoeuropske turneje, u nekoliko hrvatskih gradova od 19. do 22. srpnja, u kostimu od salate promovirala veganstvo dijeleći vegansku hranu prolaznicima u vrijeme ručka. Osim promocije veganstva, Lisa je poznata po akcijama protiv nošenja krzna, od bojanja tijela u leopardove šare u Tokiju, do nošenja krznenih kaputa u ljesovima u velikoj "pogrebnoj procesiji" ulicama Vancouvera.

Protiv industrija koje uništavaju životinje

Kada ste se počeli zanimati za životinjska prava?
– Oduvijek sam se smatrala *ljubiteljem životinja* – u kući smo uvijek imali pse i mačke koje smo smatrali dijelom obitelji. Kad sam imala 16 godina, u srednjoj školi na satu biologije se rezao prašćić i to mi se zgadilo. Vratila sam se navečer doma, a mama je spremila šunku za večeru. Tada sam shvatila da sam jela svinju koja se ne razlikuje od one koju sam odbila sjeći u školi taj dan. Počela sam učiti o golemim patnjama krava, svinja i kokoši na industrijskim farmama i shvatila da je jesti životinje koje smatramo hranom jednako pogrešno kao kad bismo jeli psa ili mačku, koje sam smatrala dijelom svoje obitelji. Postala sam vegetarijanka i prestala nositi kožu.

Možete nam reći par riječi o PETA-i?

– PETA je najveća organizacija za životinjska prava u svijetu. ... Imamo gotovo 800.000 članova širom svijeta. Naša misao vodilja je vrlo jednostavna – životinje ne postoje kako bismo ih jeli, nosili, koristili u eksperimentima ili iskoristavali za zabavu, kao u cirkusima. U osnovi, borimo se protiv industrija u kojima pati najveći broj životinja.

Zašto ste se odlučili pridružiti PETA-i?

– Dulje vrijeme sam bila svjesna da postoji PETA. ... Imala je mnogo kampanji – na primjer, modele i slavne osobe, koji su se skidali do gola za reklame poručujući da *će radje biti goli nego nositi krzno*. PETA mora smišljati kreativne i primamljive načine kako bi privukla pozornost, s obzirom na to da nemamo veliki budžet za reklamiranje poput industrija protiv kojih se borimo, primjerice, mesne industrije,

koja profitira od iskorištavanja životinja. Za PETA-u radim već više od 4 godine.

Alternativa jedenju mesa

Kakav je bio vaš boravak u istočnoj Europi?

– Svuda sam radila s lokalnim aktivističkim grupama i u svakom sam gradu sreća fantastične, predane ljude. Također, nigdje nisam imala problema s nalaženjem veganske hrane. Iako su životinjska prava u nekima od ovih zemalja novija ideja nego u SAD-u, mnogo je vegana u istočnoj Europi koji odbijaju podržavati odvratna iskorištavanja životinja u mesnoj i mliječnoj industriji te u industriji jaja.

Koji je bio glavni cilj kampanje Lettuce Ladies i mislite li da ste ga postigli?

– Jedenje mesa uzrokuje srčane bolesti, rak i moždani udar, izaziva pustošenje okoliša i stvara pakao na zemlji za milijarde životinja koje se uzgajaju i ubijaju za hranu svake godine. To je ozbiljno pitanje, ali akcije *Lettuce Ladies* su zamišljene kako bi ljudima ukazale da je alternativa jedenju mesa jednostavna, a ujedno i ukusna. Postati vegetarijanac je najbolja stvar koju možemo učiniti za vlastito zdravlje, za planet i, naravno, za životinje. Ta ideja je sada već definitivno prepoznatljiva, jer sve veći broj ljudi svake godine prelazi u vegetarijanac. ▣

Štikleci i senzacije

Trpimir Matasović

U medijskoj prezentaciji pripadnica i pripadnika LGBT zajednice i njihovih prava došlo je do određenog nazadovanja ili, bolje rečeno, povratka na pozicije od prije nešto više od godinu dana: homoseksualnost, umjesto ozbiljne teme, ponovno postaje tek objekt medijskog senzacionalizma

Kad se jednog dana bude pisao povijesni pregled pokreta za prava seksualnih i rodni manjina u Hrvatskoj, 14. srpnja 2003. godine zacijelo će biti ubilježen kao jedan od ključnih datuma. Tog je dana, naime, Hrvatski sabor izglasao Zakon o istospolnim zajednicama, čime je institut istospolne zajednice prvi put uveden u hrvatski pravni sustav. Nadalje, u istoj su rundi saborskog zasjedanja izglasani još i Zakon o ravnopravnosti spolova, Kazneni zakon, Zakon o radu te Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, u koje su uvedene odredbe koje zabranjuju diskriminaciji temeljenu na seksualnoj orijentaciji, čime je ona, po uzoru na zapadne modele, i u hrvatskom zakonodavstvu prepoznata kao zaseban identitet podložan specifičnim oblicima diskriminacije. Dalekosežnije učinke spomenutih zakona zasad je nemoguće procijeniti – njihovu važnost u ovom trenutku treba promatrati ponajprije na simboličkoj razini, dok će se tek nakon duljeg vremena pokazati koliki će biti njihov učinak u pravnom sustavu, ali i u svakodnevnom životu građanki i građana Hrvatske. Također, još je teško procijeniti je li riječ o jednokratnom iskoraku prema zapadnim normama, ili o tek prvom koraku prema konačnoj potpunoj jednakopravnosti pripadnica i pripadnika seksualnih i rodni manjina sa svim drugim hrvatskim građankama i građanima.

Nevoljko plaćen danak

Ne treba, uostalom, imati iluzije da je donošenje ovih zakona odraz iznenadnog pomaka u načinu razmišljanja saborskih zastupnika, a još manje u hrvatskom javnom mnijenju. Najbolje je to pokazala i rasprava u Saboru: između redaka dalo se naslutiti da je prije riječ o cijeni koju, očito nevoljko, plaćamo kao danak pred tek odškrinutim vratima u Europsku uniju, nego o nečemu što bi trebalo predstavljati nužan korak u reguliranju ljudskih prava. U krajnjoj liniji, o antidiskriminacijskim odredbama četiriju zakona u sabornici gotovo da i nije bilo riječi, pa stoga uopće ne treba isključiti mogućnost da su ih zastupnici jednostavno previdjeli u moru članaka koje vjerojatno nisu niti pročitali, s obzirom na to da se prave političke odluke, zapravo, uopće i ne donose na istočnoj strani Markova trga.

No, zato je rasprava o Zakonu o istospolnim zajednicama bila, ako ne

osobito suvisla, onda svakako nadasve osebujna. HSS je, doduše, bio ušutkan činjenicom da je, na njegovu inicijativu, napisan zaseban zakon, izdvojen iz prvog prijedloga Zakona o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama. Ton su raspravi stoga dale “desne” stranke, konkretnije rečeno notorni saborski redikuli Ljubo Česić Rojs i Anto Kovačević, koji su svojim primitivnim ispadima očito dobro zabavili zastupnike. Ne tako davni Kovačevićev biser s mudracima i madracima dočekan je svojevremeno s općim negodovanjem – njegov, međutim, najnoviji *greatest hits* s prijedlogom za otvaranjem lječilišta za homoseksualce na Golom otoku očito nikoga nije osobito uznemirio – zastupnicima je, čini se, godilo unošenje razbibrige u raspravu o zakonu koji im se ionako nije svidao, a mediji su dobili zgodan *štiklec* za zabavu širokih narodnih masa u dnevnim novinama sljedećeg dana.

Što je puku bitno

A kad smo već kod medija, i oni su jako dobro pokazali što je hrvatskom puku bitno, a što nije: Rojsu i Kovačeviću posvećeno je više prostora nego samom Zakonu o istospolnim zajednicama, čije je konačno donošenje u medijima prošlo manje-više nezapaženo; mišljenja predstavnica i predstavnika lezbijske i gej zajednice pala su u sjenu pred istupima predstavnika raznoraznih seljačkih, braniteljskih i inih udruga, koji su se zgražali što se homoseksualcima pridaje tolika važnost “dok u zemlji ima mnogo većih problema”; naposljetku, argumenti ministarstva koje je predložilo taj zakon predstavljeni su tek u naznakama, dok se o pogromaškim stavovima Katoličke crkve raspredalo nadugo i naširoko.

Općenito uzevši, stječe se dojam da je, umjesto napredovanja, u medijskoj prezentaciji pripadnica i pripadnika LGBT zajednice i njihovih prava došlo do određenog nazadovanja ili, bolje rečeno, povratka na pozicije od prije nešto više od godinu dana: homoseksualnost, umjesto ozbiljne teme, ponovno postaje tek objekt medijskog senzacionalizma, i u tom smislu donošenje Zakona o isto-

spolnim zajednicama nije bilo nikakva prekretnica: dva tjedna ranije održani drugi Zagreb Pride u tom je pogledu također bio vrlo ilustrativan: umjesto političkih i aktivističkih poruka tog skupa, u prvi su plan stavljeni *coming out* dviju zagrebačkih (maloljetnih!) srednjoškolki, fascinacija izuzetnim policijskim osiguranjem (bez propitivanja zbog čega je to osiguranje bilo nužno), pa čak i opskurno razglabanje o navodnim tajanstvenim “gej lobijima”.

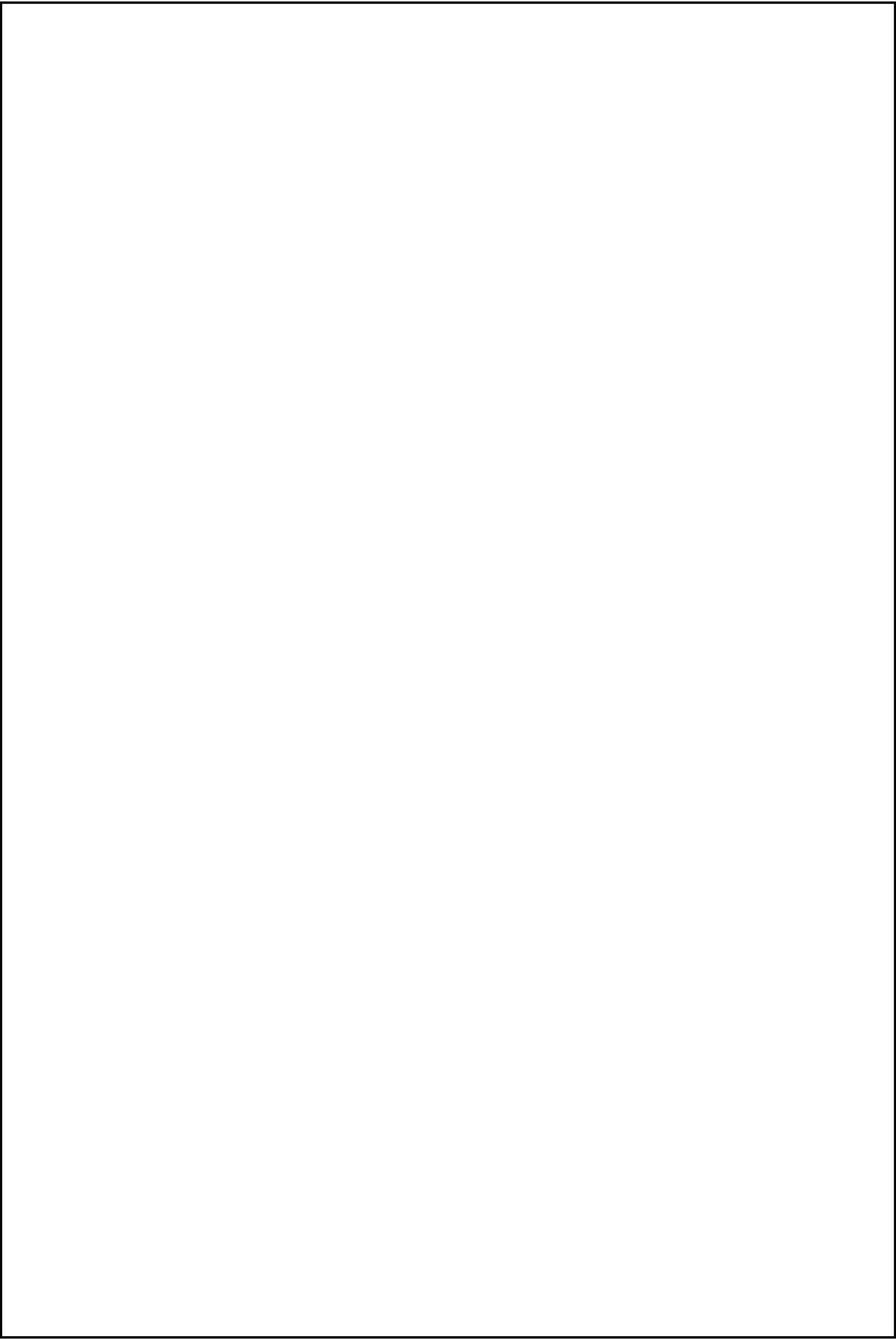
Mrtvo slovo na papiru

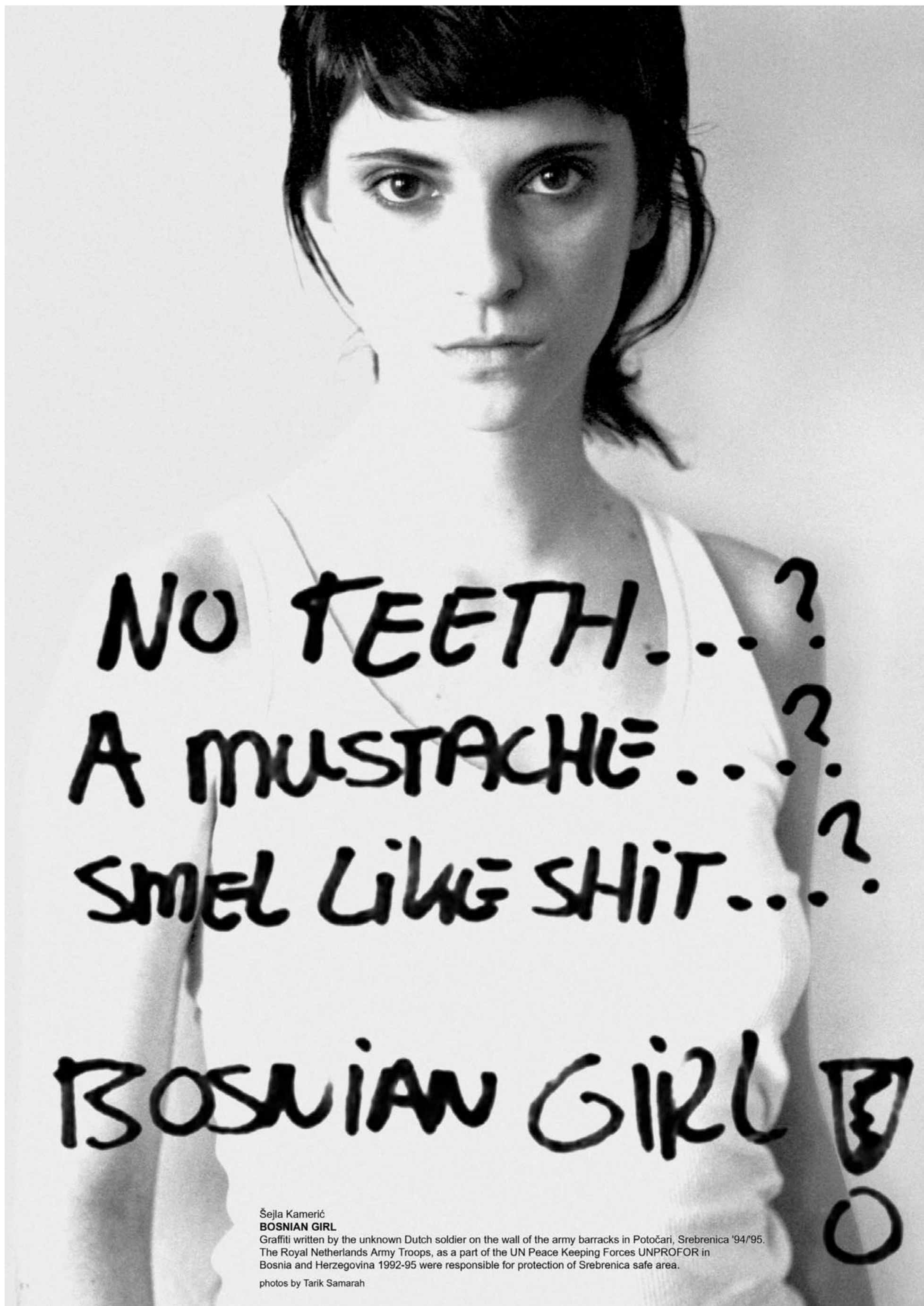
S obzirom na to da su mediji ipak kakav-takav odraz društva kojem se obraćaju i iz kojeg proizlaze, nije teško zaključiti koliki je stvarni stupanj tolerancije hrvatskog društva – jer, zakoni, kakvi god bili, i dalje su tek mrtvo slovo na papiru dok se ne provode u praksi. A praksa, odnosno svakodnevni život pokazuje da se promijenilo i nije baš mnogo. Jer, premda je stupanj tabuizacije homoseksualnosti bitno smanjen, stigmatizacija “drukčijih” još je na djelu. Ljetošnji slučaj smrti (ubojstva?) katoličkog svećenika Mije Stijepića još je jedna odlična ilustracija za to: s jedne strane, mediji se naslađuju “senzacijom” koju stvara podatak o pokojnikovoj navodnoj homoseksualnosti, dok se Crkva takvu “skandaloznu” tezu trudi osporiti na sve moguće načine. Policijska, pak, po već dobro uhodanom obrascu, na “obavijesne razgovore” privodi osobe iz “homoseksualnog miljea”, istovremeno negirajući dojave ispitanika o šikaniranju tijekom tih razgovora.

Poslužimo li se sintagmom iz jednog od novinskih napisa objavljenih nakon ovogodišnjeg Zagreb Pridea, možda ćemo se i moći složiti da su homoseksualne osobe u Hrvatskoj “zaštićena vrsta”; no, kako je i ovog ljeta i opet višekratno potvrđeno, mnogo više od “zaštićene”, one su još i mnogo više “ugrožena vrsta”. A to da se pripadnice i pripadnike seksualnih i rodni manjina uopće smatra “vrstom” najbolji je pokazatelj da je, uza sve pomake, do njihove konačne jednakopravnosti još vrlo dalek put. ☐

Premda je stupanj tabuizacije homoseksualnosti bitno smanjen, stigmatizacija “drukčijih” još je na djelu

Šejla Kamerić
BOSNIAN GIRL

Graffiti written by the unknown Dutch soldier on the wall of the army barracks in Potočari, Srebrenica '94/'95. The Royal Netherlands Army Troops, as a part of the UN Peace Keeping Forces UNPROFOR in Bosnia and Herzegovina 1992-95 were responsible for protection of Srebrenica safe area.

photos by Tarik Samarah

Rad Šejle Dinko *Bosnian Girl* je dosada pokazan u Sarajevu na ulicama kao plakat, te u BIH magazinima kao oglas. Prikazan je i u okviru izložbe *In Den Schluchten des Balkan* (kustos: Rene Block) u muzeju Fridericianum, u Kasselu a krajem mjeseca bit će izložen u Grazu u okviru projekta *Museum in Progress* za Steirischer Herbst Festival i Graz 2003.